يَعْتَذِرُوْنَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ ؕ قُلْ لَّا

ویہہ لوک تھارے اگے عذر پیش کریں غا جسویلے تم انھاں کوئے مڑ غے جیں غا، تم فرما دیو:

تَعْتَذِرُوْا لَنْ نُّؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ

بہانا نہ کرو! ہم کدے وی تھاری گل نیہنہ منساں، اللہ تعالیٰ نے یقیناً ہم ناں تھاریں خبر دس

اَخْبَارِكُمْ ؕ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُوْلُهٗ ثُمَّ

دتیں ہیں تے اگے وی اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ تھارا عمل دیکھ لیں غا فر

تُرَدُّوْنَ اِلٰى عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ

تم اس غی بارگاہ ماں پیش کیّا جیں غا جہڑ والے باندے سب کجھ جانن آلو ہے فر وہ تمناں دس چھوڑے غو

بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۹۴﴾ سَيَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا

جے تم کے کجھ کریں ویں تھا؛ ویہہ ہُنڑ تھارے اگے اللہ تعالیٰ غیں قسم کریں غا جسویلے

انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوْا عَنْهُمْ ؕ فَاَعْرِضُوْا عَنْهُمْ ؕ

تم انھاں کوئے مڑ غے جیں غا تا نجے تم انھاں دروں دفع بلا کر چھوڑیں؛ تے تم انھاں غو خیال چھوڑ دیو

اِنَّهُمْ رِجْسٌ ۫ وَّمَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوْا

بیشک ویہہ پلیت ہیں، تے انھاں غو ٹھکانوں دوزخ ہے، اس کمائی غا بدلہ ماں جہڑی

يَكْسِبُوْنَ ﴿۹۵﴾ يَحْلِفُوْنَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ ۚ فَاِنْ

ویہہ کریں ویں تھا؛ ویہہ تھارے اگے اس گلوں قسم کریں غا تا نجے تم انھاں تیں راضی ہوجیں ور جے تم

تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ

(اے مسلمانوں!) انھاں تیں راضی ہو وی جیں تا نوی اللہ تعالیٰ تے اساں نافرمان لوکاں تیں

الْفٰسِقِيْنَ ﴿۹۶﴾ اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَّنِفَاقًا وَّ

راضی نیہنہ ہوتو (۷۱) گرائیں (منافق) کفر تے منافقت ماں مچ ہی سخت ہیں تے

اَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوْا حُدُوْدَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى

اس لائق ہیں جے (شریعت غیں) ان حداں تیں بے خبر ریہنہ جہڑیں اللہ تعالیٰ نے اپناں رسولؐ ور

(۷۱) یہ آیت تبوک غا سفر ماں ہی نازل ہوئیں تھیں جتھاں ماں اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں اگاہ فرما رہیو ہے جے ہُنڑ جسویلے تم خیریں سُکھیں واپس مدینہ پاک پُجیں غا تے یہ منافق تمناں چھوٹھا بیاناں نال پھند کر کرغے یقین دواویں غا جے ہم تے پکا مسلمان ہاں، جہاد واسطے وی چھٹرک چھٹرک غے مھاری جانڑ نکلے ور ہم ناں یاہ یاہ مشکل آ گئی تھی، اللہ تعالیٰ نے فرمایو تم انھاں ناں صاف جواب دے چھوڑیو جے ہم تھاراں کوڑاں بلکہ پھوہڑاں ور کدے یقین نیہنہ کر سکتا، ہم تھاریں چُھوٹھیں گلاں ور بالکل یقین نیہنہ کرساں! تے کراں وی کسرا! جدکہ اللہ تعالیٰ نے ہم ناں تھاریں اصلیں خبر تے تھارا راز دس چھوڑیا ہیں، تے رِکھڑی یاہ آخری جنگ تھی اگے وی جہاد ہووے غو نانے اسلام غا ہور وی حکم ہیں ہُنڑ اگے اللہ تعالیٰ تے اس غا نبی پاک ﷺ تھارا عمل دیکھ لیں غا کہ تم کتنا سچا ہیں! فر تم اس ذات غی بارگاہ ماں پیش کیا جیں غا جت تھارو کوئے پھند، پھڑ تے حیلو بہانوں نیہنہ چلسیں وہ اولے باندے سب کجھ جانڑیں ات تھارا سارا کرتوت باندے آ جیں غا تے پورو پورو لیکھو ہو جئے غو؛ فر انھاں غی چُھوٹھی قسماں غو مقصد بیان کیو جے یہ دلوں منوں واقعہ ہی رحمتِ عالم ﷺ ناں خوش نیہنہ کرناں چاہتا، نہ توبہ کر غے پکا مسلمان بننا چاہویں بلکہ یہ تے صرف اتنی گل چاہویں جے آپؐ انھاں غا چُھوٹھا عذر من غے انھاں تیں او جانی کر جیں تے دفع بلا کر چھوڑیں اور یہ دنیا غی سزا تیں بچ جیں فرمایو، تم دفع بلا ہی کر چھوڑو! اس دنیا غی سزا تیں اس را کوڑ شوڑ ما رغے یہ بچ وی گیا تاں وی کے کھٹ لیں غا چھیکڑ تے یہ گندا لوک اپناں کرتوتاں غی وجہ تیں جہنم ماں ہی جیں غا۔ کیونجے یہ دلاں غی صفائی تے کروانی ہی نیہنہ چاہتا؛ اس تیں بعد تیجی آیت ماں اللہ صحابۂ کرام ناں مخاطب کر غے فرماوے جے یہ چُھوٹھیں قسم کر کرغے تمناں وی خوش کرنوں چاہویں تا نجے تم خوش ریہنہ تے تھارا غصہ اور لہر غو انھاں ور قہر نہ پُوے، ور انھاں غو مغز مارے گیو ہے، انھاں ناں کجھ تھو ہی نیہنہ لکتو، من لیو چارے قضا جے کدے چُھوٹھیں قسماں نالڑ تمناں خوش کر وی لیں غا تا نوی خدا تعالیٰ تے اساں نافرماناں لوکاں تیں کدے خوش نیہنہ ہوسیں، اس نے تے انھاں ناں پہیڑاں کرتوتاں غی ضرور سزا دیڑنی ہے فر مسلماناں ناں تُھوکھا نالڑ خوش کر غے انھاں ناں کے لبھ جے غو! ۔ اس آیت ور ان لوکاں ناں وی غور کرن غی لوڑ ہے جہڑا کئیں واری نیک کم مسلمان معاشرہ ناں خوش کرن واسطے کریں تے منافقاں غو عذر قبول نہ کرن غو تے انھاں ور سختی کرن غو یوہ حکم اس پشلا حکم غی اک طرح غی تشریح ہے جسماں منافقاں نالڑ جہاد کرن غو حکم دتو تھو۔ حالانکہ ات وی انھاں ناں قتل کرن غو حکم نیہنہ بلکہ ننگاں کرن تے انھاں غیں چوپڑیں وی گلاں ور درڈ دیڑن غو حکم ہے جے ہم تھاری گل بالکل سچی نیہنہ من سکتا تم یقیناً چُھوٹھا ہیں۔

(۷۲) جس را مدینہ پاک غے اندر کجھ منافق تھا اسے را گرایاں ماں وی مومن، کافر تے منافق ہر طرح غا لوک تھا ور گرائیاں منافقاں ماں یوہ فرق تھو جے اک تے گرائیں لوک اپناں مزاج غا لحاظ نال ذری اکڑی طبیعت رکھیں تھا جس را کے گرایئں عام طور ور ویں ہی ہیں۔ دوجے ویہہ لوک مدینہ پاک تیں دراڈے ہونڑ غی وجہ تیں علمی مجلساں تیں دور تھا، ویہہ شریعت غو علم وی نیہنہ سکھ سکیں تھا، اس گلوں انھاں غی منافقت وی مدینہ پاک غے اندر رہنڑ آلاں منافقاں تیں تگڑی تھی، ور یاہ اِللہ غی قدرت تے حکمت تھی کہ ان گرایاں ماں وی پکا سچا مومن تھا۔

رَسُوْلِهٖ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ (۹۷) وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ

نازل فرمائیں ہیں تے اللہ تعالیٰ خوب جانڑ آلو حکمت آلو ہے (۷۲) تے ان گرائیاں ماں کجھ لوک اساوی ہیں جھڑا

يَّتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَّيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَآئِرَ ؕ

(اللہ غا رستہ ماں) خرچ کرن ناں چٹی سمجھیں تے اڈیکتا ریہنہ جے تم زمانہ غی کسے پھیر پرت ماں آ جیں

عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ السَّوْءِ ؕ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ (۹۸) وَمِنَ

(حقیقت ماں) انھاں ور ہی پہیڑی پھیر پرت ہے تے اللہ تعالیٰ خوب سننڑ آلو جانڑ آلو ہے (۷۳) تے

الْاَعْرَابِ مَنْ يُّؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ

گرائیاں ماں کجھ اساوی ہیں جھڑا اللہ تعالیٰ تے آخرت غا تہاڑ اور ایمان رکھیں تے جو کجھ (فی سبیل اللہ)

مَا يُنْفِقُ قُرُبٰتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوٰتِ الرَّسُوْلِ ؕ اَلَآ

خرچ کریں اس ناں ویہہ اللہ تعالیٰ غو قرب کھٹنڑ تے رسولؐ غی دعالینڑ غو ذریعو سمجھیں، سنوں!

اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ ؕ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِيْ رَحْمَتِهٖ ؕ اِنَّ

واقعہ ہی وہ انھاں واسطے قرب ہی غو ذریعو ہے اللہ ضرور انھاں ناں اپنْی رحمت ماں داخل کرے غو، بیشک

اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (۹۹) وَالسّٰبِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ

اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (۷۴) مہاجرین تے انصار بچوں جھڑا ساراں تیں

الْمُهٰجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ ۙ

مہرے اگے بدھن آلا ہیں تے ویہہ لوک جنھاں نے اخلاص نالْ انھاں غی پیروی کی ہے

رَّضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ

اللہ تعالیٰ انھاں ساراں توں راضی ہو گیو تے ویہہ اس توں راضی ہو گیا تے اللہ نے انھاں واسطے اسا باغ

تَجْرِيْ تَحْتَهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ اَبَدًا ؕ

تیار کیّا وا ہیں جنھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں ویہہ سدا انھاں ماں ہی ریہنہ غا

ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ (۱۰۰) وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِّنَ

یا ہی بڑی کامیابی ہے (۷۵) تے تھارے آسیں پاسیں رہنڑ آلا کجھ

(۷۳) یاہ گرائیاں غی پہلی قسم تھی، جھڑا منافق تھا، زبانوں زبانی اپناں آپ ناں مسلمان کیہنہ ویں تھا، بلکہ دکھلا وا واسطے زکوٰۃ وی دے دیں تھا ور یاہ سمجھیں تھا جے یاہ خیرات کد ہے، بلکہ اک قسم غی چٹی تے تاوان ہے، جھڑی بس اپناں آپ ناں بچان واسطے مجبوری ماں دینْی پوے، مسلماناں تیں اندر و اندر کُڑھتا تے سڑتا ریہنہ تھا سگوں اس گل غی اڈیک ماں ریہنہ تھا جے مسلماناں ور کائے چان چک ہی آفت آ جئے، کائے حالات غی اسی پھیر پرت آ پوے کہ یہ مر جیں یا اپنْی مصیبت ماں پھس جیں تانجے دکھلا وا غا اس صدقہ تیں وی مھاری جان چُھٹ جئے، اللہ نے فرمایو یہ مسلماناں واسطے کے اڈیک کریں غا زمانہ غی گردش غی انْ کڑکی تے انھاں ور ہی پُوے غی۔

(۷۴) یاہ گرائیاں غی دوجی قسم ہے جنھاں ناں اللہ نے اپناں خاص فضل نالْ ایمان غی توفیق بخشی حالانکہ انھاں غی طبیعت اکڑی تھی، سالاں تیں تعلیم تہذیب تیں وی یہ دور تھا، ور یاہ قرآن غی تاثیر تھی اور رحمتِ عالم ﷺ غو معجزو تھو جے اسلام نے انھاں غا دلاں ماں وی اپنو گھر بنا لیو، یہ اللہ غا رستہ ماں دتی وی زکوٰۃ خیرات ناں نعوذ باللہ منافقاں ہاروں چٹی نیہنہ سمجھتا بلکہ ثواب کھٹنْ غو تے اللہ غی قربت حاصل کرن غو ذریعو سمجھیں، اس غے ذریعہ رحمتِ عالم ﷺ غیں دعالیں کیونجے جسویلے اللہ غا رستہ ماں دینْ واسطے کوئے آدمی کائے چیز پیش کرے تھو آپؐ اس واسطے دعا فرمانویں ویں تھا، جس را حضرتِ ابو اوفیؓ نے جسویلے اپنْی طرفوں صدقو پیش کیو تھو تے آپؐ نے انھاں ناں دعا دتی تھی جھڑی اج وی حدیث غی کتاباں ماں موجود ہے آپؐ نے فرمایوُ ’’اے اللہ! ابو اوفیؓ غا ٹبر ور اپنْی رحمتِ نازل فرما‘‘ (بخاری مسلم) بس اساں ہی لوکاں ناں اللہ اپنْی رحمت ماں داخل کرے غو۔

(۷۵) یعنی اللہ غی رحمت تے رضا مندی غا مستحق یہ گرائیں صحابۂ کرام تے ہیں ہی ور انھاں تیں علاوہ اللہ تعالیٰ اپنْی خاص رحمت تے رضا غو اور ہمیشاں رہنْ آلیں جنتاں غو اعلان انھاں خوش قسمتاں واسطے کرے جنھاں نے ساراں تیں مُہرے ایمان قبول کیو۔ فر ویہہ ساراں تیں مُہرے ہجرت کر غے مدینہ پاک تشریف لیا یا اور انھاں خوش نصیباں واسطے یوہ وعدو ہے جنھاں نے مدینہ پاک ماں اپناں گھراں ماں انھاں مُہاجراں ناں جگہ دتی تے مہاجراں غی تے اسلام غی مدد کر غے ویہہ ساراں تیں مُہرے انصار یعنی مدد گار مشہور ہو یا، انھاں غو ناں ہی انصار پے گیو، اور انصاراں، مہاجراں غیں ان دو جماعتاں تیں بعد اللہ غو یوہ اعلان ہر اُس آدمی واسطے ہے جھڑو قیامت توڑی انھاں دواں جماعتاں یعنی مہاجراں تے انصار غی پیروی کرے غو، انھاں غی طرح دین ور عمل کر غے دسے غو، تے دین واسطے قربانی دیئے غو تے رہئی یاہ گل کہ ساراں تیں مُہرے غا مہاجر تے انصار کونْ کونْ صحابۂ کرام آویں اس بارہ ماں منڈ تیں ہی بزرگاں غا کئیں خیال بیان ہو یا ہیں ور متا علمأ کرام غو یوہی خیال ہے جے اگے پچھے ہجرت کرن آلا تے انھاں غی مدد کرن آلا سارا اصحابہ کرام اپناں اپناں درجہ تے مرتبہ غا اعتبار نال ’’﴿ السّٰبِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ ﴾‘‘ یعنی مُہرے غا ہیں اور اللہ تعالیٰ غی رضا، اس غی رحمت تے جنت غا یہ وعدہ ساراں واسطے ہی ہیں سگوں جھڑا خوش نصیب نیکو کاری تے اخلاص نالْ قیامت توڑی انھاں غا نقشِ قدم ور چلیں غا انھاں واسطے وی ہیں۔

الْاَعْرَابِ مُنٰفِقُوْنَ ۛ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِيْنَةِ ۛ مَرَدُوْا

گرائیں منافق ہیں تے مدینہ پاک غا بسنیکیاں ماں وی کجھ (منافق موجود ہیں) ویہہ منافقت

عَلَى النِّفَاقِ ۫ لَا تَعْلَمُهُمْ ۭ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۭ سَنُعَذِّبُهُمْ

ماں بڑ ہی گیا ہیں (اے نبیؐ) تم انھاں ناں نیہنہ جانْتا ہم ہی انھاں ناں جاناں ہم انھاں ناں دُہری

مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّوْنَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيْمٍ ۚ﴿۱۰۱﴾ وَاٰخَرُوْنَ

سزا دیاں غا، فر ویہہ بہت بڑا عذاب در پھیر دتا جیں غا (۷۶) تے کجھ دوجا لوک ہیں

اعْتَرَفُوْا بِذُنُوْبِهِمْ خَلَطُوْا عَمَلًا صَالِحًا وَّاٰخَرَ سَيِّئًا ۭ

جنھاں نے اپنْاں گناہ من لیّا ہیں انھاں نے چنگا مندا رلّیا ملّیا عمل کیا ہیں

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَّتُوْبَ عَلَيْهِمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۰۲﴾

امید ہے جے اللہ تعالیٰ انھاں غی توبہ قبول فرمالئے بیشک اللہ تعالیٰ بہت بخشن آلو مچ مہربان ہے (۷۷)

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيْهِمْ

(اے نبیؐ) تم انھاں غا مالؔ بچوں صدقو لے لیو اس غے ذریعے تم انھاں ناں پاک کریں تے انھاں ناں سُچا بنْانویں

بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۭ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۭ وَاللّٰهُ

غا تم انھاں واسطے دعا کریا کرو! بیشک تھاری دعا انھاں واسطے تسلی غو ذریعو ہے؛ تے اللہ تعالیٰ

سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿۱۰۳﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ

سنن آلو جانن آلو ہے (۷۸) کیوں! انھاں ناں پتو نیہنہ جے وہ اللہ ہی ہے جہڑو اپنْاں بنداں

التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَاْخُذُ الصَّدَقٰتِ وَاَنَّ

غی توبہ قبول کرے؛ تے وہ ہی صدقاء قبول کرے تے بیشک

اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿۱۰۴﴾ وَقُلِ اعْمَلُوْا فَسَيَرَى

اللہ تعالیٰ ہی توبہ قبول کرن آلو، مچ مہربان ہے (۷۹) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کہ عمل کرتا رُہو اللہ آپ تھاراں عملاں

اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُوْلُهٗ وَالْمُؤْمِنُوْنَ ۭ وَسَتُرَدُّوْنَ اِلٰى

ناں دیکھ لئے غو تے اس غا رسولؐ وی نالے ایمان آلا وی! تے تم تاولاؔ ہی اس غی بارگاہ ماں پیش کیا جیں غا

(۷۶) مخلص موموناں غا ذکر تیں بعد ہنْ گل فر منافقاں غی چل پئی ہے، جے مدینہ پاک ماں تے آس پاس غا گرایاں ماں کجھ خطرناک قسم غا منافق ہیں ویہہ گہڑی گہڑی ذلیل ہونْ غے باوجود نفاق ور بٹھ بلکہ بڑ ہی گیا ہیں، تے چالاک اسا ہیں جے بچر تو ڑی اللہ ہی نہ دسدیئے، اجر توڑی رحمتِ عالم ﷺ وی اتنی بڑی ایمانی فراست تے روحانی نور غے باوجود انھاں ناں معین کر غے نیہنہ سیانْ سکتا، ویہہ تے بس اللہ تعالیٰ ہی غی نظراں ماں ہیں، انھاں ناں آخرت غا عذاب عظیم (یعنی بڑا عذاب) تیں پہلاں ہی دو پور عذاب وہے غو، حضرت ابنِ عباسؓ فرمانویں جے ان دو عذاباں بچوں اک تے قبر غو عذاب ہے تے اک مرن تیں پہلاں اس دنیا ماں ہی رُسوائی اور ذلالت غو عذاب ہے، یعنی جسو یلّے اللہ تعالیٰ انھاں غا نفاق ناں باندے کر دیئے غو، تے وحی غے ذریعہ حضور ﷺ ناں صاف طور ور دس دیئے غو، فر ایسو ہی ہووو؛ رحمت عالم ﷺ نے وصال مبارک تیں کجھ عرصو پہلاں خدائی حکم ور اپنی مسیت تیں کجھ اسا لوک ناں، ناں لے لے غے باہر کڈا چھوڑیا، جس نال ویہہ ساراں لوکاں غی نظراں ماں ذلیل تے رسوا ہو گیا (ابنِ کثیر، ابنِ جریر)۔

(۷۷) غزوہ تبوک تیں پچھے رہنْ آلاں منافقاں تیں علاوہ کجھ مخلص مومن وی تھا، جہڑا ایمان ماں تے پکا تھا ور ذری الکّ غی وجہ تیں اج پہلکے کرتا کرتا پچھے رہ گیا تھا، ور انھاں ماں تے منافقاں ماں زمین اسمان غو چھنڈ وتھو، منافق جان بجھ غے غلطی کریں تھا فر اپنْی غلطی ناں بہاناں غا پڑداں ماں چھپانویں ویں تھا جد کہ یہ مومن الکّ نالؔ جہڑی غلطی کر بیٹھا تھا اس ور مچ شرمندہ تھا اور غلطی ناں بہاناں ماں نیہنہ پلہٹیں تھا بلکہ قصور ناں من غے بخشش واسطے پریشان تھا، ان ماں دو قسم غا لوک تھا اک تے ویہہ ترے صحابۂ کرام تھا جنھاں غو ذکر اگے آ رہیو ہے، انھاں ناں معافی دیری نالؔ لبھی تھی، دوجے کجھ ویہہ صحابۂ کرام تھا جنھاں ناں اپنْی غلطی غو اتنْوں احساس تھو جے انھاں نے اپنْوں آپ مسجدِ نبوی غا اں تھماں نالؔ بن لیو تھو، جے بچر توڑی رحمتِ عالم ﷺ ہمناں آپ نہ کھولیں ہم اسے رابنیاں رانہہ غا، چھیکڑ انھاں غی توبہ غو اعلان اس آیت ماں عرش اعظم تیں ہو گیو تے آپؐ نے انھاں ناں اپنْاں سُچاں ہتھاں نالؔ کھولؔ غے انھاں ناں معاف فرما دتو، انھاں لوکاں غا بارہ ماں فرمایو جے انھاں نے اپنْاں نیک تے چنگاں کماں غے نالؔ نالؔ کجھ مندا کم وی کیا ہیں ور اپنْاں گناہ چھپایا نیہنہ بلکہ گناہ من غے توبہ کی، انھاں غی توبہ غی قبولیت غی پکی امید ہے، تے جد اللہ تعالیٰ فرماوے جے امید ہے اس غو مطلب یو ہی ہے جے انھاں غی توبہ قبول ہے۔

(۷۸) یہ صحابۂ کرام توبہ غی قبولیت غا شکریہ ماں کجھ صدقو وی لے غے آیا تھا آپؐ ناں حکم دتو جا رہیو جے تم انھاں غو صدقو قبول فرمالیو تے انھاں واسطے رحمت غی دعا کرو، کیونجے آپؐ غیں دعا انھاں واسطے اطمینان غو ذریعو بنیں غیں، ان غا بیقرار دلاں ناں قرار آ جئے غو۔ فائدو۔ کجھ مفسران نے صدقہ تیں زکوٰۃ مراد لی ہے یعنی انھاں غی طرفوں زکوٰۃ قبول کر غے انھاں واسطے بخشش غی دعا کرو۔

(۷۹) گناہ گاراں ناں توبہ غی شونق دوائی جا رہئی ہے، جے اللہ غو بوہٗ ہر ویلّے کھلو ہے. کوئے سچا دل نالؔ اس ناں ٹھکورے تے سہئی! سچی توبہ کرن آلاں غی وہ توبہ قبول کرے، ان غو صدقو وی قبول کرے بلکہ اپنْاں حبیب ﷺ ناں وی حکم دیئے جے انھاں کولوں صدقو لے غے انھاں واسطے رحمت غی دعا کرو!۔

(۸۰) یاہ گل انھاں منافقاں غا بارہ ماں ہی فرمائی جارہئی ہے جھڑا غزوۂ تبوک تیں پچھے رہنڑ ور چھوٹھا عذر بہانا پیش کرر ہیا تھا، انھاں ناں فرمایو جار ہیو ہے جے ،کہڑ و یوہ جہاد آخری جہاد تھوا گے وی جہاد ویں غا، دوجا اسلامی عمل وی ہیں انھاں ماں دیکھ لیو جئے غو جے تم خدا غا دین ور کتنوں عمل کرغے دسیں غا، اگے پتو لگ جئے غو جے تم اپناں اسلامی دعویٰ ماں کتناں سچا ہیں، فر اس امتحان غو اصل نتیجو اس ویلٕے نکلے غو جسو یلٕے تم آخرت ماں اپناں لیکھا واسطے اس ذات غے اگے پیش ویں غا جھڑ و اولے باندے سب کجھ جانیں، اس تیں تھاری کائے گل چھپی نیہنہ رہ سیں، وہ آپ تمناں سارا عمل دس غے پورو پورو لیکھو لے لئے غو۔

عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۰۵﴾
جھڑ و اولے باندے سب کجھ جانٔے ، فر وہ تمناں دس دئے غو جے تم کے کجھ کریں ویں تھا (۸۰)
وَاٰخَرُوْنَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوْبُ
تے کجھ دوجا لوک وی ہیں جھاں غو معاملو اللہ تعالیٰ غا فیصلہ غی اڈیک ماں ہے؛ یا تے وہ انھاں ناں عذاب دئے غو یا انھاں غی
عَلَيْهِمْ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿۱۰۶﴾ وَالَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا مَسْجِدًا
توبہ قبول کر لئے غو، تے اللہ خوب جانن آلٔو حکمت آلٔو ہے (۸۱) تے کجھ ویہہ لوک ہیں جھاں نے اک مسیت بنٔائی وی ہے
ضِرَارًا وَّكُفْرًا وَّتَفْرِيْقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَاِرْصَادًا لِّمَنْ
نقصان پہچان واسطے تے کفر کرن واسطے اور ایمان آلٔاں ماں بکھیڑ و باہنڑ واسطے نالٔے اس واسطے جے جھڑ و پہلاں تیں اللہ
حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ مِنْ قَبْلُ ۭ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَآ
تے اس غا رسولؐ نالٔ جنگ کرر ہیو ہے اس ناں تاڑ ماں بیسنڑ جگٔی جگہ لبھ جئے اور ویہہ قسم چک لیں جے مھارو ارادو
اِلَّا الْحُسْنٰى ۭ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكٰذِبُوْنَ ﴿۱۰۷﴾ لَا تَقُمْ
تے بس نیکی ہی غو ہے؛ تے اللہ تعالیٰ گواہی دئے جے ویہہ یقیناً چھوٹھا ہیں (اے نبیؐ) تم اس ماں کدے
فِيْهِ اَبَدًا ۭ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَي التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ
کھلٔا وی نہ ہویو ؛ واہ مسیت جس غی نیں پہلا تہاڑا تیں ہی تقویٰ ور رکھی گئی ہے واہ اس غی زیادہ
اَحَقُّ اَنْ تَقُوْمَ فِيْهِ ۭ فِيْهِ رِجَالٌ يُّحِبُّوْنَ اَنْ يَّتَطَهَّرُوْا ۭ
حقدار ہے جے تم اس ماں قیام فرمانویں ؛ اس ماں اسا لوک ہیں جھڑا خوب پاک رہنڑ ناں پسند کریں
وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِيْنَ ﴿۱۰۸﴾ اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهٗ عَلٰي
تے اللہ تعالیٰ وی خوب پاک رہنڑ آلٔاں ناں پسند کرے (۸۲) کیوں! وہ آدمی سرس ہے جس نے اپنٔی عمارت غی نیں
تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَّنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهٗ
اللہ غا ڈر تے اس غی رضا ور رکھی ؛ یا وہ آدمی جھڑ و اپنٔی عمارت غی نیں کھریا وا
عَلٰي شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ فِيْ نَارِ جَهَنَّمَ ۭ وَاللّٰهُ
ٹہنڑ آلٔا دندا ور رکھے فر وہ اس ناں لے غے دوزخ غی اگ ماں ٹہہ پُوے تے اللہ

(۸۱) غزوہ تبوک تین جھڑا سچا مومنڑ پچھے رہ گیا تھا ان ماں اک جماعت تے واہ تھی جس نے اپٹوں آپ تھماں نالٔ بن لیو تھو، جن غو ذکر مسیں اپر گذریو ہے، انھاں تیں علاوہ ترے صحابۂ کرام حضرت کعب بن مالکؓ، ہلال بن امیہؓ، مرارہ بن ربیعؓ اسا تھا جھاں نے نہ تے منافقاں ہاروں چھوٹھا بہانا تے پھڑ کیا تے نہ اپناں آپ ناں مسیت غاں تھماں نالٔ بن غے آپ اپنٔے اپر کائے سزا الٔی، بلکہ انھاں نے اپنٔی سچ سچ گل دربارِ رسالت ماں پیش کر غے اپٹوں آپ شریعت غے حوالے کر چھوڑیو۔ اس آیت ماں انھاں غو حکم نازل کیو جے انھاں غو معاملو اجوں پچھے رکھیو جا رہیو ہے، اصل حکم بعد ماں آوے غو. رحمتِ عالم ﷺ نے اس آیت غا نازل ہونڑ ور انھاں تر ہیاں سنگ قطع تعلق کر لینڑ غو حکم فرما دتو. فر پنجاہ تہاڑاں توڑی ساراں مسلماناں نے انھاں نالٔ قطع تعلق رکھیو، اس تیں بعد آیت/ ۱۱۸ انھاں غی توبہ قبول ہونڑ غی نازل ہوگئی۔

(۸۲) ات ایمان آلٔاں غی گل ذری اٹکا غے منافقاں غی اک ہور شرارت بیان کی جارہئی ہے، نبی پاک ﷺ نے مکہ تیں مدینہ در ہجرت کرتاں، مدینہ تیں ذری دراڈے قباء ناں غا ایکنڑ گراں ماں پڑا کیو تھو، ات اک جگہ نماز واسطے وی مقرر کی تھی، بعد ماں مخلص موميناں نے اتے اک مسیت بنٔا لی جسماں جماعت نالٔ نماز ہونڑ لگ گئی غزوہ تبوک تیں ذری پہلاں منافقاں نے اپنٔی منافقی سازشاں واسطے ات اک کوٹھو بنٔا لیو اور اس غو ناں مسیت تھر غے رحمتِ عالم ﷺ اگے یاہ درخواست رکھی جے کجھ بڈھا، ماندا تے کمزور لوک مسیت توڑی پج نیہنہ سکتا، ٹھنڈ تے بدل ماں مُچ ہی اوکھت ہو جئے، اسے گلوں ہم نے اپناں محلّہ ماں یاہ مسیت بنٔا لی ہے. تم اک واری ات نماز پڑھلیو ہم ناں برکت حاصل ہو جئے غی. اس ویلٕے آپؐ غزوہ تبوک واسطے تیاری فرما رہیا تھا آپؐ نے سفر تیں مڑ غے ات نماز پڑہن غو وعدو فرما لیو، تبوک تیں واپسی ور حضور ﷺ جسو یلٕے ''ذی دوان'' ناں غی اک جگہ پجٔیا جھڑی مدینہ تیں ذری دراڈے تھی اس ویلٕے یہ آیت نازل ہوگئیں (ابن ہشام) تے آپؐ ناں آگاہ کر دتو گیو جے یاہ مسیت نیہنہ بلکہ یوہ تے مسیت غا ناں غو اک سازشی کوٹھو ہے جھڑ و مسلماناں ناں تکلیف دین، اسلام غے خلاف سازش کرن، مسلماناں ماں بکھیڑو گہلّنڑ، تے اُس آدمی غا تاڑ ماں بیس واسطے ہے جھڑ و پہلاں تین خدا تے رسولِ خدا (ﷺ) نالٔ جنگ کرر ہیو ہے، یوہ اشارو ابو عامر راہب در ہے، جھڑ و نبی پاک ﷺ غی ہجرت تیں پہلاں عیسائی مذہب قبول کر غے مدینہ غو اک منیوں پڑمنیوں و وسائیں بنیوں وو تھو، مدینہ غا عام لوک وی اس غی بناوٹی بزرگی غا تھو کھا ماں اس را آیا وا تھا کہ ویہہ اس غو ناں لیتاں بے ادبی تیں ڈریں تھا، ور آپؐ غا لشکتا دیہنہ اگے جسو یلٕے اس ناں اپناں تھٹو دیو بجھتو سہی لگو تاں اس ناں مروڑ الگنڑ لگ پیا، مدینہ تیں نس غے مکہ چلٔیو گیو، فر اتوں نس غے شام غاں عیسائیاں غی ڈہائی نوڑلی، اتوں مدینہ غا منافقاں نالٔ پورو را بطو رکھیو، تے انھاں ناں منافقاں غی فتح غیں سکیں خواب سنٔا تو رہیو جے ہوں روم غا بادشاہ کولٔوں اک بہت بڑی فوج لے غے آر ہیو ہوں، جھڑی مسلماناں غو ناں نشانٔ اکالٔ چھوڑے غی، اسے نے یاہ مسیت بنٔوائی تھی جے جسو یلٕے ہوں مدینہ پاک آیا کروں غو اسے ماں بیس غے ہم سازش کریا کراں غا منافقاں غی اس سازش غو پہانڈو پھٹ گیو فر ویہہ قسم کر کر غے

یقین دوانڑ لگا جے مھاری نیت تے بالکل نیک ہے، ور اللہ پاک نے مسیت ناں غا اس کوٹھا ماں حضورﷺ ناں جانڑ تیں ہی ٹھاک چھوڑیو، فرمایو جے تھارا جانڑ واسطے تے قباءغی مسیت زیادہ حقدار ہے، جس غی نیں ہی تقویٰ ور ہے، جسماں پاکی پسند کرن آلاّ پکا مسلمان ریہنہ۔ انھاں آیتاں غا نازل ہونڑ تیں بعد آپؐ نے اسے جگہ ذی دوان' ' تیں دو صحابی چلا غے مسیت غا اس کوٹھا ناں اگ لوا چھوڑی، علماء کرام نے اسے تیں یوہ مسئلو کڈیو ہے جے جد وی کدے کوئے کوٹھو مسلماناں ماں تفرقو کرن تے اسلام غے خلاف سازش کرن واسطے بنایو جئے غو اس غو یوہ ہی حکم ہے جے وہ ساڑ بالڑ غے ختم کر دتو جئے پہانویں اس غو ناں مسیت ہی وہے۔

لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۱۰۹﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِيْ

ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (۸۳) یاہ عمارت جہڑی انھاں نے

بَنَوْا رِيْبَةً فِيْ قُلُوْبِهِمْ اِلَّآ اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوْبُهُمْ ؕ وَاللّٰهُ

بنائی ہے سدا ہی انھاں غا دلاں ماں اک ''ٹھسّو،، بنی رہ غی ور جد انھاں غا دل ہی ٹوٹا ہوجیں؛ تے اللہ

عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿۱۱۰﴾ اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ع ۱۳ ۱۱

خوب جانڑ آلو حکمت آلو ہے (۸۴) اساں کوئے شک نیہنہ جے اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاں کولوں

اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ ؕ يُقَاتِلُوْنَ فِيْ

انھاں غی جان تے انھاں غا مالڑ خرید لیّا ہیں اس گل غا بدلہ ماں کہ انھاں ناں جنت لبھے غی؛ ویہہ اللہ غا رستہ ماں

سَبِيْلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُوْنَ وَيُقْتَلُوْنَ قف وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا

جنگ کریں فر ویہہ قتل کریں وی تے قتل کیّا وی جیں؛ اس ور (اللہ غی طرفوں) سچو وعدو ہے

فِي التَّوْرٰىةِ وَالْاِنْجِيْلِ وَالْقُرْاٰنِ ؕ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ

تورات ماں، تے انجیل ماں، تے قرآن ماں وی؛ تے اللہ تعالیٰ توں بدھ غے کہڑو وعدو

مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوْا بِبَيْعِكُمُ الَّذِيْ بَايَعْتُمْ بِهٖ ؕ وَذٰلِكَ

پورو کرن آلو ہے! لہٰذا تم اپڑاں سودا ور خوشی مناوٗ جہڑو تم نے اُس نالڑ کیّو ہے؛ تے یاہی

هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿۱۱۱﴾ اَلتَّآئِبُوْنَ الْعٰبِدُوْنَ الْحٰمِدُوْنَ

سب تیں بڑی کامیابی ہے (۸۵) ویہہ توبہ کرن آلاّ، عبادت کرن آلاّ، اللہ تعالیٰ غیں صفت کرن آلاّ،

السَّآئِحُوْنَ الرّٰكِعُوْنَ السّٰجِدُوْنَ الْاٰمِرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ

روزا رکھنڑ آلاّ، رکوع کرن آلاّ، سجدا کرن آلاّ، نیکی غو حکم کرن آلاّ،

وَالنَّاهُوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحٰفِظُوْنَ لِحُدُوْدِ اللّٰهِ ؕ وَبَشِّرِ

تے بدی تیں ٹھاکنڑ آلاّ، اور اللہ تعالیٰ غیں مقرر کی ویں حداں غی حفاظت کرن آلاّ ہیں تے (اے نبیؐ) اساں موموناں

الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۱۲﴾ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ يَّسْتَغْفِرُوْا

ناں خوشخبری سناوٗ (۸۶) نبیؐ واسطے تے انھاں لوکاں واسطے جہڑا ایمان لے آیا ہیں جائز نیہنہ ہیں جے ویہہ مشرکاں واسطے

(۸۳) مومنڑ تے منافق غا عمل غی مثال دتی جا رہئی ہے جے دو بندا ہیں ایکنڑ نے اپڑاں مکان غی نیں کُھلی تے سَہری اور ڈہڈی جگہ ماں رکھی وی وہے دو جانے کھنکھ دندا غی آخری پُھری ور اپڑاں مکان غی نیں رکھی وی وہے، ظاہر گل ہے انھاں بچوں جس نے سَہری جگہ نیں رکھی وہے وہ بے فکر وہے غو جد کہ دندا اپر رکھنڑ آلو سویرے شام دیر سویر ضرور اس ماں ٹھہ غے مرے غو، بس یاہی مثال مومن تے منافق غا عمل غی ہے مومن غی نیں تقویٰ ور تے اللہ غی رضا ور وہے جد کہ منافق اپڑاں عمل غی نیں منافقت غا اُس دندا اور رکھے جتوں چھیکڑ وہ جہنم ماں ہی جا پوے

(۸۴) یعنی مسیت غا ناں غو انھاں نے جہڑو کوٹھو بنایو تھو یوہ سدا انھاں غا دلاں ماں اک کنڈو بن غے چُبھتو رہ غو جے جس نیت ور ہم نے یوہ کوٹھو بنایو تھو، واہ اک وی پوری نیہنہ ہوئی؛ یوہ افسوس ہمڑ تاں ہی مُکے غو جد مر غے انھاں غا دل ٹوٹا ہوجیں غا یعنی یہ بچر توڑی جئیں غا اچر توڑی تلّیں ملّتا ہی ریہنہ غا۔ فائدو: اس آیت پاک غی اک دوجی طرح وی تفسیر بیان کی گئی ہے، جے اس ''مسجدِ ضرار'' غا بنانڑ غی وجہ تیں منافقت انھاں غا دلاں ماں سنجر گئی ہے جہڑی ہُن مرنڑ توڑی انھاں غو پچھو نیہنہ چھوڑسیں۔ واللہ اعلم

(۸۵) ایمان غی حقیقت بیان ہو رہئی ہے، جے جسویلّے کوئے بندو ایمان ماں داخل وہے. اس ویلّے وہ اپڑوں مال بلکہ اپڑنی جان وی سب کجھ ہی اللہ تعالیٰ ناں بیچ چھوڑے فر اللہ تعالیٰ غو یوہ فضل و کرم وہے کہ اس ناں جان مال غا بدلہ ماں جنت غیں نعمت عطا فرما دیئے، حالانکہ جان مالڑ وی انسان غی اپڑنی ہیں ہی کد؟ یہ تے اللہ تعالیٰ غیں دتی ویں چیز ہیں ور وہ انھاں غا بدلہ ماں جنت غو وعدو کرے تے اس سودا غی اہمیت اتنی ہے جے اس ور اللہ تعالیٰ نے قرآن پاک ماں جگہ جگہ وعدو تے کیو ہی ہے قرآن پاک تیں علاوہ تورات تے انجیل ماں وی اس نے یوہی وعدو کیو ہے، تے جان مال غا اس سودا غو مطلب کے ہے؟ آپ ہی بیان فرمایو جے انسان ایمان قبول کر غے اپڑاں آپ ناں خدا غا دین غے حوالے کر شوڑے جان مال سب کجھ اسے غے پچھے لا دیئے، تے اللہ غا رستہ ماں اس ویلّے توڑی جہاد کرتو رہ بچر توڑی خدا غی دتی وی زندگی بچوں اس کولے اک ساہ وی باقی وہے، اور اس لماں پینڈا ماں وہ کدے جِتے کدے ہارے، کدے قیدی بنڑے سب کجھ زندگی غے نالڑ لگو رہ چھیکڑ جان دے غے وہ اپڑاں مالک کولے پج جئے، بس اس سودا ناں توڑ چاہڑن آلاّ مومن بندہ ناں اپڑنی قسمت ور خوب خوشی کرنی چاہیئے! اصل کامیابی یاہی ہے باقی دنیا ماں فتح شکست اللہ غی مشیت ور نالڑ نالڑ لگی ہی رہ۔ سبحان اللہ! یاہی کامیابی رحمتِ عالمﷺ غا ایکنڑ غلام عامر بن فہیرہؓ غی سمجھ ماں آ گئی تھی، تاں ہی انھاں نے دشمن غا برچھا نالڑ وجود تیں لہو غا چھل بغتا تک غے فرمایو، ﴿فزت ورب الکعبہ﴾ کعبہ غا رب غی قسمیں اج کامیاب ہو گیو ہوں۔ (حیاۃ الصحابہ)

(۸٦) یہ صفت انھاں ہی مجاہداں غی بیان ہو رہئی ہیں جنھاں واسطے جنت غو وعدو ہے، یعنی ویہہ چھڑا مجاہد ہی نیہنہ بلکہ انھاں ماں یہ یہ صفت ہیں، جنھاں بچوں اک صفت غی مثال وی ساری دنیا

غیں فوج رلّ غے وی نیہنہ پیش کرسکتیں۔ فائدو: ﴿السّآ ئِحُوْنَ﴾ غا دو ترجمہ یا دو تفسیر سلفِ صالحین تیں ہی بیان ہوئی ہیں اک روزو رکھن آلاّ، دوجے دین غو علم حاصل کرن آلاّ تے یہ دوئے گل یعنی روزا رکھنا تے دین غو علم حاصل کرنوں رحمتِ عالم ﷺ غا مجاہداں غی خاص خصوصیت ہیں. سگوں کجھ مؤرخاں نے حضرتِ عبداللہ ابن مبارکؒ غا زمانہ غا حالات لکھتاں لکھیو ہے جے اس ویلّے کوئے اوکھو مسئلو پیش آجے تھو جھڑو کِدے حل نیہنہ و ہے تھو، وہ اسلامی سرحداں غی حفاظت کرن آلاّں مجاہداں کولّوں پچھیو جےئے تھو۔

لِلْمُشْرِكِيْنَ وَلَوْ كَانُوْٓا اُولِيْ قُرْبٰى مِنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ

بخشش غی دعا منگیں پہانویں ویہہ انھاں غا رشتیدار ہی کیوں نہ ویں یاہ گل باندے آجانؔ توں

لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ۝۱۱۳ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيْمَ

بعد جے ویہہ (مشرک) دوزخی ہیں (۸۷) تے ابراہیمؑ غو اپݨاں باپ واسطے بخشش غی دعا منگنوں

لِاَبِيْهِ اِلَّا عَنْ مَّوْعِدَةٍ وَّعَدَهَآ اِيَّاهُ ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗٓ

تے بس اک وعدہ غی وجہ توں تھو جھڑو انھاں نے اُس نالؔ کیّو وو تھو، ور جسو یلّے یاہ گل انھاں غے باندے آگئی

اَنَّهٗ عَدُوٌّ لِّلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ ؕ اِنَّ اِبْرٰهِيْمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيْمٌ ۝۱۱۴

جے وہ اللہ غو دشمن ہے تاں ویہہ اس توں بالکل بیزار ہوگیا؛ بیشک ابراہیمؑ بڑا نرم دل تے تحمّل آلاّ تھا (۸۸)

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ اِذْ هَدٰىهُمْ حَتّٰى

تے اللہ تعالیٰ غو یوہ طریقو نیہنہ ہے کہ وہ کسے قوم ناں ہدایت دینؔ تیں بعد گمراہ کردئے، جچر توڑی جے وہ انھاں لوکاں

يُبَيِّنَ لَهُمْ مَّا يَتَّقُوْنَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ۝۱۱۵ اِنَّ اللّٰهَ

ناں صاف صاف نہ دس چھوڑے کہ ویہہ کہڑی چیز تیں بچیں، بیشک اللہ ہر اک چیز ناں جانن آلّو ہے؛ یقیناً اللہ

لَهٗ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ يُحْيٖ وَيُمِيْتُ ؕ وَمَا لَكُمْ مِّنْ

ہی غی ہے اسماناں غی تے زمین غی بادشاہی، وہ ہی زندگی دئے تے وہ ہی موت دئے، تے اللہ تعالیٰ تیں

دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ۝۱۱۶ لَقَدْ تَّابَ اللّٰهُ عَلَى

سواء تھارو نہ کوئے کارساز تے نہ مددگار ہے (۸۹) یقیناً اللہ تعالیٰ نے نبیؐ ور مہربانی

النَّبِيِّ وَالْمُهٰجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُ فِيْ

فرمائی تے مہاجرین اور انصار ور وی! جھڑا تنگی غی اوکھی گھڑی ماں نبیؐ غے

سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيْغُ قُلُوْبُ فَرِيْقٍ

نالؔ رہیا؛ اس توں بعد کہ انھاں بچوں کجھ لوکاں غا دل (جہاد توں) پھر جانؔ آلاّ تھا فر اللہ تعالیٰ نے انھاں ور

مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ ؕ اِنَّهٗ بِهِمْ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ۝۱۱۷

مہربانی فرمائی، بیشک وہ انھاں ور مچ شفقت کرن آلّو بڑو مہربان ہے (۹۰)

(۸۷) بخاری شریف ماں اس آیت پاک غو شانِ نزول یوہ بیان ہویو ہے جے رحمتِ عالم ﷺ نے اپݨاں پیارا چاچا ابو طالب ناں مرتے ویلّے وی ایمان غی دعوت دتی ور جدا انھاں نے واہ قبول نیہنہ کی اور کفر غی حالت ماں ہی انھاں غی جان نکل گئی اس ور آپؐ نے اک گل فرمائی تھی جے ہنؔ جچر توڑی مناں میرو رب نیہنہ ٹھاکسے ہوں اپݨاں چاچا غی بخشش غی دعا کرتو رہوں غو، اسے ور بعد ماں یاہ آیت نازل ہوئی جسماں مشرکاں واسطے مرن تیں بعد بخشش غی دعا کرن تیں ٹھاک دتو گیو تے مسند احمد ماں ہے جے آپؐ نے اپݨی مائی صاحبہ واسطے بخشش غی دعا کرن غی اجازت منگی تھی جس ور یاہ آیت نازل ہوئی، تے کجھ دوجی روایتاں ماں ہور صحابہؓ کرام غو ناں آیو ہے جے انھاں نے اپݨاں مشرک ماں باپ تے دوجاں رشتیداراں غی بخشش غی دعا واسطے اجازت منگی تھی جس ور یاہ آیت نازل ہوئی خیر شانِ نزول کجھ وی وہے آیت پاک ماں یاہ گل واضحہ کردتی گئی ہے جس نے زندگی ماں کفر، شرک تے خدا غی نافرمانی آلی زندگی گذاری فر موت وی اسے حالت ماں ہوگئی اسا خدا غا نافرمان واسطے بخشش غی دعا منگنی جائز نیہنہ پہانویں وہ کتنوں ہی قریبی رشتیدار وہے۔

(۸۸) سورت مریم آیت/ ۴۷ ماں تے سورت ابراہیم آیت/ ۴۱ ماں ہے جے حضرت ابراہیمؑ نے اپݨاں باپ غی بخشش غی دعا کرن غو وعدو کیو تھو فر ویہہ اک لماں عرصہ توڑی اپݨاں باپ غی مغفرت غی دعا کرتا رہیا، اس ور کوئے سوچ سکے تھو کہ مشرک ماں باپ تے رشتیداراں واسطے وی بخشش غی دعا کرنی جائز ہے، اسے غو جواب دتو جے ویہہ دعا بس اس ویلّے توڑی کرتا رہیا جچر توڑی باپ غی کفر ور موت نیہنہ ہوگئی تے جسو یلّے وہ کفر ماں ہی مر گیو اور یاہ گل پکی ہوگئی جے وہ خدا غا دین غو دشمن ہی رہیو فر تے ویہہ اپݨاں باپ تیں اویزار (بیزار) ہوگیا، تے اس تیں پہلاں وی دعا غو مقصد تھو جے اس ناں ایمان غی توفیق ہوجےئے تا نجے اس غا گناہ معاف ہوجیں۔

(۸۹) جھاں لوکاں نے یوہ حکم نازل ہونؔ تیں پہلاں اپݨاں مشرک رشتیداران غی بخشش واسطے دعا منگی تھی انھاں ناں اس حکم غا نازل ہونؔ تیں بعد بڑی فکر ہوئی جے مھارے تیں تے غلطی ہوگئی ہے انھاں لوکاں واسطے فرمایو جا رہیو ہے جے اللہ تعالیٰ نان قدرت تے ہر گل غی ہے ور صاف صاف حکم آنؔ تیں پہلاں غی غلطی ور وہ کسے ناں سزا نیہنہ دیتو یاہ اس غی شانِ کریمی ہے۔

(۹۰) غزوہ تبوک مچ اوکھی حالت ماں پیش آیو تھو، اس ماں شرکت کرن آلاّ لشکر ناں ''جیش العسرہ،، یعنی تنگی آلو لشکر وی کہیو جے ویہہ اوکھت تے تنگی یہ تھیں: تگڑی گرمی تے کڑکتی تہپاں غو موسم، فصلاں غا پکنؔ غو موسم، مچ لموں پینڈو، مقابلو کسے عام قبیلہ غے بجائے دنیا غی منی پڑمنی وی فوج نالؔ، سواریاں غو اتنوں کہاٹو جے ایکنؔ ایکنؔ اونٹھ ور دس دس بنداں ناں باری باری سوار ہونوں پوے تھو، تے سفر خرچہ غی وی مچ تنگی، اسے گلوں قرآنِ کریم نے فرمایو ﴿فِیْ سَاعَةِ الْعُسْرَةِ﴾ ''اوکھی گھڑی'' اسا اوکھا وقت ماں جھاں مہاجراں تے انصاریاں نے رحمتِ عالم ﷺ غی سنگت اختیار کی اللہ نے انھاں ور اپݨوں فضل فرمایو جد کہ پہلاں پہلاں تے یہ مشکل تک غے کجھ مخلص موموناں غا پیر وی پٹے گیا، فر اللہ تے انھاں غا دل غو وی وسوسو دور کرغے انھاں ناں ثابت قدم رہنؔ غی توفیق دیدتی۔

وَّعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِيْنَ خُلِّفُوْا ؕ حَتّٰۤى اِذَا ضَاقَتْ

تے انھاں ترہیاں وروی (اس نے مہربانی فرمائی) جنھاں غو معاملو پچھے چھوڑ گیو تھو؛ ات توڑی کہ جسو یلے

عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ

زمین کھلی ہونڑ غے باوجود انھاں واسطے سوڑی ہوگئی تے ویہہ اپنٹی جان تیں تنگ آ گیا

وَظَنُّوْۤا اَنْ لَّا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّاۤ اِلَيْهِ ؕ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ

تے انھاں نے یقین کرلیّو جے اللہ تعالیٰ غا قہرتوں بچن واسطے اس غی بارگاہ تیں سوا کوئے پناہ غی جگہ نیہنہ؛ فر اس نے انھاں ور

لِيَتُوْبُوْا ؕ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿۱۱۸﴾ ع يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ

مہربانی فرمائی تانجے ویہہ توبہ کرتا ریہنہ؛ یقیناً اللہ ہی توبہ قبول کرن آلو مچ مہربان ہے (۹۱) اے

اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُوْنُوْا مَعَ الصّٰدِقِيْنَ ﴿۱۱۹﴾ مَا كَانَ

ایمان آلیو! اللہ تعالیٰ تیں ڈرتا رُہو تے سچاں غے نالڑ رُہو (۹۲) مدینہ غا

لِاَهْلِ الْمَدِيْنَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِّنَ الْاَعْرَابِ اَنْ

بسنیکیاں تے انھاں غے کوٹے کاٹے رہنڑ آلاں گرائیاں واسطے جائز نیہنہ تھو جے

يَّتَخَلَّفُوْا عَنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوْا بِاَنْفُسِهِمْ

ویہہ رسول (ﷺ) ناں چھوڑ غے پچھے بیس رہتا تے نہ یوہ جائز تھو جے ویہہ انھاں غی جان تیں بدھ غے

عَنْ نَّفْسِهٖ ؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصِيْبُهُمْ ظَمَاٌ وَّلَا نَصَبٌ

اپنٹی جان غی فکر کرتا (۹۳) یوہ اس وجہ تیں کیو نجے اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں انھاں ناں تس غی تے تھکیا ماں غی

وَّلَا مَخْمَصَةٌ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَــُٔوْنَ مَوْطِئًا يَّغِيْظُ

تے پُھکھ غی جہڑی وی تکلیف پُجے اور ویہہ جہڑو وی کوئے اسو قدم چاویں جس نالڑ کافراں ناں

الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُوْنَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ

لَہر چڑہے تے ویہہ جو کجھ وی دُشمن کولوں کھسیں ان سب غا بدلہ ماں انھاں واسطے اک اک

بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۲۰﴾ ۙ

نیک عمل لکھیو جئے؛ بیشک اللہ تعالیٰ نیکو کاراں غو اجر ضائع نیہنہ کر تو

(۹۱) یہ ویہہ ترے صحابہء کرام - حضرت کعب بن مالکؓ، ہلال بن امیہؓ تے مرارہ ابن ربیعؓ - ہیں جنھاں غو ذکر پہلاں وی ہو یو ہے انھاں نے نہ کوئے چُھوٹھو بہانو کیو تھو تے نہ آپ اپنٹاں آپ ناں کائے سزا دتی تھی، بلکہ آپؐ غے اگے سچی سچی گل کہہ چھوڑیں تھی، فر آپؐ نے انھاں غو معاملو اللہ تعالیٰ غے حوالے کر چھوڑیو تھو جے دیکھوا توں کے فیصلو آوے، اچر توڑی آپؐ نے انھاں نالڑ صحابۂ کرام ناں قطع تعلق کر لینڑ غو حکم فرما دتو تھو چھیکڑ پنجاہ تہاڑاں تیں بعد اللہ تعالیٰ نے یاہ آیت نازل فرما غے انھاں غی توبہ غو اعلان فرمایو، وراس لمی مدت ماں انھاں ور کے گذری! قرآن نے اسے غو نقشو چھکتاں فرمایو جے ''زمین کُھلّی ہونڑ غے باوجود انھاں غے پَہانےڑ سوڑی ہوگئی'' ان ترے صحابیاں بچوں حضرتِ کعب بن مالک رضی اللہ عنہ نے اپنٹی حالت بیان کرتاں فرمایو، ﴿تنکرت لی فی نفسی الارض فما ھی با الار ض التی کنت اعرف﴾ ''مناں اپنٹی زمین اوپری تے اپٹوں دیس پرُ دیس سہئ لکنڑ لگ گیو'' یہ ترے ہی پکا سچا مومن تھا ور اج پَہلکے کرتا کرتا پچھے رہ گیا تھا حضرتِ کعب بن مالکؓ نے یوہ قصو خوب تفصیل نالڑ بیان کیو ہے۔

(۹۲) انھاں صحابیاں نے سچی سچی گل کہئ تھی جس ور یہ خدا غی رحمت غا مستحق بنٹیاں تھا، اسے ور ہنڑ سچ غی فضیلت بیان ہو رہئ ہے تے سچاں غی سنگت اختیار کرن غو حکم دتو جا رہیو ہے۔

(۹۳) یعنی کسے مومن واسطے نہ تے جائز ہے، تے نہ ہی کسے مومن تیں یاہ گل ہونٹی ممکن ہے جے رحمت عالمﷺ تے جہاد ماں پریشانیں چَہلتا ویں اور کوئے مومن اپنٹاں گَہر ماں ارام نالڑ بیٹھو وو ہے، تے اپنٹی جانڑ غی فکر اس ناں حضورﷺ غی مبارک جان تیں زیادہ وہے. وہ پَہانویں مدینہ غو بسنیک وہے تے پَہانویں مدینہ غے آسیں پاسیں گرایاں غو رہنڑ آلو وہے؛ سبحان اللہ! صحابۂ کرام نے یاہ گل اپنٹاں عمل نالڑ وی سچی کر غے دس دتی تھی، حضرتِ ابو حیثمہؓ وی اج پَہلکے کرتا کرتا پچھے رہ گیا تھا، اک تہاڑے ویہہ اپنٹاں باغ ماں بیٹھا وا تھا جت کھانڑ پینڑ تے ارام غیں ساریں چیز تھیں، انھاں غی گَہر آلی نے جسو ہی دستر خوان ڈَہیو، انھاں ناں یوہ خیال آ گیو جے ہوں ات ارام نالڑ بیس غے سب نعمت کھا رہیو ہاں جدکہ حضورﷺ جہاد ماں سفر غیں اوکھت چَہل رہیا ہیں، یوہ خیال آتاں ہی انھاں غا دل ور اک چڑک جئی پے گئی، سب کجھ اتے سٹ دتو اور اونٹھنی ور بیس غے تبوک غا مدان در چل پیا، نبی پاکﷺ نے اک جگہ انھاں ناں ریت غیں ٹہیریاں غے پچھے تیں آتاں تک غے فرمایو تھو جے مناں تے یقین ہے جے یہ ابو حیثمہ رضی اللہ عنہ آ رہیا ہیں۔

وَلَا يُنْفِقُوْنَ نَفَقَةً صَغِيْرَةً وَّلَا كَبِيْرَةً وَّلَا

تے (اسے را) ویہہ (اللہ غا رستہ ماں) جھڑو وی نکّو بڑّو خرچو کریں تے ویہہ جتناں

يَقْطَعُوْنَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ

وی مدان کچھیں یہ سارا ہی عمل انھاں غے ناں لکھیا جیں تا نجے اللہ تعالیٰ انھاں ناں ان غا عملاں غو

اَحْسَنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٢١﴾ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُوْنَ

چنگا تیں چنگو بدلو دئے (۹۴) تے مسلماناں واسطے مناسب نیہنہ

لِيَنْفِرُوْا كَآفَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ

جے ویہہ سارا ہی نکل پُویں فر اس را کیوں نہ کیّو جئے کہ ہر ایکن بڑی جماعت بچوں اک نِکی

طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوْا فِى الدِّيْنِ وَلِيُنْذِرُوْا قَوْمَهُمْ

جماعت نکلے تا نجے ویہہ دین ماں سمجھ حاصل کریں تے ویہہ اپنّی قوم ناں اگاہ کریں

اِذَا رَجَعُوْٓا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُوْنَ ﴿١٢٢﴾ ع يٰٓاَيُّهَا

جسویلّے ویہہ انھاں کونّے مڑ غے آویں تا نجے ویہہ (برائیاں تیں) باز آ جیں (۹۵) اے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قَاتِلُوا الَّذِيْنَ يَلُوْنَكُمْ مِّنَ الْكُفَّارِ

ایمان آلّیو ! تم انھاں کافراں ناںّ جنگ کرو جھڑا تھارے کونّے کانّے ریہنہ

وَلْيَجِدُوْا فِيْكُمْ غِلْظَةً ۗ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ

تے چاہیئے جے ویہہ کافر تھارے اندر سختی دیکھیں ؛ تے جانّ لیو جے اللہ تعالیٰ پرہیز گاراں

الْمُتَّقِيْنَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا مَآ اُنْزِلَتْ سُوْرَةٌ فَمِنْهُمْ مَّنْ

غے ناںّ ہے (۹۶) تے جسویلّے کائے سورت نازل وہے اسویلّے انھاں (منافقاں) بچوں کجھ (ٹھٹھا کریں تے)

يَّقُوْلُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيْمَانًا ۚ فَاَمَّا الَّذِيْنَ

پُچھیں جے اس سورت نے تھارا بچوں کس غا ایمان ماں باہدو کیّو ہے ؟ تے جھڑا لوک

اٰمَنُوْا فَزَادَتْهُمْ اِيْمَانًا وَّهُمْ يَسْتَبْشِرُوْنَ ﴿١٢٤﴾

ایمان آلّا ہیں انھاں غا ایمان ماں تے اس سورت نے ضرور باہدو کیّو ہے اور ویہہ خوش ہورہیا ہیں

(۹۴) یعنی پہکھ، تِس، تھکیاموں تے کافراں ناں لہر چڑہنی یہ ساریں گل قدرتی ہیں ور اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں نکل غے انھاں چیزاں ور وی ثواب لبھے، تے یہ گل وی نیکیاں ماں شمار ویں، اسے را اس رستہ ماں خرچ کرنوں، کوئے پینڈو کچھنّوں سب کجھ اللہ غا رستہ ماں مجاہداں غا اعمال نامہ ماں لکھیو جئے۔

(۹۵) جہاد غو اک حکم تے وہ تھو جس غی خاصی پچھے تیں تاکید ہورہئی تھی جے جسویلّے جہاد غو حکم وہے اس ویلّے سارا ہی لوک جہاد واسطے نکل پو وہ حکم اس ویلّے غو ہے جد جہاد فرضِ عین ہو گیو وہے، ہُنّ عام حالت غو حکم بیان ہورہیو ہے جے عام حالت ماں مسلماناں غی ہر اک بستی ہر اک قبیلہ ماں دو، دو جماعت بنّانی چاہییں فر اک جماعت جہاد ماں جئے تے اک گہراں ماں رہ غے گہراں غو انتظام چلاوے، اور نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم آپ جے کدے جہاد ماں ویں تاں ناںّ جانّ آلّا مجاہد حضور صلی اللہ علیہ وسلم کونّوں دین غو علم حاصل کریں، تے واپس آ غے پچھے آلّاں ناں سکھاں ویں، تے جے کدے آپ مدینہ ماں ہی ویں تاں کجھ لوک جہاد ور جیں تے کجھ پچھے رہ غے رحمت، عالم صلی اللہ علیہ وسلم کونّوں علم حاصل کریں، تا نجے جسویلّے جہاد ماں جانّ آلّا واپس آویں تے یہ انھاں ناں یوہ سجر و علم سکھا سکیں، اج وی فرض کفایہ جہاد غو یوہی حکم ہے فائدو :۔ متا مفسراں نے تے آیت غی تفسیر اسے را کی ہے ور کجھ علمائے نے اللہ غا رستہ ماں نکلنّ تے جہاد غے بجائے علم واسطے نکلنو مراد لیو ہے. واللہ اعلم

(۹۶) اس آیت پاک ماں جہاد غی ترتیب بیان ہورہئی ہے جے جہاد سب تیں پہلاں نیڑے غا دشمناں ناںّ کیو جئے فر انھاں تیں بعد جھڑا نیڑے غا ویں انھاں ناںّ فر انھاں تیں بعد آلّاں ناںّ جس را رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے پہلاں مدینہ غا کونّے کانّے غاں مشرکاں ناںّ جہاد کیو، مکہ آلّاں ناںّ، فر حنین آلّاں ناںّ، فر طائف آلّاں ناںّ فر خیبر غاں یہودیاں ناںّ تے جسویلّے عرب غاں لوکاں تیں بہلا ہو یا فر اہلِ کتاب عیسائیاں سنگ اور روم تے شام غی حکومتاں ناںّ، بہر حال مومن غا دل ماں نرمی نیہنہ کا فر واسطے سختی ہونّی لوڑیئے ! تے اللہ تیں ڈرن آلّاں ناں کسے تیں ڈرن غی لوڑ نیہنہ اللہ غی مدد تے ہمیشاں متقی پرہیزگار لوکاں غے ناںّ ہے، لہذا ضرورت بس اپنے اندر پرہیز گاری تے تقوو پیدا کرن غی ہے۔

وَاَمَّا الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا

تے ویہہ لوک جنھاں غا دلاں ماں روگ ہے انھاں غی گندگی ماں اس سورت نے ہور گندگی

اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوْا وَهُمْ كٰفِرُوْنَ (١٢٥) اَوَلَا يَرَوْنَ

غو باہدو کر چھوڑیو ہے تے انھاں ناں موت وی کفر ہی غی حالت ماں آئی (۹۷) کیوں یہ لوک دیکھتا نیہنہ

اَنَّهُمْ يُفْتَنُوْنَ فِيْ كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ

جے ہر سال اک واری یا دو واری یہ ازمائش ماں سٹیا جیں

ثُمَّ لَا يَتُوْبُوْنَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُوْنَ (١٢٦) وَاِذَا مَآ

فر یہ نہ توبہ کریں تے نہ نصیحت حاصل کریں (۹۸) تے جسویلے

اُنْزِلَتْ سُوْرَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ ؕ هَلْ

کائے سورت نازل وہے یہ ایکݨ دوجا در تکیں جے کیوں !

يَرٰىكُمْ مِّنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوْا ؕ صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ

تمناں کوئے تکلو تے نیہنہ ؟ فر ٹر پویں ، اللہ تعالیٰ نے انھاں غا دل ہی پھیر چھوڑیا ہیں

بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُوْنَ (١٢٧) لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ

کیونجے یہ لوک سمجھ تیں کم نیہنہ لیتا (۹۹) (اے لوکو!) یقیناً تھارا کوٹے تھارا

مِّنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيْزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيْصٌ

بچوں ہی اک رسول تشریف لے آیا ہیں تھارو تکلیف ماں پیٔوں انھاں ناں مچ اوکھوسئی وہے ویہہ تھارا فائدہ

عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ (١٢٨) فَاِنْ

غی مچ ہٹک رکھیں موموناں واسطے تے ویہہ بڑی ہی شفقت کرن آلا مچ مہربان ہیں ؛ فر جیکدے

تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ ۖ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ؕ عَلَيْهِ

یہ منہ موڑ ہی لیں تاں تم فرمادیو: مناں اللہ تعالیٰ ہی کافی ہے اس توں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ میں اسے ور

تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ (١٢٩) ع ١٦ ٧ ٥

پُہروسو کرلیو ہے تے وہ بڑا عرش غو مالک ہے (۱۰۰)

(۹۷) منافق موموناں ناں یوہ سوال انھاں غو مخول بݨاݨ واسطے کریں ویں تھا، جدوی کائے نویں سورت نازل وہے تھی ویہہ ٹھٹھو کرتاں کیہنویں تھا، ارے کس غو ایمان بدھیو ہے؟'' فرمایو: قرآن غا نازل ہوݨ ناݪ ایمان آلاں غا ایمان تے یقین ماں ضرور باہدو وہے انھاں ناں اللہ غی ذات ور تے اس غا نازل کیا وا دین ور ہور ہور یقین ہوتو جئے . ور جت ایمان آلاں غا ایمان ماں باہدو وہے اُت منافقاں غی منافقت ، کفر شرک تے نافرمانی ماں وی ہور ہور باہدو ہوتو جئے ، انھاں غا دلاں ماں منافقت غو جھڑو روگ ہے قرآن نازل ہوݨ ناݪ وہ ہور ہور بدھتو چلیو جئے کیونجے جدوی نویں سورت نازل وہے انھاں ناں ہور روہ چڑ ہے ایمان آلاں سنگ وی کرودھ بدھ جئے اس را گندگی غے اپر گندگی غا ٹھیر لگتا ریہنہ ، ات توڑی جے فر موت وی اسے کفر غی حالت ماں ہی آ جئے ۔

(۹۸) یعنی ان منافقاں غی سال ماں کئیں کئیں پور ازمائش وہے ، کدے انھاں ور مصیبت آویں ، کدے جہاد غو عام بلا رو آ جئے فر یہ ڈر و کلݨ پچھے رہ غے ساراں غے سامݨے ننگا ہوجیں ، کدے ہور کسے مسئلہ ماں انھاں غی منافقت غو پہانڈ ورڑے مدان پھُٹ جئے ور یہ اسا عجیب لوک ہیں جے کسے وی گل تیں نصیحت نیہنہ پغڑتا ، نہ توبہ کریں ، ۔

(۹۹) منافق اپݨی منافقت چھپاݨ واسطے نبی پاک ﷺ غی سُچی مجلس ماں شریک تے ہوجیں تھا ور جسویلے کائے اسی سورت نازل وہے تھی جسماں انھاں غی منافقت وروں پڑدو چکیو جئے تھو اس ویلے انھاں غا منہ ور کلخ چڑھ جئے تھی ، ایکݨ دوجاناں کنکھیاں ناݪ سینی کریں تھا جے کوئے تکلو تے نیہنہ ! فر بلیں جے کھسک جیں تھا ، اللہ نے فرمایو جد انھاں نے آپے قرآن تیں منہ موڑ لیو فر ہم نے وی انھاں غا دل پھیر چھوڑیو ، کیونجے یہ کائے گل سمجھݨ غی کوشش کرتا ہی نیہنہ ۔

(۱۰۰) یہ دو آیت بالکل آخری دور غی ہیں اسے گلوں ان ماں دنیا غا ساراں انساناں واسطے جاتو جا تو اک الوداعی جنؤ سیݨو ہے ، جے اے لوکو ! تھارے کوٹے میرا آخری نبی نبیاں غا سردار رحمتِ عالم ﷺ تشریف لے آیا ہیں ، جنھاں کوٹے ساری دنیا غو درد رکھݨ آلو دل ہے ویہہ مُچ سخلو تے سُہکھو دین لے غے آیا ہیں ، تمناں دنیا غی کائے تکلیف پُجّے یا تم آخرت غا عذاب ماں پھس جیں یاہ گل آپؐ ناں برداشت نیہنہ ہوتی آپؐ ساری انسانیت غا فائدہ اور نفع غی سوچیں ، اور موموناں واسطے تے آپؐ ملوں ہی حدوں بدھ مہربانی تے شفقت کرن آلا ہیں رحمتِ عالم ﷺ آپ اپݨاں بارہ ماں فرمانویں اے لوکو ! ہوں تمناں لک بچوں نوڑ نوڑ غے پچھے چھکوں ور تم میرے کولوں چُھٹ چُھٹ غے زبردستی دوزخ ماں بڑ رہیا ہیں (بخاری شریف) دوجی آیت ماں ساراں لوکاں ناں اگاہ کو چھوڑیو جے جھڑو نیہنہ من سے اس ناݪ دین غو تے رحمتِ عالم ﷺ غو کجھ نقصان نیہنہ ہوتو نقصان تے اس غو اپݨوں ہی ہے ۔ حدیث شریف ماں ہے ، جھڑو آدمی سویرے شام ست واری ﴿ حَسْبِيَ اللّٰهُ ﴾ تیں لے غے آخر توڑی پڑھے غو اللہ تعالیٰ اس غی ہر کوئے پریشانی دور کر دیئے غو ۔

اَج بتاریخ /۲۳ ستمبر ۱۹۹۹ء اللہ تعالیٰ غا کرم ناݪ سورت براٗت غی تفسیر پوری ہوگئی ۔

(۱) آیت ۹۸ ماں حضرتِ یونس علیہ السلام غوذ کر آیوہے اسے ور سورت پاک غوناں ''یونس'' ہے یاہ سورت پاک مکہ غا بشکار لا دور غی بیان کی جئے، جس ویلّے مکہ غا مشرک ایمان آلّاں ناں رنگ رنگ غیں تکلیف دے غے اسلام تیں ہٹانّ واسطے اڈی چوٹی غوز ور لا رہیا تھا، قرآنِ پاک غا سُچا سیناں غا بارہ ماں دلاں ماں ٹھسو گھلّن غی پوری کوشش کر رہیا تھا، نبی پاک ﷺ غی دعوت تے دین غا بارہ ماں بیہودہ قسم غا سوال کر کر غے شک شبو پیدا کو رہیا تھا؛ اس سورت پاک ماں اللہ تعالیٰ غی وحی تے رحمتِ عالم ﷺ غی نبوت غا بارہ ماں مشرکاں غا شک شبہ تے سارا ٹھسّہ دور کر غے یاہ گل صاف صاف دلیلاں نالّ بیان کی گئی ہے جے قرآن پاک غی تے رحمتِ عالم ﷺ غی دعوت تے اصلی سینو ہے کے ہے؟ تے یوہ کیوں برحق ہے؟ گل اِتوں چھوئی ہے جے یوہ قرآن حکمتاں نالّ پَہری وی اک کتاب ہے جس غیں آیت ہر اعتبار نالّ مُچ پکی ہیں تے جہڑی اللہ نے اپنّاں خاص بندہ ور اس گلوں نازل کی ہے تانجے ویہہ لوکاں ناں ان غا عملاں تیں ڈرانویں، تے اُنھاں ناں خبردار کر چھوڑیں جے کہڑا عمل اللہ تعالیٰ ناں راضی کرن آلّا تے جنت ماں لے جانّ آلّا ہیں اور کہڑا کرتوت خدا غی ناراضگی تے قہر غو ذریعو بنّ غے انسان ناں جہنم غی پَختی اگ ماں پَہچانویں؛ فر آیت ۷۰ توڑی تفصیل نالّ قرآنِ پاک غی دعوت پیش فرمائی ہے جسماں اللہ تعالیٰ غو اک ہونّوں، ایلکّاں اسے غو عبادت غے لائق ہونّوں تے اس غو کوئے شریک نہ ہونّوں اسی دلیلاں نالّ بیان فرمایو ہے جہڑیں عقل مند انسان غی عقل ہی غی رہنمائی نیہنہ کرتیں سگوں، دل آلّاں غا دل ماں کُھب جیں، لوء آلّاں غیں اکھ اُگڑ جیں، آخرت غو یقین پیدا ہو جئے تے انسان ناں اپنّاں لیکھا غی فکر ہو جئے، فر آیت ۹۳ توڑی حضرتِ نوحؑ تے حضرتِ موسیٰؑ اور فرعون غو قصّو بیان فرما غے اس گل غو احساس دُوایو گیو ہے جے اج رحمتِ عالم ﷺ تے ایمان آلّاں نالّ مکہ غا مشرک جو کجھ کر رہیا ہیں یوہی کجھ حضرتِ نوحؑ تے حضرتِ موسیٰؑ غا دور غاں مشرکاں تے کافراں نے ایمان آلّاں نالّ کیو تھو، فر جس را اُنھاں نے اک تہاڑے اپنّیں کھٹیاں غو نتیجو دیکھ لیو تھو اسے را ات غا یہ منکر وی دیکھیں غا تے جس را اُس دور ماں اللہ نے لساں ناں چھیکڑ فتحیا نصیب کی تھی، اج وی اسے را اللہ تعالیٰ کمزور حق آلّاں ناں ڈاہڈاں باطل پرستاں ور غالب کر دیئے غو لہذا اج ایمان آلّاں ناں مایوس یا فکر مند ہونّ غی قطعاً لوڑ نیہنہ باطل غی یاہ پونکڑ پھانکڑ بس چھٹ گہڑی غی گل ہے۔ اس غے نالّ نالّ فرعون غا تے حضرتِ یونس علیہ السلام غی قوم غا حالات بیان کر غے مشرکاں ناں اس گل غو وی احساس دُوایو جے اللہ تعالیٰ غی طرفوں ٹہلّ غو وی اک وقت وہے فر جس گہڑی اس غی پِغڑ غو ویلّو آ جئے فر ایمان قبول کرنوں وی کجھ کم نیہنہ آ تو جس را کہ فرعون نے غرق ہوتاں کلموں پڑھیو تھو ور اس ویلّے اس ناں اس غو کجھ فائدو نیہنہ ہوؤ آخر ماں رحمتِ عالم ﷺ غی زبانی اعلان کروایو ہے جے اللہ غو یوہی دین برحق دین ہے، قرآن غی دعوت ہی سچی دعوت ہے ہُنّ اس ناں جہڑو قبول کرے غو اس ماں اسے غو فائدو ہے، تے جہڑو نیہنہ منّ سے اس غو وبال وی اسے ور پوئے غو فائدو: اکثر مفسراں غے نزدیک تے یاہ ساری سورت پاک مکی ہے ور کئیں مفسراں غو خیال ہے جے باقی سورت پاک تے مکی ہے ور اس غیں ترے آیت یعنی آیت ۹۴/۹۵/۹۶ مدنی ہیں، ور دوجاں عالماں غو کہنّوں ہے جے سورت پاک غا مضمون ور غور کرن نالّ یاہی گل باندے آوے جے یاہ ساری سورت اِکّا ہی تقریر ہے جہڑی اک ہی دور ماں نازل ہوئی ہے واللہ اعلم۔

سُوْرَةُ يُوْنُسَ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ مِائَةٌ وَّتِسْعُ اٰيَاتٍ وَّاَحَدَ عَشَرَ رُكُوْعًا

سورت یونسؑ مکہ پاک ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سونوّں آیت اور یاراں رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالّ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلّو ہے

الٓرٰ ۚ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيْمِ ① اَكَانَ لِلنَّاسِ

(۱) یہ حکمت نالّ پَہری وی کتاب غیں آیت ہیں (۲) کیوں ! لوکاں ناں اس گلوں

عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَآ اِلٰى رَجُلٍ مِّنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ

تعجب ہے جے ہم نےّ انھاں بچوں ہی ایکنّ آدمی ور وحی پَہیجی جے ساراں لوکاں ناں (اللہ غی نافرمانی تیں)

النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ

ڈراؤ ! تے ایمان آلّاں ناں یاہ خوشخبری سنّا دیو : جے انھاں واسطے انھاں غا رب

صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۭ قَالَ الْكٰفِرُوْنَ اِنَّ هٰذَا

کولّے اُچو درجو ہے ، کافراں نے کہیو یوہ : شخص تے

لَسٰحِرٌ مُّبِيْنٌ ② اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ

باندے باندے جادوگر ہے (۳) بلاشبہ تھارو پالنہار اللہ ہی ہے جس نے اسماناں

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى

تے زمین ناں چھئیاں دناں ماں پیدا کیّو فر اس نے عرش ور

عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ ۭ مَا مِنْ شَفِيْعٍ اِلَّا

تجلّی فرمائی ، وہ ہی ہر اک کم غو انتظام کرے ، اس غی اجازت تیں بجن کوئے

مِنْۢ بَعْدِ اِذْنِهٖ ۭ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوْهُ ۭ

سفارش نیہنہ کر سکتو ، یوہی اللہ تھارو پالنہار ہے لہٰذا تم اسے غی عبادت کرو !

اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ ③ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيْعًا ۭ وَعْدَ

کیوں ! تم فر وی غور نیہنہ کرتا (۴) تم ساراں نے اسے کولّے مڑ غے جانّوں ہے اللہ نے

(۲) الٓرٰ، حروف مقطعات ہیں جن غا بارہ ماں تفصیلی بحث سورتِ بقرہ غا حاشیہ ۲ ماں گذر گئی ہے اتے دیکھ لی جئے۔ فرمایو: یہ حکمت نالّ پَہری وی کتاب غیں آیت ہیں یعنی اس نے جہڑا عقیدا بیان کیا ہیں، پراغیں امتاں غا جہڑا حالات بیان کیا ہیں، آخرت غا لیکھا تے جنت دوزخ غی جہڑیں گل کی ہیں ساریں انسان غی سلیم طبیعت، فطرت تے صحیح عقل غے مطابق ہیں کائے چیز ہُٹ مُٹ یا اندازہ غی نیہنہ بلکہ ہر ایکنّ گل ناں انسان غی اپنّی عقل منّے؛ ہاں! یاہ بکھری گل ہے جے وہ صحیح عقل نالّ کم ہی نہ لیئے! تے کجھ بزرگاں نے ﴿حَكِيْمٌ﴾ غو ترجموں مُحکمؔ ''یعنی پکی'' وی کیو ہے امام ابن جریرؒ نے وی اسے ترجمہ ناں پسند کیو ہے، یعنی قرآن پاک اپنّاں لفظاں تے معانی غا لحاظ نالّ حکماں تے عقیداں غا اعتبار نالّ اور غیب غیں خبراں تے پراناں قصّاں غا لحاظ نالّ پکی سچی کتاب ہے۔

(۳) مشرک تے جاہل انسان غو ہمیشاں تیں یوہ خیال رہیو ہے جے کوئے انسان ہوتاں ہوتاں خدا غو پیغمبر نیہنہ ہو سکتو، مشرکاں ناں اسے گل ور حیرانگی رہئی ہے جے کوئے انسان جچر توڑی یوہ انسان ہے وہ انساناں توڑی انھاں غا رب غو پیغام پہچانؔ آلو کس راہنؔ سکے؟ اس ور اللہ تعالیٰ غی وحی کس را آ سکے؟ تے وہ اللہ غی وحی غے مطابق فرمانبرداراں ناں جنت غی خوشخبری اور نافرناں ناں دوزخ غا عذاب غو ڈر کس رائںٔا سکے؟ جاہل تے مشرک انسان یا ہی سوچے جے پیغمبری واسطے تے انسانیت تیں اُچّی کوئے ہور مخلوق فرشتا وغیرہ ہوناں لوڑیئے! حالانکہ انسان غو یوہ خیال ہی تعجب آلو ہے! ساری جیاجون بچوں اُچّا رتبہ آلی ”مخلوق اشرف المخلوقات“ تے انسان ہی ہے فر اس غی رہنمائی واسطے کوئے دوجو کسرا ہو سکے؟ تے چارے قضاء جیکدے رہنمائی واسطے کوئے فرشتو پیغمبر بنایو جاتو، تانویں یا تے وہ فرشتو فرشتہ آلی اپݨی اصلی نَہار ماں آتو یا انسان غی شکل ماں! تے جے فرشتہ غی شکل ماں آتو تاں انسان تے اس تیں ڈرغے ہور دور نستو وہ اس کولوں رہنمائی کد حاصل کر سکتو اور جے وہ انسان غی شکل ماں آتو تاں واہی گل آجاتی جے یوہ تے انسان ہی ہے؟ دیکھو سورت انعام آیت ۹، یا ہی گل مکہ پاک غا اس ویلے غا مشرک سوچیں تھا تے رحمتِ عالم ﷺ غی نبوت ور تعجب کریں تھا انھاں ناں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے تعجب غی یاہ گل نیہنہ جے اللہ انساں ناں بچوں اک پاک ذات ناں اس واسطے چُݨ لیئے تانجے اس ور وہ وحی کرے فر اللہ غو پیغمبر اپناں مالک غی وحی غے مطابق نافرماناں ناں سخت عذاب تیں اگاہ کر دیئے تے ایمان قبول کرن آلاں ناں اُچّا اُچّا رتباں غی خوشخبری سُنا دیئے یاہ نہ تے کائے تعجب آلی گل ہے تے نہ اس ور حیرانگی ہو سکے ورکافراں غو نمو ہر پونوں بلکہ ٹیہٹھ پونوں دیکھو کہ اُنھاں ناں اسے ور تعجب ہے تے جد قرآن پاک غا اس زبردست بیان غو کجھ جواب نیہنہ بنیوں تے کہنؔ لگ پیا جے یوہ تے جادو ہے۔ تے اس غا پیش کرن آلا نعوذ باللہ جادوگر ہیں۔

اللّٰهِ حَقًّا ۭ اِنَّهٗ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيْدُهٗ لِيَجْزِيَ

سچو وعدو کیّو وو ہے؛ بیشک وہ ہی جیاجون ناں پہلی واری پیدا کرے تے وہ ہی فر اس ناں دُہری واری پیدا کرے غو تانجے

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ بِالْقِسْطِ ۭ

انھاں لوکاں ناں انصاف نالؔ بدلو دئے، جہڑا ایمان لیایا تے جھاں نے چنگا عمل کیّا

وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيْمٍ وَّعَذَابٌ

تے جھاں لوکا نے کفر کیّو انھاں واسطے پیݨ جگو اُبلتو پاݨی ہے تے دُکھ دینؔ آلو عذاب

اَلِيْمٌۢ بِمَا كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ ④ هُوَ الَّذِيْ جَعَلَ الشَّمْسَ

ہے اس گلوں جے ویہہ کفر کریں ویں تھا (۵) وہ ہی تے ہے جس نے دیہنہ لوء

ضِيَاۗءً وَّالْقَمَرَ نُوْرًا وَّقَدَّرَهٗ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوْا عَدَدَ

آلو، تے چن چاننی آلو بنایو تے اس نے چن واسطے منزل مقرر کر دتیں تانجے تم سالاں غو

السِّنِيْنَ وَالْحِسَابَ ۭ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ ۚ

شمار تے حساب غو پتو کر لیا کریں (۶) یوہ سب کجھ اللہ نے برحق ہی پیدا کیّو ہے

يُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ⑤ اِنَّ فِي اخْتِلَافِ

وہ جانن آلاں واسطے آیتاں ناں کھول کھول غے بیان کرے (۷) بیشک رات تہاڑی غا

الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

پھیر پرت ماں تے اسماناں تے زمین ماں جو کجھ اللہ نے پیدا کیّو ہے (ان سب ماں)

لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّتَّقُوْنَ ⑥ اِنَّ الَّذِيْنَ لَا يَرْجُوْنَ

ڈرن آلاں واسطے بڑیں نشانیں ہیں (۸) بیشک ویہہ لوک جہڑا مھارے کولے آنؔ غی امید ہی نیہنہ

لِقَاۗءَنَا وَرَضُوْا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوْا بِهَا

رکھتا تے دنیا غی زندگی ور راضی باضی ہو گیا ہیں تے اُسے نالؔ دل لا بیٹھا ہیں

وَالَّذِيْنَ هُمْ عَنْ اٰيٰتِنَا غٰفِلُوْنَ ⑦ اُولٰۗىِٕكَ مَاْوٰىهُمُ

تے جہڑا مھاری آیتاں تیں غافل ہیں؛ اساں لوکاں غو ہی ٹھکانوں

(۴) بنداں ناں انھاں غا رب غی دعوت دتی جا رہئی ہے جے زمین اسمان غی جس چیز ناں وی تم اپݨوں پالنہار کیہنہ غا جس ناں وی تم اپناں نفع نقصان غو مالک سمجھیں غا وہ تے اللہ تعالیٰ ہی غی پیدا کی وی اسے غی مخلوق ہے بلکہ یہ سارا اسمان تے یاہ زمین سب اسے نے پیدا کیا ہیں اور اس غے باوجود کہ وہ اکھ غا لحظ ماں سب کجھ بنا سکے تھو اس نے بڑی تدبیر تے انتظام نالؔ چھیاں دناں ماں پیدا کیو، فر اس ساری جیاجون غی باشاہی اپناں ہی ہتھ ماں رکھی اج وی ہر اک کم غی تدبیر تے انتظام وہ آپ ہی کر رہیو ہے اس نے کسے ناں اپݨوں نائب یا اپناں انتظام ماں مددگار نیہنہ بنایو، نہ اس ناں انساناں ہاروں اپݨی بادشاہی چلانؔ واسطے کسے غا اپرالا غی لوڑ ہے، اس غی خدائی ماں کوئے اس غو حصہ دار، یا شریک کد ہو سکے؟ اس غی بارگاہ غی تے یاہ شان ہے جے اس غا حکم تیں بجنؔ ات کوئے نبی ولی، فرشتو کسے غی شفاعت وی نیہنہ کر سکتو، ہاں جس واسطے وہ پسند کرے تے اُس غی بخشش کرنی چاہوے فر وہ ہی اس غی بخشش واسطے سفارش غو حکم کر دیئے تاں یاہ بکھری گل ہے جد اسی قدرت آلو اللہ ہی تمناں پالنؔ آلو ہے وہ ہی تھارو خالق، مالک، رازق، تے رب ہے فر اے انسانوں! تم اسے غی ہی عبادت کرو، اس غی عبادت ماں کسے ناں شریک نہ بناؤ۔ انسان جد اپناں مالک غی اس کاری گری ماں غور کرے غو وہ ضرور اسے نتیجہ ور پہجے غو جے وہ ہی ایکلو مھارو رب ہے تے وہ ہی عبادت غے لائق ہے ور انسان غی بدقسمتی یاہ ہے جے وہ اس ور غور ہی نیہنہ کرتو، اسے ناں فرمایو ﴿ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ ﴾ کیوں! تم سوچتا سمجھتا نیہنہ!۔

(۵) یعنی یوہ سلسلو اسے را نیہنہ چلتو رہسیں، اک تہاڑے اس سارا نظام نے اُتھل پتھل ہو جانوں ہے فر اے انسان تیں اپناں رب کولے ہی جانوں ہے، اسے ہی غی بارگاہ ماں تیری حاضری ہوݨی ہے جس تیں توں کدے بچ نیہنہ سکتو، یوہ اللہ غو سچو وعدو ہے جہڑو ضرور پورو ہو نے رہ غو، جس خدا نے یاہ جیاجون پہلی واری پیدا کی ہے اس واسطے دوہری واری پیدا کرنے لیکھو لیٹوں کے مشکل ہے؟! تے یوہ دوجی واری پیدا ہونوں اس گلوں ضروری ہے کیونجے دنیا ماں نہ تے فرمانبرداراں ناں فرمانبرداری غو پورو پورو بدلو لبھے تے نہ نافرمان ناں نافرنی غی مکمل سزا دتی جئے کتناں ہی ظالم ظلم کرتا کرتا دنیا تیں رخصت ہو گیا تے کتنا

اَلنَّارُ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿٨﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا

دوزخ ہے اس کمائی غا بدلہ ماں جھڑی یہ کریں ویں تھا (۹) بیشک جھڑا لوک ایمان لیایا تے انھاں نے

الصّٰلِحٰتِ يَهْدِيْهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيْمَانِهِمْ ۚ تَجْرِيْ مِنْ

چنگا عمل کیا انھاں غو رب انھاں ناں اُن غا ایمان غے صدقے سدو رستو دس دئے غو (جت) نعمتاں غاں

تَحْتِهِمُ الْاَنْهٰرُ فِيْ جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰىهُمْ فِيْهَا

باغاں ماں انھاں غے کوڑے نہر بغتیں ویں غیں ؛ اُت انھاں غا منہ غی گل

سُبْحٰنَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيْهَا سَلٰمٌ ۚ وَاٰخِرُ دَعْوٰىهُمْ

وہے غی ''سبحان اللہ،، ! اس ماں انھاں غی ملاقات غی دعا وہے غی '' السلام علیکم،، تے آخری گل انھاں غی یاہ وہے غی

اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٠﴾ وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ

جے ساریں صفت اللہ تعالیٰ غیں ہیں جھڑو ساراں جہاناں غو پالنہار ہے (۱۰) تے جیکدے اللہ تعالیٰ لوکاں ور

لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ

تاولاں ہی سختی نازل کر دیا کرتو جس راویہہ فائدہ واسطے کاہلی کریں ؛ تاں تدّے ہی انھاں غی ''اجل،، غو

اَجَلُهُمْ ۭ فَنَذَرُ الَّذِيْنَ لَا يَرْجُوْنَ لِقَاۗءَنَا فِيْ

فیصلو ہوگیو ہوتو، ور ہم انھاں لوکاں ناں جھڑا مھاری ملاقات غی امید نیہنہ رکھتا چھوڑ رکھاں

طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ

جے ویہہ اپنْی گمراہی ماں ڈابو مارتا پھریں (۱۱) تے جسویلےؔ انسان ور کائے مصیبت آوے تاں

دَعَانَا لِجَنْۢبِهٖٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَاۗىِٕمًا ۚ فَلَمَّا كَشَفْنَا

وہ لمّاں پیاں، بیٹھاں تے کھلاں (ہر حال ماں) مھارے اگے دعا کرے فر جس گھڑی ہم اس تیں واہ

عَنْهُ ضُرَّهٗ مَرَّ كَاَنْ لَّمْ يَدْعُنَآ اِلٰى ضُرٍّ مَّسَّهٗ ۭ

مصیبت ہٹا لیاں تاں وہ اس رالنگ جئے جس رااس نے کدے اپنْے اُپر آنْ آلی تکلیف واسطے مھارے اگے دعا کی ہی نیہنہ

كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِيْنَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٢﴾

حدوں بدھن آلاں واسطے انھاں غا کرتوت اسے را سوہنْاں بنْا دتا گیا ہیں (۱۲)

ہی مظلوم اسے مظلومی غی حالت ماں دنیا تیں پڑ دو کر گیا فر جیکدے آخرت غو لیکھو ہی نہ وہے فر اساں ظالماں ناں سزا تے مظلوماں ناں انصاف کد تھاوے غو؟ اسے غی حکمت بیان فرمائی ﴿لِيَجْزِيَ﴾ جے تانجے ایمان قبول کرن تے نیک عمل کرن آلاں ناں انھاں غی نیکی غو انصاف نالْ ٹھیک بدلو دتو جئے تے نافرمان، اَنْ مناں کافراں ناں انھاں غا کفر غو مزو چکھایو جئے۔

(٦) اپر بیان ہو یو تھو جے اس کائنات ناں پیدا فرما غے فر ہر اک کم غو انتظام وی وہ ہی کر رہیو ہے ات اس غی قدرت، اس غا انتظام تے اس غی کاری گری غو اک جھلکارو دسیو جارہیو ہے جے دیہنہ ناں یاہ لوء تے تھپ دیئی اور چن ناں چانْنی غا لشکاراں آلو بنْانْوں سب اسے غی کاری گری ہے. اسے نے چن غی یہ پوہڑیں، یہ منزل تے یہ پڑا مقرر کیا ہیں کہ پہلے تہاڑے داتی ہاروں پتلو جیو نکلے فر دوجے تہاڑے اس تیں ذری بڑو فر اسے راہر تہاڑے اک نویں منزل ماں نویں پوہڑیں ماں پجتو جئے ات توڑی کہ چودھویں آلے تہاڑے اپنْی پوری جوانی ماں آجئے فر مڑ گھٹنْوں شروع ہوجے تے چوداں تہاڑاں تیں بعد فر پہلی تاریخ ہاروں داتی بنْ جے اس را اٹھائی منزل یا درجہ پورا کرے فر اک تہاڑے یا دو تہاڑے چھپ غے نویں سر آجے ! اس انتظام غا ہزاراں فائدہ ہیں ور اک موٹی جئی گل تے ہر آدمی سمجھ سکے جے اس نالْ تاریخ غو پتو لگے اٹھائی تہاڑاں توڑی ہر آدمی تاریخ یاد رکھ سکے فر اس را اک دن یا دو دن اولے رہ غے باندے آجانْ نالْ وی ساراں ناں پتو لگ جئے کہ مہینوں انتریاں غو تھو یا تریہیاں غو! تے جسویلےؔ اس را غا باراں پھیرا پورا ہوجیں فر ساراں ناں پتو لگ جئے جے ہُنْ سال پورو ہوگیو ہے سبحان اللہ دیکھو! قدرت غی جنتری جسماں کروڑاں سال گذر گیا ہیں ور کدے اک لحظہ غو فرق نیہنہ آیو!۔

(٧) یعنی یوہ سارو نظام کسے حکمت تے مصلحت تیں بجنْ بے فائدہ تے بیکار نیہنہ پیدا کیو گیو، اس ماں لکھاں فائدہ تے حکمت ہیں جنھاں بچوں اک موٹی جئی گل تے ہر اک سمجھ آلو سمجھ سکے جھڑو کہ اس نظام غی کاری گری ماں غور کرے غو وہ اس ماں اپنْاں مالک غی قدرت غیں نشانْیں دیکھ غے اپنْاں رب ناں سیانْ لیئے غو۔

(٨) رات تہاڑی غا اک سُہناں نظام غی پابندی نالْ اپنْاں اپنْاں ویلاؔ ور آنْ جانْ ماں بلکہ زمین اسمان غی اک اک چیز ماں جھڑی اللہ نے پیدا کی ہے اُس غی قدرت، حکمت تے اس غا وجود غیں اور اس غا اک ایکاں ہونْ غیں زبردست دلیل ہیں جنھاں ور غور کر غے ہر کوئے اپنْاں مالک غی پشانْ کر سکے ور انھاں دلیلاں تے قدرت غی نشانْیاں تیں فائدو بس پرہیز گار ہی چکیں، ویہہ ہی ہر اک چیز ماں اپنْاں مالک ہی غی قدرت دیکھیں اسے گلو فرمایو'' ان ماں ڈرنْ آلاں (پرہیز گاراں) واسطے بڑیں نشانْیں ہیں''

(٩) یعنی جنھاں غا دلاں ماں ڈر ہے انھاں ناں تے اللہ تعالیٰ غی پیدا کی وی ہر اک چیز ماں اُس غی قدرت غی نشانْیں دِسیں ور جنھاں نے دنیا غی زندگی ماں اس را دل لا لیو کہ انھاں ناں نہ آخرت غی نعمتاں غو کجھ خیال رہیو نہ اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں حاضری غی کائے امید رہئی، نہ اُت اپنْاں لیکھا غو کجھ ڈر رہیو- کما فی رجاء لغتان - ات توڑی جے چھیکڑ اسے فانی دنیا ماں دل الجھا بیٹھا، اسے ور مطمئن تے مست ہو گیا آخرت غی کجھ تاہنگ ہی نیہنہ رہئی، اس غو نتیجو یوہ نکلیو کہ اسا لوک اپنْاں مالک غیں ساریں نشانیاں تیں غافل ہوگیا بلکہ چھل طوفان وغیرہ غیں بڑیں بڑیں نشانْیں وی انھاں ناں نہ جگا سکیں بس گمراہی غی یا ہی واہ آخری گٹھ ہے جت اساں لوکاں ناں فر ہدایت نصیب نیہنہ ہوتی بلکہ اپنْاں کرتوتاں غے بدلے ہمیشاں ہمیش واسطے انھاں غو ٹھکانْوں جہنم ہو جئے۔

(١٠) نافرمانی غا مقابلہ ماں فرمانبرداری غو فائدو بیان ہورہیو ہے جے جھڑا لوک اپنْاں مالک غی نشانْیاں ور غور کر غے اُس غو دین قبول کریں فر اپنْاں ایمان تے فرمانبرداری غو اعلان کریں، فرزندگی غو پلْ پلْ اس غا حکم غے مطابق گذار غے تے نیک عمل کر غے اپنْاں ایمان تے اپنْی فرمانبرداری غو نقد عملی ثبوت پیش کریں انھاں غا ایمان غے صدقے اللہ انھاں ناں انھاں غی اصل منزل یعنی جنت ماں پجا دیئے غو

محشر غا مدان تیں لے غے جنت توڑی انھاں غا ایمان غی لوء انھاں غے سجے اگے تے انھاں سجے پاسے چلتی وہے غی جس را کہ سورت حدید ۱۲ ماں ہے، ویہہ پل صراط تیں بجلی ہاروں پار ہوجیں غا فر جنت ماں پج غے تے ات غیں عالیشان نعمت دیکھ غے انھاں غی زبان تیں اڑک پڑک ہی نکلے غو سُبحان اللہ! فر تے اللہ پاک یاہ تسبیح انھاں غا دلاں ماں اس را گھل چھوڑے غو کہ جس را آدمی ساہ بجن محنت مشقت تیں لیتو رہ اسے را انھاں غا منہ تیں اللہ غی تسبیح نکلتی رہ غی (مسلم شریف) تے جنت ماں نہ کوئے کھول چھگڑو وہے غو نہ کسے نالؔ بیر کھہڑ وہے غی جنتی جدوی اک دوجاناں دیکھیں غا آپسماں سلامتی ہی غی دعا کریں غا تے ''السلام علیکم'' کیہنہ غا، فرشتا وی انھاں ناں السلام علیکم ہی کیہنہ غا تے ویہہ جنت ماں پج غے اور اُت غیں نعمت کھا غے اپنّاں مالک غو شکر ادا کریں غا تے ﴿اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ﴾ کیہنہ غا بس ہر اک نعمت تیں بعد یا ہی انھاں غی آخری گل تے آخری دعا وہے غی۔

(۱۱) مسیں اپر بیان ہوو وتھو جے آخرت تیں غافل لوکاں غو ٹھکانوں دوزخ ہے ات اسا مجرماں واسطے ہی بیان ہو رہیو جے اللہ تعالیٰ انھاں غی غفلت ور انھاں ناں فٹ نیہنہ پغڑ لیتو بلکہ پغڑن تیں پہلاں سمبلن غو موقع دیئے حالانکہ انسان غو یوہ حال ہے کہ وہ نافرمانی کر کر غے وی آپے اپنّاں واسطے بدعا کرے جس را مکہ پاک غا مشرک کیہنہ ویں تھا ''خدایا جیکدے یوہی دین تیری طرفوں بر حق ہے تاں توں مھارا ور اسمان تیں پتھر برہا دیئے (سورت انفال ۳۲) تے بنگار بنگار غے گھڑی گھڑی عذاب غی مانگ کریں ویں تھا، اس غو جواب دتو جو رہیو ہے جے جس را اللہ تعالیٰ انسان ناں اس غی دعا ور اپنّی رحمت نالؔ نواز دیئے اس را کدے وہ بدعا وی قبول کر لیئے تے نافرمانی ور فٹ عذاب نازل کر دیئے تاں تے تدے ہی فیصلو ہو جئے، انسان ور فٹ ہلاکت آجئے ور اس غی حکمت یاہ نیہنہ وہ مجرماں ناں ٹھلّ دیئے تے اپنّاں طے کیا وا ویلا توڑی انھاں ناں گمراہی ماں پھَمل پھوسا کھاتا تے ڈولتا چھوڑ دیئے۔

(۱۲) انسان پہلاں تے آپے عذاب منگے. ور ذری اک مصیبت ور اس غی ساری کاہلی مٹھی ہو جئے ساری پھونکڑ پھانکڑ ہوا ہو جے فر تے کھلاںؔ، بیٹھاں، لماں پیاں ہر حال ماں اللہ تعالیٰ اگے دعا استغفار تے گریہ زاری شروع ہو جئے ور جسویلے اللہ تعالیٰ اپنّاں کرم نالؔ اس غی یاہ مصیبت ٹالؔ چھوڑے، تے اس غی یاہ پریشانی دور کر دیئے فر یوہ غافل انسان اپنّاں مالک ناں اس را بسار چھوڑے جس را کہ نہ کدے اس ور مصیبت آئی تے نہ اس نے اس واسطے کدے دعا منگی تھی، وہ اس رامست تے مغرور ہو جے کہ اس ناں شکر غی وی توفیق نیہنہ ہوتی. اس تیں بعد شیطان نالے اس غو نفس اسے ناشکری مغروری ناں اس غا دل ماں اس را کھبا چھوڑے کہ اس ناں اپنّوں یوہ جرم ہی نیکی سہئی لگنؔ لگ جے تے اس غی نافرمانی غی کائے حد ہی باقی نیہنہ رہئی۔

(۱۳) مکہ غا مشرکاں ناں یاد کروایو جا رہیو ہے کہ انھاں غی نافرمانی ور جیکدے فٹ عذاب نیہنہ آتو یا آ غے ٹلؔ جے تاں اُنھاں ناں بے فکر ہونؔ غی کوئے لوڑ نیہنہ نافرنی غی سزا تا ولاں یا چر نالؔ لبھے غی ضرور! اللہ تعالیٰ غو پہلاں تیں ہی یوہی قانون چلیو آوے پرانی قوماں غی تاریخ غا ورقاء پرت غے تک لیو آخرت غی سزا تیں پہلاں دنیا ہی ماں انھاں ناں کسیں تگڑیں تگڑیں سزا ملتی رہئی ہیں مجرماں واسطے تے اس غو یوہ اٹل قانون ہے فر مشرک کے سوچ غے بے فکر ہوا واہیں

(۱۴) دنیا ماں جدوی اک قوم تیں بعد دوجی قوم یا اک لہڑی غا ختم ہو جانؔ تیں بعد دوجی لہڑی مدان ماں آئی جئے جہڑی پشلی لہڑی غی جگہ سمہالے اس غو مقصد یوہ نیہنہ ہوتو جے کونؔ پشلاں تیں بدھ بدھ غے ترقی غا کارنامہ دسے بلکہ مقصد یوہ وہے جے کہڑ واس غو فرمانبردار بندو بنؔ غے رہ تے کہڑ واس غی نافرمانی کر غے تے اس غو قانون توڑ غے دنیا ماں اتی چکے عرب غاں اس ویلے غاں لوکاں ناں تے قیامت توڑی آنؔ آلاں ساری دنیا غا انساناں ناں یوہی سبق یاد کروایو جا رہیو ہے، تے اسے امتحان غو احساس دوایو جا رہیو ہے کہ ہنؔ دیکھنوں یوہی ہے جے تم کسا عمل کریں؟! نیکی کرن آلاں تے پشلا دور ماں بدی کرن آلاں دواں غا عمل غو نتیجو تھارے سامنڑے ہے۔

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُوْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوْا وَجَآءَتْهُمْ

تے یقیناً ہم نےؔ تھارا تیں پہلاں بچ ساریں قوم ہلاک کر چھوڑیں جسویلے انھاں نے ظلم کیو حالانکہ انھاں کولےؔ

رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ وَمَا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا كَذٰلِكَ نَجْزِي

انھاں غا رسول صاف صاف دلیل لے غے آیا تھا، ور ویہہ اسا تھا ہی نیہنہ کہ ایمان لیا تا ہم مجرم

الْقَوْمَ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿۱۳﴾ ثُمَّ جَعَلْنٰكُمْ خَلٰٓئِفَ فِي الْاَرْضِ

لوکاں ناں اسے را سزا دیاں (۱۳) فر انھاں تیں بعد ہم نےؔ تم انھاں غی جگہ زمین ماں بسایا

مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۴﴾ وَاِذَا تُتْلٰى

تانجے ہم دیکھاں کہ تم کسا عمل کریں! (۱۴) تے جسویلے انھاں غے اگے

عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنٰتٍ قَالَ الَّذِيْنَ لَا يَرْجُوْنَ لِقَآءَنَا

مھاریں صاف صاف آیت پڑھیں جیں تاں ویہہ لوک جھاں ناں مھارے کولےؔ آنؔ غی امید (ہی) نیہنہ کیہنہ:

ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَآ اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُوْنُ لِيْٓ

تم اس تیں علاوہ کوئے دوجو قرآن لے آوَ! یا اس ماں تبدیلی کر دیو! تم فرما دیو: مناں یوہ اختیار نیہنہ

اَنْ اُبَدِّلَهٗ مِنْ تِلْقَآئِ نَفْسِيْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوْحٰٓى

جے ہوں اپنّی طرفوں تبدیلی کر دیوں؛ ہوں تے بس اسے حکم ور چلوں غو جہڑو میرا در وحی کیّو

اِلَيَّ اِنِّيْٓ اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّيْ عَذَابَ يَوْمٍ

جئے غو جیکدے ہوں اپنّاں رب غی نافرمانی کروں تاں ہوں اک بڑا دن غا عذاب تیں

عَظِيْمٍ ﴿۱۵﴾ قُلْ لَّوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهٗ عَلَيْكُمْ وَلَآ اَدْرٰىكُمْ

ڈروں ہاں؛ تم فرما دیو: جیکدے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں نہ تے ہوں یوہ (قرآن) تھارے سامنڑے پڑھتو تے نہ ہی وہ تمناں اس

بِهٖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيْكُمْ عُمُرًا مِّنْ قَبْلِهٖ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿۱۶﴾

غی خبر دیتو؛ فر ہوں تے اس تیں پہلاں وی تھارے بشکار اتنی (لمی) عمر رہیو ہوں؛ کیوں! تمناں اتنی عقل وی نیہنہ (۱۵)

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ

تے اس تیں بڑو ظالم کونؔ وہے غو جہڑو اللہ تعالیٰ ور بنا بنا غے چھوٹھیں گل لاوے یا اس غی آیتاں ناں

(۱۵) اجکل غاں کافراں ہاروں سوا چوداں سو سال پراناں مکہ غا مشرک وی قرآن شریف ناں اللہ تعالیٰ غو کلام منڑ غے بجائے نعوذ باللہ رحمتِ عالم ﷺ غو اپنڑوں بنڑایو وو کلام سمجھیں تھا اسے گلوں انھاں نے رحمتِ عالم ﷺ اگے یاہ فرمائش رکھی تھی جے تم اس قرآن تیں علاوہ کوئے دو جو قرآن یعنی اپنڑی کائے ہور تصنیف سناؤ جسماں مھارا مذہب غی مخالفت نہ وہے جن چیزاں ناں ہم خدا غی خدائی ماں شریک مناں تے خدا غی بارگاہ ماں انھاں ناں اپنڑوں سفارشی منڑ غے انھاں غی عبادت کراں انھاں چیزاں غی اس تصنیف ماں برائی نہ وہے بلکہ قومی تے ملکی پہائی چارہ غیں گل ویں تے جیکدے یوہ نیہنہ کر سکتا تاں گھٹوں گھٹ اس قرآن ماں ہی مھاری مرضی غے مطابق ذری تبدیلی کر دیوتا نجے تم کجھ نرم ویں تے کجھ ہم ہیٹاں واں فر آپسی پہائی چارہ ور مھاری صلح ہوجے سُبْحَانَ اللہ ذری غور کروہاں! کتنوں لموں عرصو گذر گیو ورقرآن شریف تے اسلام غا بارہ ماں اج وی ’’ناں غا روشن خیالاں‘‘ غی سوچ مکہ غا مشرکاں تیں اچی نیہنہ ہوئی! قرآن پاک اس غو جواب دیئے جے قرآن تے اللہ تعالیٰ غو کلام ہے اس غا اک نقطہ ناں وی بٹانڑ غو اختیار نہ کسے فرشتہ ناں ہے تے نہ کسے نبی ناں! اور رحمتِ عالم ﷺ غو کم تے اس غی وحی ور عمل کرنوں ہے وحی ناں تبدیل کرنوں نیہنہ اس غا کسے حرف ناں اپنڑی جگہ تیں ہٹانوں تے اللہ تعالیٰ غی بہت بڑی نافرمانی ہے فر اللہ غا معصوم بندا اسی نافرمانی غی کدے سوچ سکیں!؟ ویہہ تے اپنڑاں مالک غا ڈر ناں کمتا رہینہ ور تعجب ہے کہ مشرک اسی نافرمانی کر غے وی خدا غا عذاب تیں نیہنہ ڈرتا۔ فر فرمایو جے یوہ سارو کجھ اصل ماں اللہ غی مشیت ور ہے جیکدے وہ نہ چاہتو تاں نہ تے ہوں ہی تمناں یوہ قرآن پڑھ غے سناتو تے نہ وہ آپ ہی تمناں اس غی خبر دیتو۔ میں تھارے بشکار اپنڑی عمر غا یہ چالی پنجتالی سال گذار یا ہیں اج توڑی تم مناں الصاق الامین ہی کہتا رہیا ہیں، کدے کسے دشمنڑ نے وی نیہنہ سوچیو جے محمد (ﷺ) سچ تیں بجن کجھ ہور وی کہہ سکیں! فر اج تم نے کس را سوچ لیو جے یوہ کلام ہوں پلّے تیں بنڑا غے اللہ تعالیٰ ور لا رہیو ہوں کجھ تے انصاف کرو!! چالی سال توڑی تم نے کدے مناں شاعری غی کسے محفل ماں جاتاں نیہنہ تکیو، کدے میں شاعری یا نثری کلام نیہنہ بنڑایو، کدے کسے کولوں کجھ پڑھنوں لکھنوں نیہنہ سکھیو، کدے کسے کتاب غو مطالعو نیہنہ کیو فر تم کہڑا منہ ناں کیہنہ جے یوہ کلام میں پلّے تیں بنڑا لیو ہے کجھ تے شرم کرو! ﴿اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ﴾ ’’کیوں! تم (خدا غی دتی وی) عقل تیں کم نیہنہ لیتا‘‘!

(۱۶) یعنی پلّے تیں بنڑا غے اللہ تعالیٰ ور کوڑ لانوں، تے اللہ غی سچی آیتاں ناں چُھوٹھی کہنڑوں دوئے بڑا جرم تے گناہ ہیں! ہنڑ تم آپے فیصلو کر لیو جیکدے چارے قضاء میں یوہ کلام پلّے تیں بنڑا غے اللہ تعالیٰ ور لایو وہے تاں یوہ میرو جرم تھو ور اُپلی آیتاں ماں یاہ گل صاف ہوگئی جے یوہ ممکن ہی نیہنہ فر تم جہڑا صرف ضد تے دشمنی غی وجہ تیں اس غا سچا کلام ناں چُھوٹھو کیہنہ اور پلّے تیں بنڑایا وا شرک کفر غا قصا تے گہانڑیں اللہ تعالیٰ ناں جوڑیں تم کتناں بڑا ظالم ہیں بلکہ اسو تے روئے زمین ور کوئے ظالم نیہنہ! ہاں اک گل یاد رکھیو جے اساں ظالماں ناں حقیقی کامیابی کدے نیہنہ نصیب ہوسیں۔

(۱۷) یاہ گل پہلاں وی کئیں جگہیں آئی ہے جے مکہ غا مشرک بس مشرک ہی تھا خدا تعالیٰ غا منکر بالکل نیہنہ تھا، اللہ تعالیٰ ناں تے ویہہ چھڑا منیں ہی نیہنہ تھا سگوں یاہ گل وی منیں تھا جے اصل خدا اور ساراں خداں تیں بڑو اللہ تعالیٰ ہی ہے ور ویہہ اللہ تعالیٰ تیں علاوہ جناں تے فرشتاں غی تے کجھ بزرگاں غی مورتی بنڑا غے انھاں غی وی عبادت کریں تھا جسماں انھاں غو عقیدو یوہ تھو جے جد ہم انھاں غی عبادت کراں تے انھاں ور چڑہاوا چاہڑاں یہ دنیاوی معاملاں ماں اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں مھاری سفارش کریں، تے سفارش کر غے مھارا کم بنڑا چھوڑیں ہم ناں روزی روٹی تے اولاد دوا چھوڑیں وغیرہ۔ انھاں غا اسے باطل خیال غو بیان ہور ہیو ہے جے تم انھاں ناں اپنڑوں سفارشی کیہنہ! حالانکہ اللہ تعالیٰ نے زمین اسمان ماں کسے ناں اپنڑے تے اپنڑاں بنداں غے بشکار سفارشی مقرر نیہنہ کیو، فر کیوں! تم اللہ تعالیٰ ناں واہ گل دسیں جہڑی اس غا علم ماں ہے ہی نیہنہ نعوذ باللہ! کیوں! کائے اسی چیز وی ہو سکے جہڑی اس غا علم ماں ہی نہ وہے. بالکل نیہنہ بس اس غی ذات تھارا شرک تیں بچ اُچی تے پاک ہے۔ شرک غا بارہ ماں یوہ خیال نبی پاک ﷺ غا دور غاں مشرکاں غو تھو ور جے تم ذری ڈنگی نظر ناں تکیں غا تاں تمناں صاف دسے غو جے دنیا غی جس

بِاٰيٰتِهٖ ۭ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُوْنَ ⑰ وَيَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ

چُھوٹھیں کہہ، یقیناً مجرماں ناں کدے اپنڑی مراد نیہنہ تھاتی (۱۶) تے یہ لوک اللہ تعالیٰ تیں علاوہ انھاں غی عبادت

اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُوْلُوْنَ هٰٓؤُلَاۗءِ

کریں جہڑا نہ انھاں غو کجھ نقصان کر سکیں تے نہ انھاں ناں کجھ نفعو دے سکیں تے کیہنہ جے یہ اللہ تعالیٰ غی

شُفَعَاۗؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ ۭ قُلْ اَتُنَبِّـُٔوْنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي

بارگاہ ماں مھارا سفارشی ہیں (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کیوں! تم اللہ تعالیٰ ناں واہ چیز دسیں جہڑی

السَّمٰوٰتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ ۭ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى عَمَّا

وہ نہ اسماناں ماں جانڑے تے نہ زمین ماں وہ پاک ہے تے ان غا شرک تیں اس غی ذات بچ

يُشْرِكُوْنَ ⑱ وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّآ اُمَّةً وَّاحِدَةً فَاخْتَلَفُوْا ۭ

اُچی ہے (۱۷) تے سارا لوک اک ہی طریقہ ور تھا فر انھاں نے اختلاف کیو

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ

تے جیکدے تھارا رب غی طرفوں اک گل پہلاں ہی متھی وی نہ ہوتی تاں انھاں غے بشکار اس گل غو نمیڑو ہی

[illegible]

ہوگیو ہوتو جسماں یہ اختلاف کریں (۱۸) تے یہ لوک کیہنہ: جے نبیؐ ور انھاں غا رب غی طرفوں کوئے

اٰيَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُوْا ۚ اِنِّىْ

معجزو کیوں نیہنہ نازل ہوجاتو، فر (اے نبیؐ) تم فرمادیو: بیشک غیب غی خبر تے بس اللہ ناں ہی ہے لہٰذا تم وی اڈیکو! ہوں

مَعَكُمْ مِّنَ الْمُنْتَظِرِيْنَ ⑳ وَاِذَآ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً

وی تھارے نالڑ اڈیکوں لگو (۱۹) تے جسویلے ہم لوکاں ناں کسے مصیبت تیں بعد جہڑی

مِّنْۢ بَعْدِ ضَرَّاۗءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَّكْرٌ فِيْٓ اٰيَاتِنَا ۭ قُلِ

انھاں ور آئی وہے رحمت غو مزو چکھاں واں ویہہ تدّے ہی مھاری آیتاں ماں چال بازیں کرن لگ جیں؛ تم فرمادیو:

اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا ۭ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُوْنَ مَا تَمْكُرُوْنَ ㉑

اللہ خفیہ تدبیر ماں سب تیں بدھ ہے؛ بیشک تم جہڑیں وی چال بازی کر رہیا ہیں مھارا فرشتا انھاں ناں لکھیں لگا وا (۲۰)

هُوَ الَّذِیۡ یُسَیِّرُکُمۡ فِی الۡبَرِّ وَ الۡبَحۡرِ ؕ حَتّٰۤی اِذَا کُنۡتُمۡ
وہ ہی تے ہے جہڑو تمناں خشکی ماں وی تے سمندر ماں وی چلاوے ات توڑی کہ جسویلے تم
فِی الۡفُلۡکِ ۚ وَ جَرَیۡنَ بِہِمۡ بِرِیۡحٍ طَیِّبَۃٍ وَّ فَرِحُوۡا بِہَا
کشتی ماں ویں، اور ویہہ کشتیں مزیدار موافق ہوا ناں لوکاں ناں لے غے چلتی ویں تے لوک اس ناں خوش ویں
جَآءَتۡہَا رِیۡحٌ عَاصِفٌ وَّ جَآءَہُمُ الۡمَوۡجُ مِنۡ کُلِّ مَکَانٍ
کہ چانّ چک ہی پھانڈا غو اک ہولو آ جئے تے ہر پاسے تیں انھاں ور کا نگ ہی کا نگ چڑھتی آ ویں
وَّ ظَنُّوۡۤا اَنَّہُمۡ اُحِیۡطَ بِہِمۡ ۙ دَعَوُا اللّٰہَ مُخۡلِصِیۡنَ لَہُ
اور ویہہ یقین کرلیں جے ہم (کا نگ غا) کہیر اماں آ ہی گیا ہاں اس ویلے ویہہ دین ناں نیش اللہ غو کر غے
الدِّیۡنَ ۬ۚ لَئِنۡ اَنۡجَیۡتَنَا مِنۡ ہٰذِہٖ لَنَکُوۡنَنَّ مِنَ
دعا کرن لگیں کہ جے توں ہمناں اس (مصیبت) تیں نجات دیدیئے غو تاں ہم ضرور شکر گذار
الشّٰکِرِیۡنَ ﴿۲۲﴾ فَلَمَّاۤ اَنۡجٰہُمۡ اِذَا ہُمۡ یَبۡغُوۡنَ فِی الۡاَرۡضِ
بنّ جاں غا؛ فر جد وہ انھاں ناں نجات دیدئے ویہہ تدّے ہی زمین ماں
بِغَیۡرِ الۡحَقِّ ؕ یٰۤاَیُّہَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغۡیُکُمۡ عَلٰۤی اَنۡفُسِکُمۡ ۙ
انحق اتی چک لیں، لوکو! تھاری اتی غو وبالّ یقیناً تھارا ور ہی پُوے غو
مَّتَاعَ الۡحَیٰوۃِ الدُّنۡیَا ۫ ثُمَّ اِلَیۡنَا مَرۡجِعُکُمۡ فَنُنَبِّئُکُمۡ
تم دنیا غی زندگی غا یہ فائدا حاصل کرلیو! فر تم نے مھارے کولے ہی مڑ غے آنوں ہے، تاں ہم تمناں
بِمَا کُنۡتُمۡ تَعۡمَلُوۡنَ ﴿۲۳﴾ اِنَّمَا مَثَلُ الۡحَیٰوۃِ الدُّنۡیَا کَمَآءٍ
دس دیاں غا جے تم کے کجھ کریں ویں تھا (۲۱) دنیا غی مثال چھڑی اس پانی ہاروں ہے
اَنۡزَلۡنٰہُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخۡتَلَطَ بِہٖ نَبَاتُ الۡاَرۡضِ
جہڑو ہم نے اسمان تیں نازل کیو فر اس ناں زمین تیں جمّن آلیں چیز خوب گھنی ہو غے نکلیں
مِمَّا یَاۡکُلُ النَّاسُ وَ الۡاَنۡعَامُ ؕ حَتّٰۤی اِذَاۤ اَخَذَتِ
جنھاں ناں انسان تے چوکھر کھائیں ات توڑی کہ جسویلے زمین نے چنگی طرح

قوم نے شرک غو رستو نوڑیو اس غے پچھے یوہی سفارشی آنو عقید ور ہیو ہے، اپناں گوانڈی ہندوستانی مشرکاں (ہندوواں) ناں ہی تک لیو یہ وی کسے نہ کسے درجہ ماں خدا غی ہستی ناں منیں ور ناں و ناں تینتری کروڑ دیوی دیوتاں ناں وی سفارشی سمجھ غے اس غی خدائی ماں شریک کریں. خیر! یاہ تے غیر مسلماں غی گل ہے ور اج تیں کوئے اک ہزار سال پراناں قرآن کریم غا منیاں پڑھیاں وا مشہور عالم امام فخر الدین رازیؒ اس جگہ بڑا درد ناں ایمان آلاں غی توجہ اک دوئی گل در موڑیں جے یوہ حال تے مشرکاں غو تھو ور ہنّ بزرگاں غی عقیدت غا ناں ور بلّیں بلّیں یوہی شرک مسلماناں ماں بڑتو جا رہیو ہے ویہہ فرماویں ''مشرکاں نے یہ بت نبیاں ولیاں غی تصویر ور یاہ گل سوچ غے بناّیا تھا جے جس ویلے ہم انھاں غی عبادت کراں غا یہ اللہ تعالیٰ اگے مھاری سفارش کریں غا- فر فرمانویں (ونظیرہ فی ھذا الزمان اشتغال کثیر من الخلق بتعظیم قبور الاکابر علی اعتقاد انھم اذا عظموا قبورھم فانھم یکونون شفعاء عند اللہ) یعنی اس زمانہ ماں اس غی مثال مچ ساراں (جاہل) لوکاں غو بزرگاں غی قبراں غی تعظیم ماں لگ جانوں ہے یوہ اعتقاد کر غے کہ جد ہم انھاں بزرگاں غی قبراں غی اسی تعظیم کراں غا یہ اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں مھاری سفارش کریں غا (تفسیر کبیر جلد ۱۷ صفحہ ۱۶) تقریباً یاہی گل حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلویؒ نے الفوز الکبیر ماں وی لکھی ہے اس تو ں انداز و لا یو جا سکے جے قرآن حدیث غی تعلیم تیں دور رہنّ غا نتیجہ ماں یہ باطل عقیدا کد تیں چلیا آ رہیا ہیں. خیر! یاہ وی خاصی پرانی گل ہے اج تے اساں لوکاں غا خیال ماں تمنا خاصو باہدو تے ترقی دسے غی، اج سفارشی تیں وی بدھ غے سدو ہی خدا غی خدائی ماں شریک منّنّ غو عقیدو وی عام ہے۔

﴿فلیبک علی الاسلام من کان باکیا ﴾

(۱۸) یعنی یہ شرکی مذہب تے لوکاں غا پلّے تیں بناّیا وا ہیں انھاں غا شرک آلا عقیدا تے شرک آلا قصا کہانیں وی لوکاں نے آپ بناّیا ہیں دین تے اکو توحید آلو دین تھو تے اس اصل مذہب ماں کدے کوئے کھاٹو باہدو نیہنہ ہوو؛ سارا نبی اسے غی تبلیغ کرتا آیا ہیں اج رحمت عالم ﷺ وی اسے غی تبلیغ کر رہیا ہیں تے حضرت آدمؑ تیں لے غے اک لماں عرصہ توڑی لوک اسے توحید آلا دین ور قائم رہیا ہیں. اس تیں بعد لوکاں نے شیطان غا گمراہ کرن ور اس ماں اختلاف کر غے نواں نواں شرک غا عقیدا کڈ لیا فر ویہہ ہی شرکی مذہب بنّ گیا ور یوہ اتنوں بڑو جرم تھو کہ جیکدے اللہ تعالیٰ غی طرفوں پہلاں تیں ہی یاہ گل طے نہ وہے ہا کہ دنیا ماں مجرماں ناں ٹہلّ دتی جے غی تے اصل نمیڑو آخرت ماں وہے غو تاں تدّے ہی اللہ غو عذاب آ جاتو اور اس کھولّ غو نمیڑو ہی ہو جاتو تے مشرک ملیا میٹ ہی ہو جاتا ور اللہ انھاں غی پغڑ تیں پہلاں سمجھنّ غو خوب موقعو دیئے۔

(۱۹) حالانکہ کسے وی نبی غی ذات تے اس غو اچو کردار آپے اک جیتو جاگتو معجزو وہے جس تیں بعد کسے ہور معجزہ غی لوڑ نیہنہ رہتی فر رحمت عالم ﷺ غی تے گل ہی کے ہے! ور اس غے باوجود مشرک چھڑی ضد تے اڑی پوری کرن واسطے خاص خاص معجزاں غو مطالبو کرتا رہینہ تھا جس راکہ انھاں غو یوہ ہی مطالبو کہ جے تم سچا ہیں تاں فلاناں پہاڑ ناں سوناں غو بناّ دسو! مھارے اپر اسمان غا ٹوٹا ٹاہ دسو! وغیرہ اس غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جے اس غا معجزا کد ظاہر ویں غا، ویں غا وی کہ نیہنہ ہوسیں یہ سب غیب غیں گل ہیں اور غیب غو علم تے بس چھڑو اللہ ناں ہی ہے ہنّ تم وی اڈیکوں فر دیکھاں جے تھاری اس ضد تے اس نمو ہر پوناں غو کے نتیجو نکلے۔

(۲۰) جسویلے وی اللہ تعالیٰ کسے بڑی مصیبت تیں بعد اپنی رحمت ناں نوازے جس راکہ سلاب، طوفان، پچھل وغیرہ تیں بعد امن دیدیئے کال تے تنگدستی تیں بعد خوشحالی دیدیئے ذلالت تیں بعد عزت دیدیئے اس ویلے خدا غا نافرنان لوکاں غو یوہ کم وہے کہ ویہہ اللہ تعالیٰ غو شکر ادا کرن تے توبہ کرن غے بجائے فٹ اس مصیبت غا آنّ تے جانّ غی کائے ظاہری وجہ کڈ لیں، کوئے اسو سبب لوڑ لیں جس ناں ذہن اس پاسے جا تو ہی نیہنہ جے یاہ اللہ تعالیٰ غی قدرت غی اک نشانی تھی جس توں بعد اس نے اپناں فضل ناں ہم ناں توبہ غو اک ہور موقعو دیدتو ہے اس را یہ لوک اللہ تعالیٰ غی نشانیاں غی عبرت تے نصیحت ناں بے اثر کرن غی کوشش

کریں اسے ناں فرمایو جے ''ویہہ مھاری آیتاں (نشانیاں) ماں چال بازیں کرن لگ جیں''، اس غو جواب دتو جے اچھا! رج غے یہ چالبازیں تے مکاریں کرلیو اللہ تعالیٰ تیں تے تھارا یہ کرتوت پُہلّا وانیہنہ وہ تمناں انھاں غو ضرور مزو چکھاوے غو تے اس غی خفیہ تدبیراں نالؕ تھاریں ساریں چالؕ مٹی ماں رلؕ جیں غیں تم جو کجھ کھٹیں کرر ہیا ہیں فرشتا ویہہ لکھتا جارہیا ہیں قیامت غے تہاڑے تھارو پورو پورو لیکھو ہو جئے غو۔

(۲۱) یاہ اُپلّی ہی گل غی اک عملی مثال ہے جے انسان جسو یلؕے مصیبت تیں نکل جے فر وہ اپنؕاں رب ناں بالکل بسار چھوڑے اللہ نے انسان ناں اسو دماغ دتو جے وہ سمندراں ماں چلنؕ آلؕا جہاز بنؕا لیئے فر سمندری سفر ماں بچر توڑی جہاز سِدّی ہوا نالؕ ٹھیک چلتو رہ اچر توڑی تے انسان پُھنڈتو رہ اس ناں خدا تعالیٰ در کوئے تہان نیہنہ ہوتو ور جسو یلؕے اچنؕ چیت ہی سمندراں ماں چھکھڑ تے پھانڈو چل پوے، سمندر ماں کانگ چڑپُویں تے جہاز چمکھی تیں کانگ غے بشکار آجے اور انسان ناں اپنؕی موت سامنؕے دسنؕ لگ جے اس ویلؕے بڑا تیں بڑو مشرک وی اس مصیبت ماں اک اللہ تعالیٰ اگے خالص دل نالؕ دعا کرے اس ویلؕے اس ناں بوداں سہاراں بچوں کوئے نیہنہ یاد رہتو اس ویلؕے وہ اللہ تعالیٰ سنگ سچا دل نالؕ وعدو کرے کہ جے اس مصیبت تیں نکل گیو تاں پکو موَحِد تے اللہ تعالیٰ غو شکر گذار بنؕ غے رہسوں غو ور مصیبت ٹلؕ غے سمندر پار ہوتاں ہی وہ فر اسے را شرک تے کفر کرن اور اتی چکنؕ لگ جے نہ اس ناں اپنؕاں ویہہ وعدا تے واہ توبہ یاد رہ تے نہ واہ مصیبت! مکہ غا مشرکاں غو یو ہی حال تھو ویہہ بڑی مصیبت ماں شرک بالکل چھوڑ دیں تھا تے اک اللہ تعالیٰ اگے ہی دعا منگیں ویں تھا. ابو جہل غا پوت حضرت عکرمہؓ غو قصو حدیث غی کتاباں ماں بڑو مشہور ہے ویہہ مکہ پاک غا فتح ہونؕ ور مکہ تیں نس گیا تھا اگے چل غے سمندری سفر واسطے جہاز ماں بیٹھا، چانؕ چک ہی جہاز سمندری کانگ ماں پھس گیو، اس ور ملاح نے اعلان کیو جے اس ویلؕے اک اللہ تعالیٰ تیں بجنؕ ہم ناں کوئے نیہنہ بچا سکتو لہٰذا شرک چھوڑ غے صرف اک اللہ تعالیٰ اگے سارا دعا منگو اس ور حضرت عکرمہؓ غا دل ماں یاہ گل آئی جے اسے گل در تے ہم ناں محمد (ﷺ) سدیں تے جد سمندر ماں اک اللہ تعالیٰ ہی بچانؕ آلو ہے فر خشکی ماں کس را اس غو کوئے شریک ہو سکے! کیوں کسے سفارشی غی لوڑ ہو سکے! بس جیکدے اج بچ گیو تاں واپس جا غے یو ہی دین قبول کروں غو فر اسے گل ور اللہ پاک نے انھاں ناں ہدایت نصیب فرمادی تے واپس جا غے ایمان لے آیا (نسائی شریف، ابوداؤد شریف مخلصاً) اس تیں پتو لگے کہ انسان اصل ماں اک خدا ناں منیں، اس غا خمیر غی اواز یا ہی ہے ور شیطان تے نفس غا باطل خیال اس کولؕوں شرک کراں ویں اللہ تعالیٰ فرماوے اے انسان! تیری اس گمراہی غو تے اتی چکنؕ غو وبال تیرے ور پُوے غو، یاہ تیری چار تہاڑا غی کھیڈ ہے چھیکڑ تیں میرے کولؕے ہی آنوں ہے جت پورو پورو لیکھو ہو جے غو۔ خیر! یوہ حال وی اس دور غا مشرکاں غو تھو علامہ آلوسی بغدادیؒ اپنؕی مشہور تفسیر روح المعانی ماں اس آیت غی تفسیر کرتاں اپنؕاں زمانہ غا مسلماناں غو حال بڑا دُکھ تے درد نالؕ لکھیں '' مکہ غا مشرک وی بڑی بڑی مصیبتاں ماں اللہ تعالیٰ ناں یاد کریں تھا تے ہر قسم غو شرک چھوڑ غے اک اللہ تعالیٰ اگے دعا کریں تھا ور کتناں ہی مسلماناں غو اج یوہ حال ہے کہ ویہہ قرآن حدیث تیں اتناں دور ہو گیا ہیں جے اسی مصیبت ماں وی ویہہ اللہ تعالیٰ غے بجائے ''غیر اللہ'' ناں پکاریں، کوئے کسے بزرگ ناں بلاوے تے کوئے کسے غا نعرہ مارے۔ فر فرمانویں! ہنؕ تم آپے فیصلو کرلیو جے اسا لوک مشرکاں تیں وی اگے لنگ گیا ہیں یا نیہنہ فیصلو تھارے ہتھ ہے؟ (روح المعانی) تے اج اس خیال ماں کتنی ترقی ہوئی ہے واہ تم آپے سجے کھبے دیکھ غے انداز و لا لیو!۔

الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَآ اَنَّهُمْ

اپنؕی رونق پکڑ لی نالے واہ خوب زینت آلی ہوگئی اور زمین آلاں ناں یقین ہو گیو جے ہُنؕ ہم ناں

قٰدِرُوْنَ عَلَيْهَآ اَتٰىهَآ اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنٰهَا

قدرت حاصل ہے اچنؕ چیت ہی رات یا تہاڑی مھارا (عذاب) غو حکم آ گیو؛ تے ہم نے اس ناں

حَصِيْدًا كَاَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ ؕ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ

اس را صاف کر چھوڑیو جس را کل ات کجھ تھو ہی نیہنہ ، اسے را ہم آیتاں ناں

الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ۝٢٤ وَاللّٰهُ يَدْعُوْٓا اِلٰى دَارِ

کھول کھول غے بیان کراں اساں لوکاں واسطے جہڑا غور کریں (۲۲) تے اللہ سلامتی آلؕا گھر در

السَّلٰمِ ؕ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ۝٢٥

بلؕاوے تے وہ جس ناں چاہوے اس ناں سدا رستہ غی ہدایت دیدئے (۲۳)

لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ ؕ وَلَا يَرْهَقُ

نیکی کرن آلؕاں واسطے ودیا جزا ہے سگوں زیادہ وی ہے ، انھاں غا چہراں ور

وُجُوْهَهُمْ قَتَرٌ وَّلَا ذِلَّةٌ ؕ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ ۚ

نہ تے کلخ وہے غی تے نہ ذلت ! اسا لوک ہی جنتی ہیں

هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۝٢٦ وَالَّذِيْنَ كَسَبُوا السَّيِّاٰتِ جَزَآءُ

ویہہ سدا اسے ماں رہینہ غا (۲۴) تے جنھاں لوکاں نے بدیں کمائیں ؛ تے بدی

سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا ۙ وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ؕ مَا لَهُمْ مِّنَ اللّٰهِ مِنْ

غی سزا اسے غے برابر ہے اساں لوکاں ور ذلت چڑھی وی وہے غی ؛ انھاں ناں کوئے اللہ تیں بچانؕ آلؕو

عَاصِمٍ ۚ كَاَنَّمَآ اُغْشِيَتْ وُجُوْهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ الَّيْلِ

نیہنہ ہوسیں (اسے را سمجھو) جنٹیں انھاں غا منہ ہاں ور لخ کالی رات غا ٹوٹا چمیڑ دتا

مُظْلِمًا ؕ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۝٢٧

گیا ہیں یہ ہی لوک دوزخی ہیں یہ سدا اسے ماں رہینہ غا (۲۵)

(۲۲) یاہ ہے اس دنیا تے اس زندگی غی مثال جسماں لگ غے تے جس غا ہاڑا کر کر غے انسان اپنؕی آخرت ناں، اپنؕا لیکھا ناں تے اپنؕاں مالک ناں بسار چھوڑے حالانکہ جس را ہر طرح غی تیار فصل جس غا بارہ ماں انسان یاہ سمجھنؕ لگ جے کہ ہنؕ یاہ قبضہ ماں ہی آگئی ہے جد اچنؕ چیت ہی واہ کسے زمینی یا اسمانی آفت نالؕ ملیامیٹ ہو جے اس ویلؕے انسان ناں اپنؕی غلطی غو احساس وہے جے ات غی ہر اک چیز فانی تے اللہ تعالیٰ ہی غا قبضہ ماں ہے ور ویلؕو کھڑا غے سمجھنؕوں اس ناں کوئے کم نیہنہ دیتو بس اسے تیں سمجھ لیو کہ دنیا غی فانی زندگی ور پُھنڈنؕوں، تے اس ماں مست ہو غے اپنؕاں

مالک ناں بسار چھوڑنوں اس را ہے جس را کوئے کاشتکار پکی وی فصل ناں دیکھ غے خوش ہو جے وراس غا فناء ہونڑ ناں تے اللہ غی قدرت ناں یاد نہ رکھے۔

(۲۳) یعنی یاہ دنیا غی فانی زندگی کہڑی زندگی ہے! جس ور انسان پُھنڈے تے مست وہے یوہ تے پانی غو اک گولو (بلبلو) ہے جہڑو پتو نیہنہ کد پُھٹ جے اصل زندگی تے واہ سلامتی آلا کہر غی زندگی ہے جسماں نہ کوئے تنگی تکلیف ہے جت نہ موت غو ڈر ہے تے نہ بیماری غو فکر ہے بس اُت سلامتی ہی سلامتی ہے، فرشتا وی اُت سلام کرتا ویں غا، اللہ تعالیٰ غی طرفوں وی سلام غی سغات پہنچی جے غی۔ اللہ تعالیٰ تے اپنڑاں بنداں ناں اُس سلامتی آلا کہر در بلاوے جس غو ناں ''جنت'' ہے تے اس غو رستو وی دسے ور کوئے اس رستہ ور ٹرنوں چاہوے تاں ہی تے! اور جہڑو آپے اکھ نُہوٹ لیئے اس ماں قصور کس غو!۔

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ

تے (یاد کرو) جس تہاڑے ہم انھاں ساراں ناں کَھٹھا کراں غا فر ہم شرک کرن آلاں ناں کانہہ غا تم وی تے جھاں ناں

أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا

تم خدا غا شریک بنا ویں تھا اپنڑی اپنڑی جگہ کھلا رُہو فر انھاں غے بشکار ہم بکھیڑو کر دیاں غا، تے انھاں غا بنایا وا

كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ۲۸ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا

شریک انھاں ناں کیہنہ غا: تم مھاری عبادت بالکل نیہنہ کریں تھا؛ تے مھارے تھارے بشکار گواہی واسطے اللہ

وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ۲۹ هُنَالِكَ

ہی سُدو ہے؛ ہمنڑاں تے تھاری عبادت غی کائے خبر ہی نیہنہ (۲۶) اِت ہر شخص اپنڑاں

تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ

اپنڑاں کیا وا عمل غی جانچ کر لئے غو تے یہ سارا لوک اپنڑاں سچا مالک اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں

الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ۳۰ قُلْ مَنْ

پیش کیا جیں غا؛ تے جہڑا باطل معبود یہ خیال کریں تھا ویہہ سارا انھاں تیں گم جیں غا (۲۷) (اے نبیؐ) تم پچھو!

يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ

تمنڑاں اسمان تے زمین تیں کونڑ روزی دئے! تے تھاراں کنڑاں تے اکھاں غو

وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ

مالک کون ہے؟ تے کونڑ مردہ تیں زندو پیدا کر دئے تے کونڑ زندہ تیں مردو

مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ

پیدا کر دئے! تے وہ کونڑ ہے جہڑو ساراں کماں غو انتظام کرے؟ ویہہ ضرور یاہ ہی کیہنہ غا جے اللہ تعالیٰ! (اے نبیؐ) تم فرما دیو:

أَفَلَا تَتَّقُونَ ۳۱ فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ

کیوں! فر تم ڈرتا کیوں نیہنہ! بس یوہ ہی اللہ تھارو برحق رب ہے تے حق (باندے آجانڑ) تیں بعد

الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ۳۲ كَذَٰلِكَ حَقَّتْ

گمراہی تیں سوا بچیو ہی کے ہے! فر تم کِیاں پھیریا جار ہیا ہیں (۲۸) اس را تھارا رب غی یاہ گل

(۲۴) گل ''سلامتی آلا کہر'' یعنی جنت ہی غی چل رہئی ہے جے جھاں لوکاں نے نیکیں کیں انھاں ناں یاہ جنت تے لبھے ہی غی جسماں ویہہ سدا ریہنہ غا، جت انھاں غا چہرا لشکتا ویں غا، گنہگاراں ہاروں نہ چہراں ور کلخ وہے غی نہ ذلالت! یوہ سب کجھ تے لبھے ہی غو انھاں واسطے اس توں علاوہ ''سگوں کجھ زیادہ'' وی وہے غو۔ زیادہ کے وہے غو؟ حدیث پاک ماں ہے وہ ساریں نعمتاں تیں بعد اللہ تعالیٰ غو ''دیدار'' وہے غو جہڑو ساریں نعمتاں تیں بڑی نعمت وہے غو (مسلم شریف مخلصاً)

(۲۵) نیکو کاراں غا مقابلہ ماں ہُنڑ بدیں کھٹنڑ آلاں تے خدا غی نافرمانی کرن آلاں غو حال بیان ہور ہیو ہے جے انھاں ناں سزا تے بس اپنڑاں کرتوتاں غے برابر انصاف ناں ہی لبھے غی وراس بدلہ ماں ہی انھاں غو حال یوہ وہے غو کہ انھاں غا چہراں وراس را کلخ چڑھی وی وہے غی جس را جے کلخ کالی رات غا چھپرا انھاں غا منہ ور پلہیٹیا وا ویں دل غو حال کجھ نہ کجھ تے دنیا ماں وی منہ ور دِس جے ہو سکے یاہ دلاں غی گمراہی تے جہالت ہی غی کلخ وہے جہڑی محشر ماں منہ ور آجے غی کیونجے حشر غو مدان تے ہے ہی بھیتاں اور رازاں غا باندے آجانڑ غی جگہ اسا اوکھا وقت ماں انھاں ناں کوئے خدا غا عذاب تیں بچانڑ آلو وی نیہنہ ہوسیں، دنیا ماں جھاں ناں اپنوں مددگار سمجھ غے انھاں غی عبادت کریں تھا ویہہ تے اُس تہاڑے اوکھا وقت ماں دشمنڑ بنڑ جیں غا چھیکڑ اساں نافرماناں واسطے سدا ہی جہنم ماں رہنڑ غو فیصلو ہو جے غو، ع تیرا کون ضمانتی فقر دینا جدوں دوزخاں طرف چلان ہوسی!۔

الربع

ع ۳

(۲۶) مشرکاں ناں قیامت غے تہاڑے بڑا سخت سخت کئیں طرح غا عذاب ویں غا ور محشر غا مدان ماں بہت بڑو عذاب ساری خلقت غے سامنڑے انھاں غی رسوائی تے ذلالت وہے غی، اِت اللہ تعالیٰ ساری مخلوق غے سامنڑے ایمان آلاں ناں کنی کر غے مجرماں ناں کنی لینڑ ماں کھلاں کرے غو فر مشرکاں غے تے انھاں غا ان باطل معبوداں غے بشکار جھاں ناں ویہہ خدا غی خدائی ماں شریک منیں تھا تے انھاں غی عبادت کریں تھا نالے یاہ سوچ غے انھاں ور چڑھاوا چاہڑیں تھا جے یہ اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں مھاری سفارش کریں غا دشمنی کہل چھوڑے غو فر ویہہ اس اوکھے ویلے انھاں غی سفارش کے کرتا پٹھا اُنھاں ہی غے خلاف گواہی دیں غا جے خدایا! یہ مھاری عبادت تے کریں ہی نیہنہ تھا تے نہ ہم ناں انھاں غی عبادت غو کجھ پتو تھو؛ دوجی جگہ ہے جے '' بلکہ یہ تے شیطاناں غی عبادت کریں ویں تھا (سورت سبا ۴۱) فر ویہہ اللہ تعالیٰ ناں ہی گواہ بنا نویں غا جے توں تے آپے جانڑے جے ہم ناں اِنھاں غی عبادت غی کجھ خبر نیہنہ تھی نہ ہمنڑاں یوہ پتو تھو جے یہ کے کے چڑھاوا چاہڑ رہیا ہیں اِنھاں نے یہ سارا باطل عقیدا اپنڑے تیں بنا یا تھا، بس اس عذاب تیں بڑو کہڑو عذاب وہے غو!۔ ع برق گری جب آشیاں پہ میرے تو وہی پتے ہوا دینے لگے جن پہ بھروسہ تھا۔

(۲۷) نیوں تے ہر آدمی ناں اپنڑی موت ور پتو لگ جے کہ وہ کے کے کھٹیں کر غے آیو ہے، ور محشر غا مدان ماں ہر اک آدمی کُھلّی اکھاں سنگ تفصیل ناں دیکھ لئے غو جے اس نے اپنڑاں واسطے کے کمائی کر غے اگے ٹوری تھی تے اس غو ہُنڑ کے نتیجو نکلے غو جانوں تے ہر ایکنڑ نے اپنڑاں سچا مالک غی بارگاہ تے اس غی عدالت ماں ہی ہے! اُت دنیا غا یہ سارا بودا سہارا اُٹ جیں غا بلکہ ہوا ہو جیں غا جھاں ناں وی اپنڑاں

باطل خیال ناںؕ شریکِ خدا سمجھیں تھا اُتِ اک وی نیہنہ دس سیں نہ کوئے مددگار وہےغو نہ سفارشی !۔

(۲۸) یہ سارا سوال مکہ غا مشرکاں ناں ہی کیا جا رہیا ہیں کیونجے ویہہ اپناں عقیدا غے مطابق روزی رزق دینؕ آلو ، اکھ نک کن وغیرہ نعمت عطا کرن آلو ، تے جیتاں ناں مڑداں تیں اور مڑداں ناں جیتاں تیں پیدا کرن آلو اور ہر اک نکّا بڑا کم غی تدبیر کرن آلو اللہ تعالیٰ ناں ہی منیں تھا تے یوہ وی جے اس لحاظ ناںؕ وہ اک ہی ہے کوئے اس غو پیہال یا سانجھ آلو نیہنہ یعنی انھاں موٹا کماں ماں ویہہ شرک نیہنہ کریں تھا اسے گلوں فرمایو کہ جدا انھاں ناں پچھیو جئے غو جے یہ کم کس غا ہیں ویہہ صاف جواب دیں غا جے اللہ تعالیٰ غا ہیں تے رہئی یاہ گل جے فر ویہہ شرک کریں کیوں تھا؟! اس غی وجہ جس را کہ مسیں پچھے گذری یاہ تھی کہ ویہہ جناں فرشتاں تے کجھ بزرگاں غیں مورتیں صرف اس گلوں پوجیں تھا جے یہ اللہ غا پیارا ہیں یہ اس غی بارگاہ ماں سفارش کرنغے مھارا کم بنّا چھوڑیں اللہ تعالیٰ اساں مشرکاں واسطے فرماوے کہ جدتم اتنی گل منّیں اور اللہ تعالیٰ ناں ہی خالق تے رازق وی سمجھیں فر عبادت اسے غی کیوں نیہنہ کرتا! اس ناںؕ جانؕتاں پشانؕتاں شرک کرنغے اس غا عذاب تیں کیوں نیہنہ ڈرتا؟ جد اک واری تم نےؕ من لیو جے اللہ مھارو سچو رب ہے فر سچ تیں بعد تے بس چُھوٹھ ہی رہ جے! فر تم سچا مالک غا مقابلہ ماں چُھوٹھا معبود کیوں منیں! ہدایت تیں بعد تے بس گمراہی ہی رہ جے فر اتنی ہدایت من لینؕ تیں بعد کیّاں پٹھیں پیریں گمراہی ماں جاپُویں تم کیّاں پھرتا جا رہیا ہیں؟ شیطان تمنّاں کیّاں کیّاں پھیر رہیو ہے! کجھ تے سوچو!۔

(۲۹) یعنی جس را مشرک یہ ساری گل منّنؕ غے باوجود شرک ور ڈٹیا واہیں، اسے را تھارا رب غی یاہ گل وی نافرماناں، سرکشاں غا بارہ ماں ثابت ہوگئی ہے جے ویہہ ایمان نیہنہ لیاسیں کیونجے جہڑو نافرمانی وراڑ جے، ضد کر لئے اور فرمانبرداری غا رستہ ور چلنوں ہی نہ چاہوے اس ناں ایمان غی دولت نصیب نیہنہ ہوتی فائدو:۔ آیت پاک غی اس راوی تفسیر کی گئی ہے جے نافرماناں واسطے اللہ تعالیٰ غی واہ گل جے ہوں نافرمان ”جناں تے انساناں ناںؕ جہنم ناں پَہر چھوڑوں غو“ (سورت سجدہ) پوری ہوگئی کیونجے ویہہ ایمان قبول نیہنہ کرتا یعنی اس تفسیر غے مطابق ﴿لَا یُؤْمِنُوْنَ﴾ غو ترجموں یوہ وہے ”کیونجے ویہہ ایمان نیہنہ لیاتا“ لانھم ﴿لَا یُؤْمِنُوْنَ﴾ (تفسیر مدارک)

(۳۰) ان ترے آیتاں بچوں پہلی دو آیتاں ماں تے مشرکاں کولوں دو سوال کر غے انھاں غا عقیدا غو باطل تے بودو سگوں بیہودہ ہونؕوں بیان کیو ہے، تے تیجی آیت ماں واہ اصل وجہ بیان ہوئی ہے جس کرنغے مشرک عقل، دل دماغ سب کُوئی ہوتاں ہویاں بیہوداں عقیداں ور چل پُویں، پہلو سوال یوہ کیو جے جنھاں ناں تم خدا غا شریک منیں تے انھاں ناں حاجت روا نےؕ مشکل کشا سمجھ غے انھاں اگے دعا کریں انھاں بچوں وہ کہڑو وہے جس نے یاہ جیا جون پہلی واری پیدا کی ہے فر وہ اس ناں فناء کر غے دوجی واری وی پیدا کرے غو! دسو وہ کون ہے؟ مشرک کائنات ناں پیدا کرن آلو تے اللہ تعالیٰ ہی ناں منیں تھا جس را کہ مسیں پچھے گذریو ہے ور دوہری واری پیدا ہونؕ ناں ہی ویہہ نیہنہ منیں تھا حالانکہ یاہ گل تے صاف ہے کہ جہڑو پیدا کرے، موت دیئے مرن تیں بعد فر زندگی وی وہ ہی دیئے غو فر وی اس سوال غو جواب پشلی آیت ہاروں انھاں غی زبانی نیہنہ دتو بلکہ رحمت عالم ﷺ ناں ہی فرمایو جے ”تم فرمادیو“ جے وہ اللہ ہے؛ تے جد موت زندگی اسے غا ہتھ ماں ہے فر اس بشکار لا دور ماں دنیا غی زندگی ماں عبادت غو حق کسے دوجاناں کس را ہو گیو؟ دعا کسے ہور اگے کس را جائز ہوگئی! کجھ تے سوچو! اتنیں گل آپے من لینؕ تیں بعد تم کیا ڈابو مارتا پھریں! تے شیطان تمنّاں کیّاں کیّاں پھیر رہیو ہے! دوجا سوال ماں انسان غی توجہ اس پاسے موڑی جے انسان غی بس یاہی ضرورت تے نیہنہ جے کوئے اس غی دعا سنؕن آلو وہے، آفتاں، مصیبتاں تیں کڈنؕ آلو وہے، روزی دینؕ آلو تے حاجت پوری کرآلو وہے. نیہنہ انسان غی یاہی ضرورت نیہنہ! اس غی اک ہور ضرورت وی ہے سگوں واہی اصل ضرورت ہے جے کوئے اس ناں سِدّ ورستو دسنؕ آلو وہے، نیکی تے بدی غی سیانؕ کرانؕ آلو وہے، ہدایت دینؕ آلو تے ہدایت غو بندوبست کرنؕ آلو وہے ہُنؕ دسو! جنھاں ناں تم خدا غا شریک منیں ویہہ کسے ناں ہدایت دے سکیں؟ نیہنہ بالکل

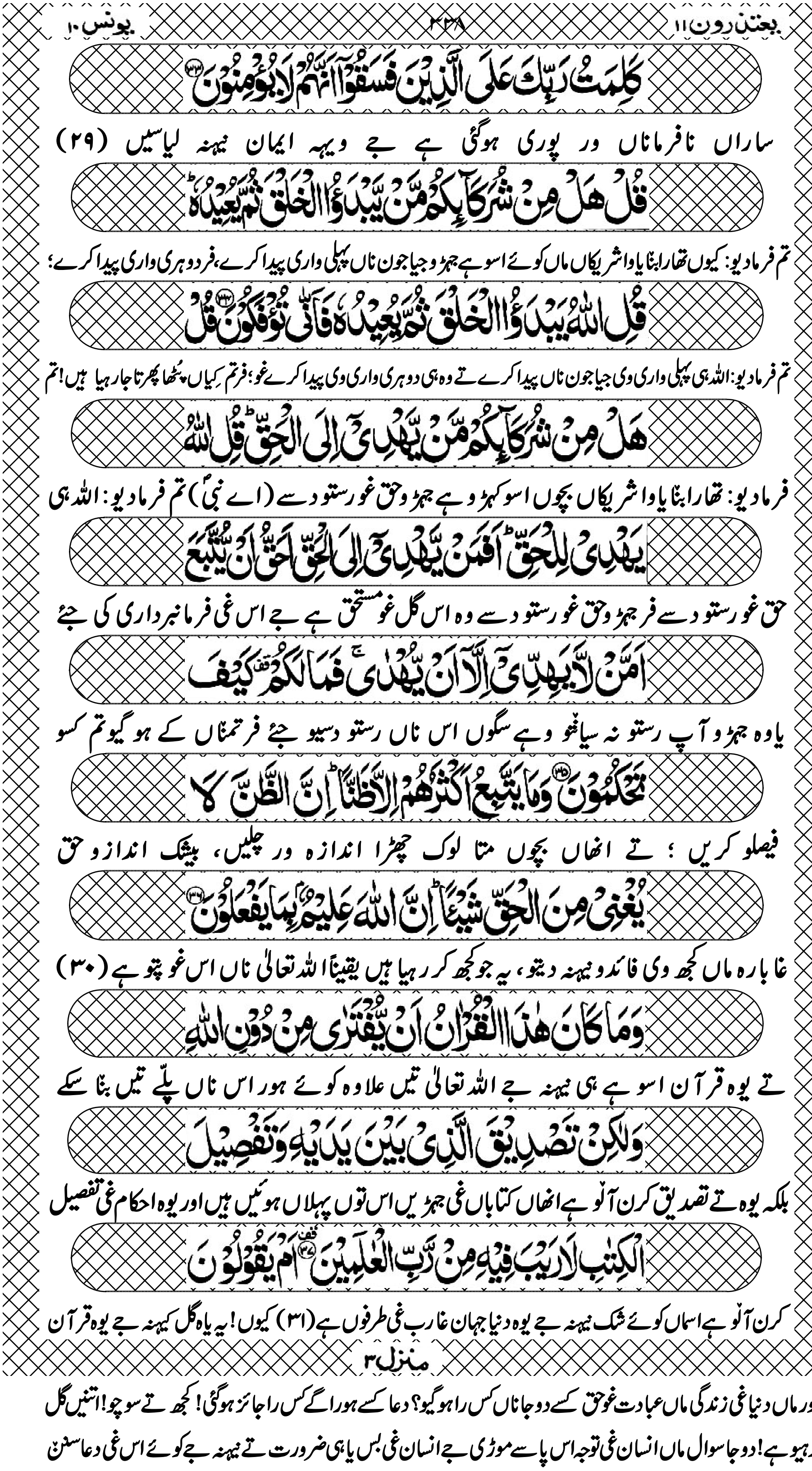

یونس ۱۰ ۳۲۸ یعتذرون ۱۱

كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

ساراں نافرماناں ور پوری ہوگئی ہے جے ویہہ ایمان نیہنہ لیاسیں (۲۹)

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ

تم فرمادیو: کیوں تھارا ابنّا یا واشریکاں ماں کوئے اسو ہے جہڑو جیا جون ناں پہلی واری پیدا کرے، فر دوہری واری پیدا کرے؛

قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ

تم فرمادیو: اللہ ہی پہلی واری وی جیا جون ناں پیدا کرے تے وہ ہی دوہری واری وی پیدا کرے غو؛ فر تم کِیاں پُٹھا پھرتا جا رہیا ہیں! تم

هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ ۚ قُلِ اللَّهُ

فرمادیو: تھارا ابنّا یا واشریکاں بچوں اسو کہڑو ہے جہڑو حق غو رستو دسے (اے نبیؐ) تم فرمادیو: اللہ ہی

يَهْدِي لِلْحَقِّ ۗ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ

حق غو رستو دسے فر جہڑو حق غو رستو دسے وہ اس گل غو مستحق ہے جے اس غی فرمانبرداری کی جئے

أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ ۖ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ

یا وہ جہڑو آپ رستو نہ سیانؕو وہے سگوں اس ناں رستو دسیو جئے فر تمنّاں کے ہو گیو تم کسو

تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ۚ إِنَّ الظَّنَّ لَا

فیصلو کریں ؛ تے انھاں بچوں متا لوک چھڑا اندازہ ور چلیں، بیشک اندازو حق

يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

غا بارہ ماں کجھ وی فائدو نیہنہ دیتو، یہ جو کجھ کر رہیا ہیں یقیناً اللہ تعالیٰ ناں اس غو پتو ہے (۳۰)

وَمَا كَانَ هَٰذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ

تے یوہ قرآن اسو ہے ہی نیہنہ جے اللہ تعالیٰ تیں علاوہ کوئے ہور اس ناں پلّے تیں بنّا سکے

وَلَٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ

بلکہ یوہ تے تصدیق کرن آلو ہے انھاں کتاباں غی جہڑیں اس توں پہلاں ہوئیں ہیں اور یوہ احکام غی تفصیل

الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ

کرن آلو ہے اساں کوئے شک نیہنہ جے یوہ دنیا جہان غا رب غی طرفوں ہے (۳۱) کیوں ! یہ یاہ گل کیہنہ جے یوہ قرآن

منزل ۳

اَفْتَرٰىهُ ۭ قُلْ فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّثْلِهٖ وَادْعُوْا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ

(نبیؐ) نے پلّے تیں بنّالیّو ہے! تم فرمادیو: فر تے تم وی اس جسی اک سورت بنّا لیاؤ! تے اللہ تیں علاوہ

مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۳۸﴾ بَلْ كَذَّبُوْا

جنھاں ناں وی تم (اپنّاں اپرالّا) واسطے بلاسکیں بلا لیو جیکر تم سچا ہیں (۳۲) بلکہ گل یاہ ہے جے انھاں

بِمَا لَمْ يُحِيْطُوْا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَاْتِهِمْ تَاْوِيْلُهٗ ۭ كَذٰلِكَ

نے اس چیز ناں چُھوٹھ کہہ دتو جس ناں اپنّاں علم غا گھاوا ماں نیہنہ لیا سکیا؛ تے اجوں انھاں غے سامنّے اس غی حقیقت نیہنہ آئی

كَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ

اسے را انھاں نے وی (اللہ غا کلام ناں) چُھوٹھو کہیو تھو جہڑا انھاں تیں پہلاں تھا؛ فر تک لیو چھیکڑ انھاں ظالماں غو

الظّٰلِمِيْنَ ﴿۳۹﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ يُّؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَّنْ لَّا

انجام کے ہووو (۳۳) تے انھاں ماں کجھ اسا لوک ہیں جہڑا اس کلام ور ایمان لے آویں تے انھاں ماں ہی کجھ

يُؤْمِنُ بِهٖ ۭ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِيْنَ ﴿۴۰﴾ ع وَاِنْ كَذَّبُوْكَ

ع ۱۰ ۹

اساوی ہیں جہڑا ایمان نیہنہ لیا تا تے تھارو رب فساد باہنّ آلّاں ناں خوب جانّے (۳۴) تے جیکدے (اے نبیؐ) ویہہ تمناں

فَقُلْ لِّيْ عَمَلِيْ وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ۚ اَنْتُمْ بَرِيْٓـــُٔوْنَ مِمَّآ

چُھوٹھا ہی کہتا رہینہ تاں تم فرمادیو: میرے واسطے میرا عمل ہیں تے تھارے واسطے تھارا عمل ہیں؛ تے تم میراں عملاں غا

اَعْمَلُ وَاَنَا بَرِيْۗءٌ مِّمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿۴۱﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّسْتَمِعُوْنَ

ذمہ وار نیہنہ، تے نہ ہوں تھاراں عملاں غو ذمہ وار ہاں (۳۵) تے انھاں بچ کجھ ویہہ ہیں جہڑا تھارا در کن

اِلَيْكَ ۭ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوْا لَا يَعْقِلُوْنَ ﴿۴۲﴾

لا رکھیں تے کیوں! تم ڈوراں ناں سنّانویں غا! پہانویں ویہہ سمجھ تیں کجھ کم ہی نہ لیتا ویں

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّنْظُرُ اِلَيْكَ ۭ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوْا

تے انھاں بچ کجھ ویہہ ہیں جہڑا تھارا در تکیں ہیں تے کیوں! تم انّاں ناں رستو دسیں غا پہانویں

لَا يُبْصِرُوْنَ ﴿۴۳﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـــًٔا وَّلٰكِنَّ

انھاں ناں لوء ہی نہ وہے؛ بیشک اللہ تعالیٰ تے لوکاں ور ذری ظلم نیہنہ کرتو ور

نیہنہ! بلکہ کائنات غی اک اک چیز تے بڑا تیں بڑا رتبہ آلی ہستی وی اسے غی ہدایت غی محتاج ہے، تے وہ ہی ہدایت واسطے کتاب نازل کرے۔ ہُنّ کرو فیصلو جہڑو اللہ ہدایت دیئے تابعداری اس غی ہونّی لوڑیئے! یا انھاں غی جہڑا آپے ہدایت غا محتاج ہیں؟ ور تم کسا فیصلا کریں اسی مخلوق ناں خدائی غا رتبہ ور پہچانّے خالق تے مخلوق ناں برابر کریں ﴿ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُوْنَ ﴾ ''تمناں کے ہو گیو! تم کسو فیصلو کریں'' آخر ماں گمراہی غی اصل وجہ بیان فرمائی جے لوک اللہ غی بیان کی وی صاف سچی حقیقت ناں چھوڑ غے صرف خیالاں ور، اندازاں ور تے قیاساں ور چلیں، اسلام تیں علاوہ ویہہ سارا مذہب جہڑا انسان نے آپے بنّایا انھاں ساراں ہی غی نیں بس چھڑی وہم، خیال، اندازہ تے قیاس ور رکھی ہے۔ جنھاں نے مذہبی عقیدا تے قصا کہانّیں بنّایا انھاں نے وی خیالی تے قیاسی گل کیں تے جہڑا انھاں ور چل رہیا ہیں ویہہ وی اکھ نُھوٹ غے بس یاہ سوچ غے چل پیا ہیں جے یوہ مہاراں بڑاں بزرگاں غو رستو ہے حالانکہ حق غو مقابلو کدے وہم تے قیاس ناںّ ہو سکے؟! خیر! آخر ماں فرمایو: ''یہ جو کجھ کر رہیا ہیں اللہ تعالیٰ ناں اس غو یقیناً پورو پتو ہے''، یعنی وقت آنّ ور وہ پورو لیکھو لے لیئے غو۔

(۳۱) یعنی انساناں غا بنّایا وا مذہباں غی نیں تے چھڑی اندازہ ور، خیال ور قیاس ور سگوں وہم ور ہے اس غا مقابلہ ماں سچی حقیقت پیش کرن آلی اللہ غی سچی کتاب ہے جس غی اک اک گل علم غی تے سچی گل ہے اس غی تعلیم ماں، اس غا بیان کیا وا قصّاں ماں تے اس غی پیشن گوئیاں ماں شک شبہ غی کوئے گنجائش ہے ہی نیہنہ اس ور جس ویلّے انصاف ناںّ انسان غور کرے، وہ اس غا علم غا سمندر اس غا قانون، اس غو اندازِ بیان تے اس غی فصاحت اور بلاغت دیکھے تے وہ یاہ کہنّ ور مجبور ہو جے کہ یوہ اللہ تعالیٰ تیں بجنّ کسے غو کلام ہو ہی نیہنہ سکتو، کوئے فرشتو کوئے انسان کوئے جن اس جسی تے اک آیت وی نیہنہ بنّا سکتو؛ یوہ قرآن تے پشلی کتاباں غی تصدیق کرن آلو تے انھاں غا مضموناں ناں کھول کھول غے بیان کرنّ آلو ہے جس غو مطلب ہی یوہ ہے جے یوہ اللہ غو کلام ہے ورنہ اللہ غا کلام غی کوئے تفصیل کس را کر سکے! بس یہ ساریں چیز دیکھ غے انصاف پسند آدمی غا منہ تیں یا ہی گل نکلے جے یوہ رب العلمین غی طرفوں آیو ہے۔

(۳۲) یاہ قرآن شریف غی واہ بنگار ہے جہڑی اس نے نازل ہوتاں ہی دتی تھی فر کئیں واری دہرائی وی تھی، ورنہ اس ویلّے اس بنگار غو کسے نے جواب دتو تے نہ اج توڑی دے سکیو تے نہ قیامت توڑی کوئے اس غی ہمت کرے غو۔ مشرک کیہنہ وی تھا جے یوہ قرآن نبی پاک ﷺ نے پلّے تیں بنّا لیو ہے، اس غا جواب ماں فرمایو: جی بسم اللہ! جیکدے انھاں نے پلّے تیں بنّا لیو ہے تاں آؤ مدان ماں تم وی عرب غا رہنّ آلّا ہیں پڑھیا لکھیا وی ہیں، شاعر وی ہیں تم ساری دنیا غا ادیباں ناں، شاعراں ناں کٹھا کر لیو، انساناں ناں وی جناں ناں وی بلا لیو! انھاں تیں علاوہ جنھاں ناں وی تم اپنّاں مددگار سمجھیں انھاں ناں بلا لیو فر جے تم اپنّاں دعوٰی ماں سچا ہیں تاں سارا رل غے اس جسی اک نگی جئی ہی سورت بنّا دسوو رکس را!! جد خدا غا اسمان جسو اسمان خدا غی زمین جسی زمین، خدا غا دیہنہ جسو دیہنہ تے خدا غا چن جسو چن کوئے نیہنہ بنّا سکتو فر اس غا کلام جسو کلام کونّ بنّا سکے! اس تیں ثابت ہو گیو جے یوہ اللہ تعالیٰ ہی غو کلام ہے، جیکدے یوہ انسانی کلام وہے ہا فر وہ کسے غو وی کلام وہے ہا اس غو مقابلو ممکنّ تھو۔

(۳۳) یاہ قرآن پاک غا نہ منّنّ غی اصل وجہ بیان فرمائی جے یہ قرآن ناں پلّے تیں بنّا یوو کلام اس گلو نیہنہ کہتا جے انھاں نے اس ور بڑی ڈنگی تحقیق کر لی ہے تے تحقیق کر کر غے یہ اس نتیجہ ور پہُجیا ہیں کہ یوہ اللہ تعالیٰ غو کلام نیہنہ بلکہ اصل گل یاہ ہے جے انھاں غی اکھاں ور ضد غو پردو تے دلاں ور نفرت غا جندرا چڑھیا وا ہیں جس کر غے یہ قرآن ور غور ہی نیہنہ کرتا، بس جہڑی چیز انھاں غا علم غا گھاوا ماں نیہنہ آئی یہ اس غا منکر ہو گیا اور یاہ انسان غی پرانی عادت ہے کہ وہ جہڑی چیز جانتو نیہنہ اس غو مخالف ہو جے۔ تے اک دُوئی وجہ یاہ وی ہے جے یہ قرآن پاک غی حقیقتاں توڑی پجیا ہی نیہنہ تے نہ اجوں ویہہ حقیقت انھاں غے سامنّے آئیں جہڑیں اگے پیش آنّیں ہیں تے قرآن نے انھاں غی خبر دتی ہے۔ کیونجے اجاں انھاں غو ویلّو نیہنہ آیو جد کہ ویہہ ظاہر اپنّاں اپنّاں وقت ور ہی ویں غیں اس

ویلے انھاں ناں یقین آجے غو ورویلو کھڑا غے کس کاری! خیر! انھاں غی یاہ کوئے نوی گل نیہنہ انھاں تیں پہلاں لوکاں غو وی یوہی حال تھو۔ ہُنّ دیکھتا جاؤ اساں ظالماں غو کے انجام وہے؟ سبحان اللہ! اس تہمکی تیں بعد کجھ سالاں ماں ہی لوکاں نے ان ظالماں غو حشر تک لیو، سارا عرب تیں شرک اور مشرکاں ناں کھِند کھندولی چاغے کس رار خصت ہوئو پیو۔

(۳۴) یاہ وی اک طرح غی پیش گوئی تھی جے کجھ انھاں بچوں ایمان لیانویں غا ور کجھ شرک ور ہی اڑیا ریہنہ غا، ور اللہ تیں اسا مجرم چھپا وا نیہنہ چھیکڑ ساراں غو نمیڑ و ہوجے غو۔

النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ
لوک آپے اپنی اُپر ظلم کریں (۳۶) تے جس تہاڑے اللہ تعالیٰ انھاں ناں (محشر ماں) اکھٹھاں کرے غو ویہہ
يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ
اس راسئی کریں غا) جنیں ویہہ دنیاماں اک گھڑی دن توں سواء رہیا ہی نیہنہ جد کہ ویہہ آپس ماں ایکنّ دوجاناں سیاݨیں غا
خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾
وی، ویہہ لوک گھاٹا ماں رہیا جھاں نے اللہ کوئے حاضر ہونّ ناں چھوٹھ سمجھیو تے ویہہ ہدایت ورآنّ آلا تھا ہی نیہنہ (۳۷)
وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا
تے جے ہم اس (عذاب) بچوں جس غو ہم انھاں نالّ وعدو کر رہیا ہاں (اے نبیؐ) تمنّاں کجھ دس چھوڑاں یا تمنّاں اپنے در
مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ
چالیاں؛ بہر حال مھارے کوئے تے انھاں نے آنّوں ہی ہے؛ فر جو کجھ یہ کر رہیا ہیں اللہ اس ور گواہ ہے (۳۸) تے ہر ایکنّ
أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ
امت واسطے اک رسول ہوو وہے؛ فر جسویلے انھاں کوئے انھاں غو رسول آجئے انھاں غے بشکار انصاف نالّ فیصلو کر دتو جئے
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ
تے انھاں ور ذری ظلم نیہنہ کیّو جاتو (۳۹) اور ویہہ کیہنہ: یوہ عذاب غو وعدو کد پورو وہے غو! جیکر تم
صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُل لَّا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا
سچا ہیں ؛ تم فرما دیو مناّں تے اپناں آپ غا وی نہ نقصان غو کجھ اختیار رہے تے نہ نفع غو! ور
مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ
جو اللہ ناں منظور وہے؛ ہر اک امت واسطے اک وقت مقرر ہے، جسویلے اس غو وہ مقرر وقت آجئے فر ویہہ اک گھڑی
سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ
نہ پچھے ہوسکیں تے نہ اگے ہوسکیں (۴۰) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: الا! تکو تے سہی! جیکدے تھارا ور
عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾
خدا غو عذاب (چانّ چک ہی) رات یا تہاڑی آجئے فر اس ماں واہ کہڑی چیز ہے جس غی مجرم کاہلی کریں؛

(۳۵) یعنی اتنیں دلیل سنن تے حق اس طرح باندے آجانّ تیں بعد وی جیکدے تم نہ منّیں، اللہ تعالیٰ غا سچا دین تے سچا پیغمبر غو انکار کرتا ریہنہ تاں آخری گل سن لیو جے میرے واسطے میرا عمل ہیں تے تھارے واسطے تھارا عمل ہیں جھڑو دعوت تبلیغ غو کم میرے متھے تھو وہ میں ادا کر چھوڑیو ہے ہُنّ نہ مناں تھاراں عملاں غی ذمہ واری ہے تے نہ تمنّاں میرا عملاں غی! ساراں نے اپناں رب ہی غی بارگاہ ماں جانوں ہے بس اُتے ساراں غو نمیڑ و ہوجے غو۔

(۳۶) نبی پاک ﷺ ناں تسلی دتی جارہئی ہے کہ جیکدے یہ اتھّون کجھ دیکھنّ سننّ غے باوجود ایمان نہ لیاویں تاں تمنّاں دلگیر ہونّ غی لوڑ نیہنہ کیونجے یہ تھارا در کن تے لانویں ور یہ دل غا کناں تیں محروم ہیں اس گلوں انھاں ناں خدا غا کلام ناں سننّ غو فائدو کجھ نیہنہ ہوتو، جس را کہ اک ڈورو آدمی کن لالاغے سنّیں ور فائدو کجھ نیہنہ کیونجے وہ تے ہے ہی ڈورو! تے جد ڈورو نا سمجھ وی وہے فر تے گل ہی کے ہے کیونجے سمجھدار ڈورو وی سینی نالّ کجھ نہ کجھ سمجھ ہی لئے ور یہ مشرک نا سمجھ ڈورا ہیں۔ اسے را اے نبی (ﷺ) یہ تھارا در تکیں تے ہیں ور نیت انھاں غی کجھ ہور ہی ہے اس گلوں تکنّ غو وی کجھ فائدو نیہنہ ہوتو جس را کہ اک انّاں ناں آناں ٹڈنّ نالّ کجھ نیہنہ دستو تے جدانّوں اپروں دل غی لوء تیں وی محروم وہے فر تے سبحان اللہ! کیونجے انّاں ناں وی جیکدے سمجھ وہے تاں وہ بہت کجھ سمجھ سکے ور یہ تے نا سمجھ بے عقل انّاں ہیں ور یوہ سب کجھ کر غے انھاں نے ظلم اپنے اپر ہی کیو ہے اللہ نے تے انھاں ناں اکھ، کن، دل دماغ ساریاں نعمتاں نالّ نوازیو تھو انھاں کوئے اکھیں جھاں نالّ تک غے سچ چھوٹھ ناں سیانّ سکیں تھا کن تھا جھاں نالّ سنّ غے حق تے باطل ناں نکھیڑ سکیں تھا ور انھاں نے یہ ساریں نعمت سُنّ کر غے آپے اپنے اُپر ظلم کیو اللہ تعالیٰ تے کسے ور ظلم نیہنہ کرتو۔

(۳۷) محشر غا مدان غیں سختیں، پریشانئیں تے مصیبت دیکھتاں ہی مشرکاں غیں ساریں آکڑفوں ٹھنڈی ہوجیں غیں ساریں لذت تے عیش ارام سب کجھ بسر جے غو سگوں دنیا غی ساری زندگی اس را لگے غی جس را دنیا ماں اک گھڑی تیں زیادہ رہیا ہی نیہنہ ساراں ناں اپنّی اپنّی پئی وی وہے غی کہ اک دوجاناں سیانّ غے باوجود کوئے کسے غی کجھ مدد نیہنہ کر سکسیں رشتیدار رشتیدار تیں دور نسے غو؛ اس ویلے ساراں ناں پتو لگ جے غو کہ جھڑا لوک اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں پیش ہون ناں نیہنہ منّیں تھا تے ہدایت غا رستہ ور نیہنہ چلیں تھا اج ویہہ سروں ہی برباد ہوگیا، نقصان تے خسارہ ماں جا پیا، اس ویلے ویہہ وی تلّیں ملّیں غا ور تلّیں ملنی انھاں غے کم کجھ نیہنہ آسیں!۔

(۳۸) یعنی انھاں کافراں واسطے ہم نے جھڑا وعدا کیا وا ہیں کہ جے یہ اسے را کفر شرک ور اڑیار رہیا تاں پِشلی قوماں ہاروں انھاں ور وی خدا غو عذاب آوے غو، یہ ذلیل تے رُسوا ویں غا اور اسلام غالب آوے غو اے نبی پاک ﷺ انھاں وعداں بچوں کجھ تے ممکن ہے تھاری مبارک زندگی ماں ہی پورا ہوجیں جس را بدر تے احد غا مدان ماں یہ ذلیل ہووا، فر فتح مکہ تے حُنین غی جنگ ماں انھاں غی ساری آکڑ مٹھی ہوگئی، ور ممکن ہے کجھ وعدا پورا ہونّ تیں پہلاں ہی ہم تمنّاں چک لیاں فر ویہہ خلفاءٔ راشدین غا زمانہ ماں پورا ویں جس را کہ بعد ماں ہوو و بہر حال یہ بچ غے تے کدے نیہنہ جا سکتا؛ کیونجے انھاں نے چھیکڑ مھارے ہی کوئے آنّوں ہے جت پورو پورو لیکھو ہوجے غو کیونجے یہ جو کجھ وی کر رہیا ہیں وہ سب اللہ غی نظراں ماں ہے۔

(۳۹) اس آیت غی دو طرح تفسیر کی گئی ہے اک یاہ جے ہر اک امت تے جماعت واسطے اک رسول مقرر ہے۔ وہ اللہ تعالیٰ غو چلاّیو و رسول وہے یا کسے رسول غو نائب مبلغ وہے- بہر حال جھڑ

أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنتُم بِهِ ۚ آلْآنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۵۱)

کیوں! فر جسو یلّے وہ عذاب آ ہی پُوے غو تاں تم امنّا کریں غا! اچھا ہُنّ!! حالانکہ پہلاں تے تم اس غی بڑی تاوں کریں تھا

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ

فر ظالم لوکاں ناں کہیو جئے غو سدا رہنّ آلا عذاب غو مزو چکھو! تمناں بدلو اسے غو دتو جا رہیو ہے

إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ (۵۲) وَيَسْتَنبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ۖ قُلْ

جہڑی کمائی تم کریں ویں تھا (۴۱) تے (اے نبیؐ) یہ لوک تھارا کولوں پچھیں جے کیوں! وہ (عذاب) واقعہ ہی سچ ہے تم فرماؤ!

إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ ۖ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ (۵۳) وَلَوْ أَنَّ

آہو! تے مناں میرا رب غی قسمیں، وہ بلاشبہ برحق ہے؛ تے تم کسے راوی خدا غا قابو تیں باہر نیہنہ جا سکتا (۴۲) تے جیکدے

لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ ۗ وَأَسَرُّوا

ہر اک (نافرمان) شخص کولے اتنوں کجھ وہے جس ناں ساری زمین پہر جئے تاں وی وہ اس ناں فدیہ ماں دید ئے غو تے جد

النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ ۖ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ ۚ

ویہہ عذاب ناں تکیں غا اندروا اندر ہی پچھوتا نویں غا؛ تے انھاں غے بشکار انصاف ناں فیصلو کر دتو جئے غو

وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۵۴) أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ

تے انھاں ور ذری ظلم نیہنہ ہوسیں (۴۳) سنّوں! جو کجھ اسماناں ماں تے زمین ماں ہے یقیناً سب اللہ

وَالْأَرْضِ ۗ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا

ہی غو ہے یاد رکھو اللہ غو وعدو بالکل سچو ہے ور ان بچوں متا لوک

يَعْلَمُونَ (۵۵) هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۵۶)

جانّتا ہی نیہنہ؛ وہ ہی زندگی دئے تے وہ ہی موت دئے، تے تم اسے غی بارگاہ ماں پیش کیّا جیں غا (۴۴)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ

اولوکو! یقیناً تھارے کولے واہ چیز آ گئی ہے جہڑی تھارا رب غی طرفوں نصیحت ہے تے دلاں غا روگ

لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ (۵۷)

واسطے شفا ہے تے موموناں واسطے ہدایت اور رحمت ہے

توڑی وہ رسول اس امت ناں اللہ تعالیٰ غو پیغام (سنّیو) نیہنہ پہچا لیتو اچر توڑی انھاں ور عذاب نیہنہ آ تو فر جسو یلّے اللہ غو پیغمبر تبلیغ غو حق ادا کر دیئے اور انھاں کولے کوئے وی عذر باقی نیہنہ رہتو اس ویلّے انھاں غے بشکار انصاف ناں فیصلو کر دتو جے یعنی سرکشاں انّ مناں ور خدا غو عذاب نازل ہو جے، یاہ گل سورت بنی اسرائیل ماں اس را بیان فرئی ہے ''تے مھاری یاہ عادت نیہنہ جے رسول چلاںّ تیں پہلاں ہی عذاب نازل کر دئیاں'' (سورت بنی اسرائیل/۱۵) دوجی تفسیر اس را کی گئی ہے جے اس آیت غو تعلق آخرت ناں ہے یعنی محشر غا مدان ماں ہر اک امت اپنّاں اپنّاں رسول غے ناں آوے غی۔ جت انھاں غا اعمال نامہ تے فرشتاں غی گواہی وی پیش وہے غی فر انصاف ناں نمیڑو وہو جے غو۔ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں: ساراں تیں پہلاں مھارو (امت محمدیہ) غو فیصلو وہے غو (بخاری مسلم) یاہ گل سورت زمر آیت/ ۶۹ ماں وی آئی ہے۔ صاحب جلالین نے پہلی تے علامہ ابن کثیرؒ نے دوجی تفسیر لی ہے۔

(۴۰) مشرک اللہ تعالیٰ غی درڈ غو مخول بنانّ واسطے رحمتِ عالم ﷺ ناں کیہنہ ویں تھا کہ جے تم سچا ہیں. تاں وہ عذاب لے کیوں نیہنہ آتا، چھڑی تہمکیاں ناں کے بنّے! جے سچا ہیں تاں دسو عذاب غو یوہ وعدو کد پورو وہے غو اس غا جواب ماں نبی پاک ﷺ ناں کہیو جا رہیو ہے جے تم فرمادیو کہ عذاب نازل کرنوں یا نہ کرنوں، کسے ناں نفعو یا نقصان پہچانوں یوہ سب کجھ اللہ تعالیٰ غی مشیت ور ہے اس غو اختیار اللہ تعالیٰ ناں ہے، مناں تے اپنّی جان غو وی، اتنوں ہی اختیار رہے جتنوں کہ اللہ تعالیٰ چاھوے اصل گل یاہ ہے کہ اللہ تعالیٰ نے ہر اک انّ من، نموہری تے سرکش جماعت ور عذاب نازل کرن غو ویلّو متھیو وہے جس غو علم وی بس اللہ تعالیٰ ناں ہی ہے کوئے دوجو اس غو پتو نیہنہ کر سکتو بس جسو یلّے ''وہ وقت مقرر'' آ جے غو فر اک لحظو وی اگے پچھے نیہنہ ہوسیں تے نہ انھاں ناں ملیامیٹ ہوتاں چر لگے غو۔

(۴۱) یعنی خدا تعالیٰ غو عذاب تے کائے اسی چیز نیہنہ جس واسطے کوئے کاہلّو وہے! عذاب ماں واہ کہڑی چیز ہے جس واسطے یہ نافرمان کاہلا ہووا واہیں؟ وہ تے رات تہاڑے کسے ویلّے وی اچن چیت ہی آ جے غو تے اس ناں دیکھتاں ہی ساری کاہلّی مٹھی ہو جے غی فر تے فٹ یقین آ جے غو ور اس ویلّے یقین کر غے فائدو کجھ نیہنہ لبھسیں، اس ویلّے کہیو جے غو: اوہو! اتناں تاولا گھبرا گیا تے یقین کرن لگ گیا حالانکہ پہلاں تے تم اسے واسطے کاہلا ہووا وا تھا. ہنّ ایمان لیانّ غو کجھ فائدو نیہنہ ہُنّ تے سدا رہنّ آلا عذاب غو مزو چکھنّوں ہی پُوے غو. یوہ تھاری اپنّیاں کھٹیاں غو بدلو ہے نہ کائے اوپری چیز ہے تے نہ ہی تھارا اور ظلم ہو رہیو ہے۔

فائدو: ﴿مَا ذَا يَسْتَعْجِلُ﴾ غی یاہ تفسیر جمہور مفسراں نے کی ہے ور کجھ عالماں تے مفسراں نے اس راوی تفسیر کی ہے جے ''اُس ویلّے تاوں کر غے کے کریں غا۔

(۴۲) یعنی بڑی حیرانگی تے تعجب ناں مخول بنانّ واسطے پچھیں جے کیوں! یوہ عذاب غو وعدو واقعہ ہی برحق ہے، جواب دتو جے اس ماں تعجب آلی کہڑی گل ہے تم جسو یلّے مر غے مٹی ہو جیں غا، فنا ہو جیں اس ناں تم اللہ تعالیٰ غا قابو تیں باہر نیہنہ جا سکتا، وہ تمناں ضرور دوہری واری پیدا کر غے لیکھو لے لئے غو جت عملاں ور نمیڑا ویں غا۔ فائدو: جواب ماں تاکید پیدا کرن واسطے تے جواب پکو کرن واسطے نبی ﷺ غی زبانی قسم کی گئی یعنی ﴿اِیْ وَرَبِّیْ اِنَّهٗ لَحَقٌّ﴾ ''آہو آہو! میرا رب غی قسمیں یوہ بالکل برحق ہے'' علامہ ابن کثیر فرمانویں جے قیامت غا بارہ ماں اس را غیں بس دو آیت ہور ہیں اک سورت سبا غی آیت ۱۳ دوجی تَغَابُنْ /۷ غی آیت ہے

(۴۳) اج تے مشرک قیامت ناں اور آخرت ناں چُھوٹھ کیہنہ ور قیامت غے تہاڑے آخرت غو عذاب تکتاں ہی ساراں مشرکاں ظالماں غو یوہ حال ہو جے غو کہ جیکدے زمین غیں ساریں چیز وی انھاں غی ملکیت ماں ویں غیں تاں وی ویہہ انھاں ساریاں ناں دے غے جان چھڑکان غی کوشش کریں غا تے کسے چیز غو سرفو نیہنہ کرسیں حالانکہ دنیا ماں یہ اس عذاب ناں منن واسطے ہی تیار

نیہنہ تھا۔ ہاں! یاہ بکھری گل ہے کہ نہ ات کسے کوںے خزانہ ویں غا تے نہ رشوت بڈی دے غے کوئے جان چھڑکا سکے غو، عذاب ناں دیکھتاں ہی شرم ناںٔ پانٔی پانٔی ہوجیں غا ور پہلاں پہلاں اپٔنی شرم چھپانٔ غی کوشش کریں غا، پشیمانی ظاہر نیہنہ ہونٔ دے سیں، اندروا اندروسڑیں غا، لوکاں غے باندے رواس پٹاس نیہنہ کرسیں ور بعد ماں تے یاہ گل وی انھاں تیں نیہنہ ہوسے فرتے اپٔنی غفلت تے مغروری ور خوب رواس کریں غا جس را کہ سورت زمر/ ۵۶ ماں ہے۔ اُواں اللہ تعالیٰ غی شان عدالت یاہ وی غی کہ اساں ظالماں ور وی ظلم ذری نیہنہ ہوسیں بلکہ اپٔناں عملاں غے مطابق ہر اک ناں اپٔناں عمل ہی غی سزا دتی جے غی کسے ناں انٔ کیا عمل غی یا عمل تیں زیادہ سزا نیہنہ ہوسیں۔

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوْا ۭ هُوَ

تم فرمادیو: یوہ اللہ غا فضل تے اس غی رحمت ناںٔ ہی ہے بس لوکاں ناں اسے ور خوش ہونٔوں لوڑیئے! وہ

خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُوْنَ ﴿٥٨﴾ قُلْ اَرَءَيْتُمْ مَّآ اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ

ان چیزاں تیں بچ سرس ہے جہڑیں یہ سلوٹ رہیا ہیں (۴۵) تم فرمادیو: الاّ! تکو تے سہی! جہڑی روزی اللہ نے

مِّنْ رِّزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِّنْهُ حَرَامًا وَّحَلٰلًا ۭ قُلْ آٰللّٰهُ

تھارا واسطے نازل فرمائی تھی؛ فر تم نۓ آپے ہی کجھ ناں حرام قرار دیدتو، تے کجھ حلال بنٔالی (اے نبیؐ) تم پچھو! کیوں! اللہ

اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُوْنَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِيْنَ

نے تمنٔاں اس غو حکم دتو ہے یا تم پلّے تیں کوڑ بنٔا غے اللہ تعالیٰ ور لانویں؛ تے کے خیال ہے قیامت غا

يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ اِنَّ

تہاڑا غا بارہ ماں انھاں لوکاں غو جہڑا اللہ تعالیٰ ور بنٔا بنٔا غے کوڑ لانویں واقعہ ہی

اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَھُمْ لَا

اللہ تعالیٰ لوکاں ور بچ فضل کرن آلو ہے، ور لوکاں ماں متا لوک

يَشْكُرُوْنَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُوْنُ فِيْ شَاْنٍ وَّمَا تَتْلُوْا مِنْهُ ع ٦ ١١

ناشکرا ہیں (۴۶) تے (اے نبیؐ) تم کسے وی حال ماں ویں؛ تے تم کِدے توں وی قرآن

مِنْ قُرْاٰنٍ وَّلَا تَعْمَلُوْنَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ

پڑھتا ویں اور تم لوک وی جہڑو وی کوئے کم کر رہیا ویں ہم ضرور تھارا ور گواہ

شُهُوْدًا اِذْ تُفِيْضُوْنَ فِيْهِ ۭ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَّبِّكَ

واں، جد تم وہ کم کرن لگیں، تے تھارا رب تیں ذرہ غے برابر

مِنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاۗءِ وَلَآ

کائے چیز اولے نیہنہ نہ زمین ماں تے نہ اسمان ماں تے نہ اس تیں نکی

اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ اَكْبَرَ اِلَّا فِيْ كِتٰبٍ مُّبِيْنٍ ﴿٦١﴾

کائے چیز ہے تے نہ کائے بڑی چیز ہے ور واہ ضرور لوحِ محفوظ ماں لکھی وی ہے (۴۷)

(۴۴) یعنی جد زمین اسمان ماں اسے غی حکومت تے بادشاہی ہے فر اس غا وعدا ناں کون روک سکے! اس غو وعدو ضرور پورو وہے غو اس غی بادشاہی تیں بچ غے کوئے باہر نیہنہ جا سکتو جہڑا لوک اس غا وعدہ ماں شک شبو کریں واہ انھاں غی لاعلمی تے جہالت ہے ورنہ جہڑو پیدا کرے تے موت دۓ اس واسطے دوہری واری پیدا کر غے حساب لینٔ ماں کے اوکھت ہے!۔

(۴۵) ات قرآنِ پاک غیں چار بڑیں صفت بیان کر غے ساری دنیا ناں اس غی چھاں ماں تے اس غی لوء ماں آجانٔ غی دعوت دتی جارہئی ہے۔ پہلی صفت یاہ ہے جے قرآنِ پاک مُنڈ تیں لے غے اخیر توڑی نصیحت ہی نصیحت ہے جس غی نصیحت ناںٔ ستا وا انسان جاگ جیں، مغرور دلاں ماں ہوش تے بیداری آجے، سخت باٹا دل اس ناںٔ موم ہوجیں۔ دوجی صفت یاہ بیان فرمائی جے یوہ دل غی بیماریان تے روحانی روگاں واسطے شفاء غو اک نسخو ہے، کیونجے جس را انسان غو وجود ماندو ہوجے اسے را اس ناں کجھ اندرونی تے روحانی روگ وی لگ جیں جس را کہ کفر شرک ساری دنیا واسطے اک قسم غو نھتور رہے بداخلاقی تے گناہاں غی تاہنگ ساری انسانیت واسطے سکریٹٔی تے مولتی تاپ ہے مال دولت بٹھلو کرن غی ہوس سدائی پونٔاں تیں گھٹ نیہنہ! اسے را ہور ہزاراں بیماری ہیں جھاں تیں دنیا غا کسے شفاخانہ ماں انسان شفاء نیہنہ حاصل کرسکتو. وہ تے بس قرآن ہی ہے کہ جے انسان اس ور عمل کرلیں اس غا سنیا تے پیغام ناں چھاتی ناںٔ لا لیں تاں دنیا غو اِک اک انسان بلکہ ساری انسانیت ہی بل ہوجے۔ اور دنیا نے اپٔنی اکھاں ناںٔ تکیو کہ عرب غا لاعلاج مانداں نے جس ویلے اس نسخہ ناں اپٔناں سینا ناںٔ لا غے علاج کیو فر وہہ کس را ساری دنیا واسطے مسیحا بنٔ گیا۔ تیجی صفت ہدایت تے چوتھی رحمت ہے ور یہ دوئے صفت موموناں واسطے خاص ہیں یعنی شفایابی غا اس نسخہ ناں جہڑو من لئے، جہڑو اس ور عمل کرلے فر یوہ اس واسطے زندگی غی گُٹھ گُٹھ ماں رہنمائی تے ہدایت غو ذریعو بنٔ جے ات توڑی کہ اس غی رہنمائی کر کر غے چھیکڑ اس ناں اپٔناں مالک توڑی ہی پہچادۓ اور جہڑو اس غی رہنمائی ماں اپٔنی زندگی غو پینڈو کچھنٔ لگ جے فر اس ور اپٔناں رب غی رحمت غو سیموں بدّلٔ لگ جے وہ اسے رحمت ناںٔ اپٔنی ساری منزلاں ناں اپڑ غے اپٔناں اصل مقام ماں جنت توڑی پُج جے۔ قرآن غیں یہ صفت یاد کروا غے اللہ تعالیٰ انسان غی توجہ اس پاسے موڑے جے دنیا غی کائے چیز وی پُھنڈنٔ تے مانٔ کرن غے لائق نیہنہ، ہاں! جس نے خوشی منانی وہے وہ اپٔناں رب غا اس فضل تے اس غی رحمت ور رج غے خوشی مناوے۔ دنیا غی جس دولت ناں سلوٹنٔ پچھے اج انسان لگو وہے جہڑی انسان ناں قرآن در تکنٔ غی وی بہل نیہنہ دیتی اللہ تعالیٰ فرماوے یوہ قرآن تے اس تیں لکھاں درجا سرس ہے۔ افسوس کدے انسان اس گل ناں سمجھے ہا۔

(۴۶) مشرکاں نے اللہ غی دتی وی رِکھہڑیں رِکھہڑیں چیز اپٔنی مرضی ناںٔ حرام کرلیں تھیں اس غو تفصیلی ذکر سورت انعام رکوع ۱۶ ماں گذر گیو ہے، انھاں ناں یاد کروایو جارہیو ہے جے اس غو حکم تمنٔاں کس نے دتو ہے؟ اللہ تعالیٰ نے تے دتو نیہنہ۔ فر تم پلّے تیں بنٔا غے کوڑیں گل اللہ تعالیٰ ور کیوں لانویں؟ قیامت غے تہاڑے اس کوڑ غو کے جواب دیں غا! یوہ تے اسو جرم تھو کہ اسے ور ملیا میٹ کردتا جاتا ور یوہ

اللہ غو کرم ہے کہ وہ فٹ پغڑ نیہنہ کرتو بلکہ توبہ غو موقعو دیئے. ور لوکاں ماں متا لوک ویہہ ہیں جہڑا اپناں مالک غو نہ شکر کریں تے نہ اس موقعہ تیں کجھ نفعو کھٹیں بلکہ ویہہ موقعو دیکھ غے ہورو ہور گناہ کریں۔

(۴۷) مسیں اپر قرآن پاک غیں چار صفت بیان فرما غے فرمایو تھو جے لوکاں ناں خوشی تے اللہ غی اس نعمت ور کرنی لوڑیئے تھی، اس غا موتی چُن چُن غے اس غی لوء ماں زندگی غو پینڈ و کھنّوں چاہئے تھو ور مشرک ہدایت غا اس نور ناں چھوڑ غے اندھیریاں ماں ڈابو ماریں، اپناں وہم تے خیال ور فیصلہ کریں ہُن یوہ بیان ہے جے لوک کسے وی حال ماں ویں انھاں غا سارا عمل اللہ تعالیٰ غی نظراں ماں ہیں اج جس ویلے لوک کوئے عمل کریں نیکی یا بدی کریں. رحمت عالم ﷺ قرآن غی تلاوت کرتا ویں یا اس ناں لوکاں ناں اللہ غو رستو دستا ویں یا لوک اپنی گلاں ماں تے اپناں کماں ماں لگ غے اللہ تعالیٰ ناں بسار بیٹھا ویں بہر حال ویہہ جس حال ماں وی ویں اللہ تعالیٰ انھاں ناں دیکھتو وے ہے بلکہ دنیا ماں کے ہونّوں ہے؟ کس نے کے عمل کرنّوں ہے؟ یوہ سارو کجھ ذرہ ذرہ غو علم اس کونّے پہلاں تیں ہی اک کتاب ماں لکھیو وو ہے جس ناں ''لوح محفوظ'' کہیو جے بس اسے تیں سمجھ لیو جے نافرمانان غو کوئے عمل اس تیں چھپیو نیہنہ رہ غو، اک تہاڑے تے ضرور اس غو حساب ہو جئے غو!۔

(۴۸) نافرمان بنداں غا ذکر تیں بعد ہُن اللہ تعالیٰ غاں فرمانبردار بنداں تے اس غا دوستاں غو ذکر ہو رہیو ہے جھاں نے دنیا غی محبت دل تیں کڈ غے دل اللہ تعالیٰ غی یاد واسطے سخّاں کر لیا جھاں نے وہم تے خیال نانّے باپ دادا غی انّی تقلید غو لڑن بُن سٹ غے اللہ تعالیٰ غو سچو دین سینا نالّ لا لیو، فر دل اپناں مالک غی یاد ماں غرق ہو گیا، یہ اللہ غا دوست ہیں اساں دوستاں غا دل اس را مطمئن ہو جیں کہ نہ انھاں ناں دنیا ماں کوئے ڈر غم رہ تے نہ آخرت ماں انھاں ناں کسے مصیبت غا آنّ غو ڈر وہے غو تے نہ کسے چیز غا چُھٹ جانّ غو غم وہے غو رہئی یاہ گل جے اللہ غا دوست کسا لوک ہیں؟ انھاں غی پشانّ کے ہے! اس غو جواب آپے قرآن دیئے جے ﴿اَلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَ کَانُوْ یَتَّقُوْن﴾ یعنی جھاں نے اللہ تعالیٰ ناں اس غا سارا دین ناں من لیو، تے جہڑا اپناں مالک تیں ڈرتا رہیا، ڈر ڈر غے نیک عمل کرتا رہیا یہ ہی اس غا دوست ہیں لہذا جس غو سینوں ایمان تیں سخّو ہے، تے جس غی زندگی ایمانی تقاضاں تیں دور ہے وہ خدا غو دوست نیہنہ ہو سکتو اور جہڑ و تقویٰ پرہیزگاری غی صفتاں تیں محروم ہے وہ وی خدا غا دوستاں ماں شمار نیہنہ ہو سکتو. رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں اللہ غو دوست وہ ہے جس ناں دیکھ غے خدا یاد آ جے (ابن کثیر، ابن عباس) اساں پرہیزگاراں واسطے دنیا ماں وی خوشخبری، قرآن حدیث وی انھاں ناں دنیا ماں ہی جنت غی خوشخبری سنانویں، انھاں ناں سچا خواب آویں تے لوک وی انھاں غا بارہ ماں سچا خواب دیکھیں ﴿کما ورد فی الحدیث﴾ تے ساہ نکلتے ویلّے فرشتا وی انھاں ناں خوشخبری سنانویں جس را کہ سورت (حم السجدہ ۳۰) ماں آیو ہے لوک وی انھاں غی نیکی دیکھ غے اُنھاں ناں نیک سمجھیں تے تعریف کریں کما فی حدیث مسلم ساریں دنیا غیں خوشخبریں ہیں اور آخرت ماں تے جنت غی اور اللہ غی رضا غی انھاں ناں خوشخبری ہے ہی آخر ماں فرمایو جے یہ اللہ غیں گل ہیں جہڑیں کدے بدل نیہنہ سکتیں یہ اسے را پوری ویں غیں تے یاہی بڑی کامیابی ہے ہُن جس ناں وی دنیا تے آخرت ماں کامیاب ہونّ غی لوڑ ہے وہ اس رستہ ناں نوڑ لیئے! فر دیکھے جے کامیابی کس را اس غاں پیراں ماں آوے۔

أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۶۲
سنّوں! جہڑا خدا غا دوست ہیں نہ انھاں ناں کوئے ڈر ہے تے نہ ویہہ غمگین ویں غا
ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَكَانُوا۟ يَتَّقُونَ ۶۳ لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى
یہ ویہہ لوک ہیں جہڑا ایمان لیایا تے جھاں نے پرہیزگاری اختیار کی؛ انھاں واسطے دنیا غی زندگی ماں وی
ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَٰتِ
تے آخرت ماں وی خوش خبری ہے اللہ تعالیٰ غی گلاں ماں (کدے) کوئے فرق نیہنہ
ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ۶۴ وَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ
ہوتو؛ یاہی تے بہت بڑی کامیاب ہے (۴۸) تے تمنّاں انھاں غیں گل غمگین نہ کر چھوڑیں
إِنَّ ٱلْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۚ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ۶۵ أَلَآ إِنَّ
بیشک عزت ساری اللہ تعالیٰ ہی غی ہے، وہ خوب سنّن آلّو جانّن آلّو ہے سنّوں! بیشک
لِلَّهِ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَمَا يَتَّبِعُ
جتنی جیا جون اسماناں ماں ہے تے جتنی زمین ماں ہے ساری اللہ تعالیٰ ہی غی ہے، تے جہڑا لوک اللہ تیں
ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ شُرَكَآءَ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ
علاوہ اپناں بنّایاوا شریکاں غی عبادت کریں؛ ویہہ (اصل ماں) کسے چیز پچھے نیہنہ چلتا
إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ۶۶ هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ
سوائے اندازہ غے! تے ویہہ چھڑا اندھیرا ماں بٹا ماریں؛ وہ وہ ہی تے ہے جس نے تھارا
لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ فِى
واسطے رات بنّائی تا نجے تم اس ماں ارام کریں، تے اس نے تہاڑی ناں دیکھنّ غو ذریعو بنّایو؛ یقیناً اسماں
ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ۶۷ قَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ
بڑیں دلیل ہیں انھاں لوکاں واسطے جہڑا سنّیں (۴۹) ویہہ کہنہ جے اللہ نے اک پوت
وَلَدًا ۗ سُبْحَٰنَهُۥ ۖ هُوَ ٱلْغَنِىُّ ۖ لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى
بنّا لیّو ہے وہ پاک ہے وہ کسے غو محتاج نیہنہ؛ اسے غی ملکیت ہے جو کجھ اسماناں ماں ہے تے جو کجھ

(۴۹) اللہ غا دوستاں غا تذکرہ نالّ نالّ اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے تمنّاں انھاں مشرکاں غی گلاں تیں غمگیں تے دلگیر ہونّ غی لوڑ نیہنہ ساری عزت، سارو غلبو تے طاقت اللہ تعالیٰ ہی غا قبضہ ماں ہے وہ جس ناں چاہوے عزت دیئے جس ناں چاہوے طاقت دے غے غالب کر دیئے مشرکاں غی گلاں نالّ کے وہے، جس ناں وہ عزت تے غلبو دے غے اُچو کرنّوں

چاھوے اس ناں نیووں کوݨ کرسکے؟ زمین اسمان غی ہراک جیا جون اس غی ملکیت ماں ہے فر اس غی ملکیت بچوں کوئے اس غو شریک کس راہو سکے؟ اصل ماں مشرک کسے دلیل ور شرک نیہنہ کرتا بلکہ یہ تے صرف اپݨاں خیال، اپݨاں قیاس تے وہم ور چلیں۔ حالانکہ رات تہاڑی غا آݨ جاݨ ماں اس غی قدرت غیں کتنیں ہی نشانیں ہیں جھناں ور غور کرغے انسان اپݨاں مالک ناں سیان سکے ور غو کرے کوݨ؟ اس غی نشاݨیاں غو اور اس غی آیتاں غو فائدو تے انھاں ناں ہی وہے جہڑا سُݨیں سمجھیں تے جہڑا کجھ منّ سمجھݨ واسطے تیار ہی نہ ویں انھاں غے پہانے تے رات غی اندھیری تے تہاڑی غی لوء سب برابر ہیں۔

الْاَرْضِ ۭ اِنْ عِنْدَكُمْ مِّنْ سُلْطٰنٍۢ بِهٰذَا ۭ اَتَقُوْلُوْنَ

زمین ماں ہے؛ تھارے کوݨے اس (دعویٰ) ور کائے وی دلیل نیہنہ؛ کیوں! تم اللہ تعالیٰ ور اسی

عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٦٨﴾ قُلْ اِنَّ الَّذِيْنَ يَفْتَرُوْنَ

گل لانویں جس غو تمݨاں کجھ پتو ہی نیہنہ۔ (اے نبیؐ) تم فرما دیو: یقیناً جہڑا لوک کوڑیں گل

عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُوْنَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا

اللہ تعالیٰ ور لانویں ویہہ (کدے) کامیاب نیہنہ ہوسیں؛ (انھاں واسطے) دنیا ماں تھوڑی جئی عیش ہے

ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيْقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيْدَ

فر انھاں نے مڑ غے مھارے کوݨے ہی آݨو ہے تاں ہم انھاں ناں تگڑا عذاب غو مزو چکھانواں غا

بِمَا كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ ﴿٧٠﴾ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوْحٍ ۘ اِذْ قَالَ

اس کفر غا بدلہ ماں جہڑو ویہہ کریں تھا (۵۰) (اے نبیؐ) تم انھاں ناں نوحؑ غو قصو پڑھ غے سناؤ (۵۱) جد انھاں نے اپݨی

لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَّقَامِيْ وَتَذْكِيْرِيْ

قوم ناں کہیو تھو اے میری قوم! جیکدے تمݨاں میرو (تھارے بشکار) رہݨوں تے اللہ تعالیٰ غی آیتاں غے ذریعے

بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوْٓا اَمْرَكُمْ

نصیحت کرنوں بچ ہی پہارو لگے تاں میں تے اللہ تعالیٰ ور ہی پُہروسو کرلیو ہے فر تم اپݨاں بݨایا وا شریکاں سݨیں (جہڑو

وَشُرَكَاۗءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوْٓا

کم میرے خلاف کرنوں چاہویں) وہ پکو کرلیو! فر یوہ کم تھارے بچوں کسے تیں اولے وی نہ رہ! اس تیں بعد تم میرے ناݪ

اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُوْنِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ

کرلیو جو کجھ کرنوں چاہویں تے مناں مہلت (وی) نہ دیو! تے جیکدے تم نے منہ موڑلیو (تاں سُݨ لیو!) میں تھارے کولوں

مِّنْ اَجْرٍ ۭ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَي اللّٰهِ ۙ وَاُمِرْتُ اَنْ

کائے مزوری تے منگی نیہنہ؛ میری مزوری تے بس اللہ تعالیٰ ہی غے ذمہ ہے تے منّاں حکم ملیو ہے جے

اَكُوْنَ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوْهُ فَنَجَّيْنٰهُ وَمَنْ

ہوں فرمانبرداراں ماں رُہوں (۵۲) ور ویہہ لوک انھاں ناں چھوٹھا ہی کہتا رہیا فر ہم نے انھاں ناں تے جہڑا لوک

(۵۰) گل شرک غی چلے کرے تھی، شرک ہی غی اک بڑی قسم واہ ہے جہڑی مُچ پہلاں تیں چلی آوے تے اج وی موجود ہے واہ یاہ جے مشرک لوک اپݨاں اپݨاں بزرگاں غو رتبو اُچو دسݨ واسطے انھاں غی اللہ تعالیٰ ناݪ رشتیداری کڈیں، عیسائی حضرتِ عیسیٰؑ ناں اللہ تعالیٰ غو پوت یا چھو لی لیو وو منگ پوت منگ پوت سمجھیں، یہودی اپݨاں عالماں تے بزرگاں ناں خاص کرغے حضرت عزیرؑ ناں اور عرب غا مشرک فرشتاں ناں اللہ غی اولاد کیہنہ ویں تھا، اساں لوکاں ناں کہیو جا رہیو ہے جے سبحان اللہ! تم نے کسی گل کہئی! سوچو تے سہئی اولاد غی لوڑ کس ناں وہے؟ جہڑو اولاد غا سہارا غو محتاج وہے، جس ناں بڈھیماں ماں اولاد غی ڈھئی تے مدد غی لوڑ وہے، جہڑو اپݨاں مرن تیں بعد اپݨی جائداد غو کسے ناں وارث دیکھݨوں چاہتو وہے اور منگ پوت غی تے اس او تر ناں لوڑ وہے جہڑو اولاد نہ ہوݨ غی وجہ تیں پریشان تے مجبور وہے! حالانکہ اللہ تعالیٰ تے بے پرواہ ہے، کیوں! تم اک پاسے خدا ناں خدا وی منیں تے دوجے پاسے اس ناں مخلوق ہاروں بے وس، مجبور، لاچار تے محتاج وی سمجھیں سبحان اللہ! زمین اسمان غی اک اک چیز تے اس غی ملکیت ہے فر اسے غی ملکیت بچوں کوئے اس غو پوت ہوسکے! کیوں! مالک تے غلام ماں اسی رشتیداری نکل سکے! نیہنہ نیہنہ! مخلوق بچوں کوئے پہانویں کتنوں اُچا رتبہ ور وہے اس غو تعلق اپݨاں مالک ناݪ غلام غو، بندہ غو، اس غا محتاج غو وہے رشتیداری غو نیہنہ ہوسکتو۔ حقیقت یاہ ہے کہ اساں مشرکاں کوݨے وی اپݨی گل غی دلیل کوئے نیہنہ بس پلّے تیں کوڑیں گل بݨا ویں فر انھاں ناں اللہ تعالیٰ ناݪ جوڑ چھوڑیں خیر! اللہ تعالیٰ ور یہ بُہتان لاݨ آلا تے پلّے توں بݨا غے گل اللہ ناݪ جوڑن آلا کامیاب نیہنہ ہوسکتا؛ آخر ماں ایمان آلاں ناں احساس کروایو جے تم انھاں غی دنیاوی ترقی دیکھ غے تے خوش حالی اور امیری ور نظر کرغے تہو کھو نہ کھا جائیو یاہ فانی دنیا غی چار تہاڑا غی خوشحالی ہے چھیکڑ تے انھاں نے اللہ تعالیٰ کوݨے ہی آݨوں ہے جت سدا رہݨ آلا عذاب غا مزا چکھیں غا، انھاں غیں ترقیں انھاں ناں خدا غی عدالت تیں نیہنہ بچا سکتیں یاہ تے بس کجھ تہاڑا غی ٹہلّ ہے۔

(۵۱) ہُݨ کجھ نبیاں غی دعوت تے مصیبت چھلّن غا اور انھاں غا مخالفاں غی مخالفت تے ہلاکت غا قصا سُݨایا جا رہیا ہیں جھاں ماں مشرکاں واسطے تے تغڑیں تغڑیں درڈ ہیں ور رحمتِ عالم ﷺ تے ایمان آلاں واسطے بڑی تسلی ہے تے ناݪ ہی یاہ گل وی کہ جیکدے رحمت عالم ﷺ اللہ غا نبی نہ ہوتا فر ہزاراں سال پراݨاں یہ قصا کس راسݨا تا بس یاہ گل دلیل ہے کہ آپؐ اللہ غا نبی ہیں جھاں ناں اللہ وحی کرغے یوہ سب کجھ دس رہیو ہے۔ حضرتِ نوحؑ غو قصو ات مختصر بیان ہویو ہے کیونجے مقصد صرف مشرکاں ناں درڈنوں تے ایمان آلاں ناں تسلی دیݨی ہے انھاں غا تفصیلی حالات واسطے تکو سورت اعراف حاشیہ ۸/۷ تے سورت ہود رکوع ۵/۔

(۵۲) یعنی جیکدے میرو تبلیغ کرنوں تے اللہ غی آیتاں ناݪ نصیحت کرنوں تم چھل ہی نیہنہ سکتا، تمݨاں یاہ گل برداشت ہی نیہنہ ہوتی فر میرو تے اللہ تعالیٰ ور ہی پہروسو ہے، تمݨاں میرے خلاف جو کجھ کرنوں ہے رل غے کرلیو! سگوں جھاں ناں تم خدا غا شریک تے اپݨاں سفارشی اور مددگار منیں انھاں ناں وی بلالیو تے یوہ سب کجھ رڑے مدان کرو، کسے تیں اولے نہ رکھو جے کسے ناں یوہ

مَّعَهٗ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنٰهُمْ خَلٰٓئِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذِيْنَ

انھاں غے نالؔ کشتی ماں تھا بچالیّو ؛ تے ہم نےٓ ویہہ (زمین ماں) خلیفا بناؔ دتا تے جھاں نے مھاری آیتاں

كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِيْنَ (٧٣)

ناں جُھوٹھیں کہیو تھو ویہہ ہم نےٓ غرق کر چھوڑیا ؛ تے تک لیو جہڑا لوک ڈرایا گیا تھا انھاں غو انجام کے ہووو (۵۳)

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْۢ بَعْدِهٖ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَآءُوْهُمْ

فر نوحؑ تیں پچھے ہم نےٓ ہور رسول انھاں غی قوماں در چلایا تے ویہہ انھاں کونےٓ صاف صاف دلیل

بِالْبَيِّنٰتِ فَمَا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا بِمَا كَذَّبُوْا بِهٖ مِنْ

لے غے آیا ؛ فر اسی گل نیہنہ ہوئی کہ جس چیز تیں پہلاں ویہہ انکار ہو گیا تھا اس ور ایمان

قَبْلُ ۭ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰي قُلُوْبِ الْمُعْتَدِيْنَ (٧٤) ثُمَّ

لے آتا ؛ ہم اسے را حدوں بدھ جانؔ آلاؔں غا دلاں ور مہر لا چھوڑاں (۵۴) فر

بَعَثْنَا مِنْۢ بَعْدِهِمْ مُّوْسٰى وَهٰرُوْنَ اِلٰى فِرْعَوْنَ

انھاں نبیاں تیں بعد ہم نےٓ موسیٰؑ تے ہارونؑ اپنٹیں نشانئیں دے غے فرعون تے اس غا درباری

وَمَلَا۟ئِهٖ بِاٰيٰتِنَا فَاسْتَكْبَرُوْا وَكَانُوْا قَوْمًا مُّجْرِمِيْنَ (٧٥)

مقدماں در چلایا ؛ ور انھاں نے تکبر کیّو تے ویہہ تھا ہی مجرم لوک ؛

فَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوْٓا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ

تے جسویلے انھاں کونےٓ مھاری طرفوں حق آیو ویہہ کہنؔ لگا ج یوہ تے باندے باندے

مُّبِيْنٌ (٧٦) قَالَ مُوْسٰٓى اَتَقُوْلُوْنَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْ ۭ

جادو ہے موسیٰؑ نے فرمایو: تم حق غا بارہ ماں اسی گل کیہنہ ! جسویلے وہ تھارے کونےٓ آ گیو ہے،

اَسِحْرٌ هٰذَا ۭ وَلَا يُفْلِحُ السّٰحِرُوْنَ (٧٧) قَالُوْٓا اَجِئْتَنَا

کیوں! یوہ جادو ہے! حالانکہ جادوگراں ناں تے کدے اپنٹی مراد نیہنہ تھاتی ؛ ویہہ بولیا: تم اسے گلوں مھارے کونےٓ آیا

لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاۗءَنَا وَتَكُوْنَ لَكُمَا

ہیں تانجے ہم ناں اس رستہ تیں ہٹا چھوڑیں جسور ہم نےٓ اپنٹوں باپ دادو دیکھیو تھو تے ملک ماں تم

افسوس رہ جے کہ مناں پتو ہی نیہنہ لگو! نیہنہ تے ہوں کے کے کرلیتو، اپنٹی ساریں چال تے سارا دادو دو چلا لیو مناں ساہ وی نہ لینؔ دیو مناں کوئے فکر نیہنہ! سبحان اللہ! کیوں! اسی جرات آلی گل کوئے کہہ سکے؟ نیہنہ! بلکہ یاہ گل تے وہ ہی کہہ سکے جہڑو تو کل غا سب تیں اچا رتبہ ور وہ ہے جس نے اک اللہ ور پُہر وسو کر غے مخلوق غو ڈر اپنٹاں دل تیں کڈ لیو وہ ہے، اس ماں ایمان آلاؔں واسطے کتنوں سبق ہے، فر فرمایو جیکدے تم ہُنؔ وی میری گل نہ منیں تاں سُنٹو! ہوں تھارا کولوں کجھ مزوری یا تنخواہ تے منگئو ہی نیہنہ! جے مناں اس غا بند ہونؔ غو ڈر وہ ہے، یا تم یاہ کہہ سکیں جے ہوں یوہ سب کجھ کسے لالچ ماں کر رہیو ہوں، ہوں جس غو کم کروں لگو تے جس نے مناں فرمانبرداری غو حکم دتو ہے میری مزوری اسے غے ذمہ ہے، افسوس! کدے اج انبیاؑ غا نائباں ناں وی اسے بے غرض تبلیغ غو جزبو ہو تو مولوی عبدالستار نے بڑا دُکھ نال کہیو ہے۔

ع۔ ہائے افسوس ملاں تائیں جے ہوندے گھر دے دانےٓ
کیونکر نائب نبی دا ہو کے چھپاندے حکم ربانے

(۵۳) یوہ انھاں غی نافرمانی غو نتیجو نکلیو جس تیں دنیا غو ہر اک نافرمان، خدا غا دین ناں نہ منن آلو، باطل پرست سبق حاصل کر سکے جے باطل سو کر غے باطل ہی ہے پہانویں وہ کتنی نچ کڈ کرے اوڑک تے اس نے اُکلؔ جانٹوں ہے جس ناں ذری ٹھلؔ دتی جا رہئی ہے وہ دیر ناں اندھیر نہ سمجھے دیکھو نوحؑ غا مقابلہ ماں کھلاں ہونؔ آلاؔں نافرماناں واسطے ساڈا نو سو سال ٹھلؔ رہئی اور ویہہ یاہی سمجھتا رہیا کہ جدا اتناں دناں توڑی عذاب نیہنہ آیو ہُنؔ کدآوے غو؟ ور جدو وہ آ گیو فر اس نے انھاں ناں سرت لینؔ نیہنہ دتی۔

(۵۴) یعنی نوحؑ تیں بعد ہور وی مُچ سارا نبی اللہ نے اپنٹی قوماں در نبی بنا غے ٹوریا جس را کہ حضرتِ ہودؑ، حضرتِ صالحؑ، حضرتِ لوطؑ حضرت ابراہیمؑ تے حضرتِ شعیبؑ وغیرہ یہ سارا نبی اسا صاف صاف معجزہ لے غے آیا تھا جھاں نا دیکھتاں ہی آدمی انھاں ناں سیان سکے تھو بلکہ یقین کرئے تھو جے یہ اللہ غا سچا نبی ہیں ور لوکاں غو حال یوہ رہیو کہ جس چیز ناں نبیاں غا آنؔ تیں پہلاں ویہہ چھڑی جہالت غی وجہ تیں نیہنہ منیں تھا یا فر نبیان غی تعلیم ور غو کرن تیں پہلاں ہی جس چیز تیں نمکر گیا تھا اس ناں فر منن واسطے قطعاً تیار نیہنہ ہُوا پہانویں دلاں نے اندرون گواہی وی دتی جے پہلاں مھارا تیں ہی غلطی ہو گئی تھی ور اک واری جدمنہ تیں ”نہ“ نکل گئی فر ویہہ ”ہاں“ کہنؔ واسطے تیار نیہنہ ہووا جے لوک ہم ناں کے کیہنہ غا بس یاہی انسان غی واہ کمزوری بلکہ بدقسمتی ہے جہڑی اس ناں سچ در توجہ ہی نیہنہ کرن دیتی ؛ تے جد انسان آپے یوہ فیصلو کر لئے فر اللہ غی طرفوں وی اس غا دل ور مہر لگ جے تے اس ناں سچ منن غی توفیق نیہنہ ہوتی!۔

الْكِبْرِيَآءُ فِي الْاَرْضِؕ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿۷۸﴾

دواں ہی غی سرداری ہوجئے ہم تے تم دواں ناں کدے وی نیہنہ منّن لگا (۵۵)

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُوْنِيْ بِكُلِّ سٰحِرٍ عَلِيْمٍ ﴿۷۹﴾ فَلَمَّا جَآءَ

تے فرعون نے حکم دتو جے تم ساراں جانکار جادوگراں ناں میرے کولّے لے آؤ! فرجس گھڑی

السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُّوْسٰۤى اَلْقُوْا مَاۤ اَنْتُمْ مُّلْقُوْنَ ﴿۸۰﴾

جادوگر آیا؛ انھاں ناں موسیٰؑ نے فرمایو: تم سٹ دیو! جو کجھ وی تم سٹّوں چاہویں

فَلَمَّاۤ اَلْقَوْا قَالَ مُوْسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ ۙ السِّحْرُ ؕ اِنَّ

فرجسویلّے انھاں نے سٹ دتو، موسیٰؑ نے فرمایو: جو کجھ تم لے غے آیا ہیں یوہ جادو ہے (۵۶) یقین جانوں

اللّٰهَ سَيُبْطِلُهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿۸۱﴾

اللہ اس ناں اے ہُنڑ ہی برباد کردئے غو، اللہ تعالیٰ فسادیاں غو کم کدے نیہنہ بنڑ دیتو

وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمٰتِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُوْنَ ﴿۸۲﴾ ع فَمَاۤ

ع ۱۲ ۱۳

تے اللہ تعالیٰ اپنّاں حکماں نالڑ حق ناں حق کردئے پَہانویں مجرم کتنا ہی سڑتا رہینہ (۵۷) تے

اٰمَنَ لِمُوْسٰۤى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِّنْ

موسیٰؑ غی گل نیہنہ منّی ور انھاں غی قوم غا کجھ اک نوجواناں نے وہ وی فرعون تے انھاں غا دوجاں

فِرْعَوْنَ وَمَلَا۠ئِهِمْ اَنْ يَّفْتِنَهُمْ ؕ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ

سرداراں تیں ڈرتاں ڈرتاں جے ویہہ انھاں ناں فتنہ ماں نہ گھل چھوڑیں تے فرعون واقعہ ہی ملک ماں

فِي الْاَرْضِ ۚ وَاِنَّهٗ لَمِنَ الْمُسْرِفِيْنَ ﴿۸۳﴾ وَقَالَ مُوْسٰى

مچ زورا ور تھو، تے وہ یقیناً حدوں بدھیو وو تھو (۵۸) تے موسیٰؑ نے فرمایو:

يٰقَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوْۤا اِنْ

اے میری قوم! جیکدے تم اللہ ور ایمان لے آیا ہیں تاں تم اسے ور پُہروسو کرلیو

كُنْتُمْ مُّسْلِمِيْنَ ﴿۸۴﴾ فَقَالُوْا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا

جیکرتم فرمانبردار ہیں، فر انھاں نے عرض کی: ہم نّے اللہ تعالیٰ ور ہی پُہروسو کیّو وو ہے

(۵۵) نبیاں غا مختصر تذکرہ تیں بعد موسیٰؑ غو ذکر ذری تفصیل نالڑ بیان ہور ہیو ہے کیونجے انھاں غا قصہ ماں مومناں واسطے مچ تسلی، اطمنان تے نصیحت غیں گل وی ہیں نالڑ ہی منکراں واسطے وی سخت درڑ، دبکاء، بلکہ تھمکی وی ہے جے جت فرعون جئو ظالم، اپنّاں آپ ناں خدا کہنڑ آلو نیہنہ رہیو اُت مکہ غا ان فرعونی چیلاں غی کے حیثیت ہے! ۔موسیٰؑ تے انھاں غا پَہائی ہارونؑ ویہہ صاف معجزا لے غے آیا تھا جنھاں ناں دیکھتاں ہی ہر آدمی یقین کرلیئے تھو جے یہ اللہ غا سچا نبی ہیں بلکہ اللہ تعالیٰ تے فرماوے جے ''دل دل ماں تے فرعونیاں نے وی انھاں غو یقین کرلیو تھو'' (نمل ۱۴) فر واہ کہڑی چیز تھی جہڑی انھاں ناں چُھوٹھ چھوڑ غے سچ ناں لوڑن تے اندھیریاں تیں نکل غے لوء ماں آنڑ تیں روکے تھی اسے غو جواب دتو جے اک تے انھاں غی آکڑ، تکبر تے اپنّاں آپ ناں بڑو سمجھن غی بد دماغی تے دوجے انھاں غو مجرم ہونّوں کیونجے لساں ور ظلم کرنوں، اتی چکنی یوہ جرم انھاں غو کسب ہی بنڑ گیو تھو اور انھاں ناں گناہ کر کر غے گناہ غی اسی عادت پے گئی تھی ہُنڑ بڑا تیں بڑو گناہ تے جرم وی انھاں غی نظراں ماں کجھ تھو ہی نیہنہ اسے گلو انھاں نے موسیٰؑ غی دعوت ناں جادو کہہ غے اپنّوں پچھو چھڑکان غی کوشش کی حالانکہ انھاں ناں چنگی طرح پتو تھو کہ یوہ جادو نیہنہ ۔موسیٰؑ نے تعجب نالڑ فرمایو ''تم حق ناں یعنی سچا دین ناں جادو کیہنہ! پَہلا! یوہ جادو ہے؟ جیکدے یوہ جادو ہے فر سچ کے وہے غو؟ فر جادوگر تے کدے کامیاب نیہنہ ہوتو نہ جادو غا زور سنگ اج توڑی لوئے جادوگر نبی بنڑ سکیو! نہ کدے کوئے نبی غا مقابلہ ماں اپنّاں کرتب نالڑ جت سکیو، نہ جادوگر کدے پیغمبری اخلاق غو مالک ہو سکے، فر تم اس ناں جادو کس را کیہنہ! فرعونی موسیٰؑ غی اس اثر دار تقریر اگے لاجواب ہوگیا اور جد کائے ہور گل نیہنہ سری تے کہنڑ لگا جے تم اصل ماں ہم ناں باپ غا دین تیں ہٹانوں چاہویں! بلکہ تم تے مذہب غا ناں ور اُدّڑ تُھمّی مچا غے تے سیاسی تحریک چلا غے مہاراکولّوں بادشاہی کھسنی چاہویں ور ہم کدے وی تم دواں غی گل نیہنہ منساں. پَہانویں کجھ وی ہو جے ۔ یہ ساری گل قرآن مکہ غا مشرکاں ناں سنا رہیو ہے جے تم اج رحمتِ عالمﷺ ناں جو کجھ وی کہہ رہیا ہیں یوہ نووں نیہنہ بلکہ تھارے تیں ہزاراں سال پہلاں فرعونیاں نے وی اپنّاں پیغمبر ناں یہ ہی گل کہئی تھیں فر تک لیو انھاں غو کے انجام ہوؤو! ۔

(۵۶) فرعون نے تے اس غاں درباریاں نے موسیٰؑ غا معجزہ غو جواب جادو نالڑ دینڑ غو فیصلو کیو، جے ملک غا ماہر بڑا بڑا جادوگر بلّا یا جیں فر رڑے مدان اس چَھغڑا غو نمیڑو ہو جے ور فرعون ناں کے پتو تھو جے اُس نے اس پھاہی ماں آپے پھس جانّوں ہے ۔اس نے سارا ملک تیں منیاں پڑمنیاں وا سارا جادوگر گھٹھا کرالیا، جادوگراں نے موسیٰؑ ناں پہل کرن واسطے کہیو جس را کہ سورت اعراف ۱۱۵/ ماں ہے ور موسیٰؑ نے فرمایو جے تم ہی پہلاں اپنّاں کرتب دسو! موسیٰؑ چاہویں تھا کہ لوک انھاں غا جادو ٹونّاں ناں دیکھ لیں تانجے فر ویہہ معجزہ ناں دیکھ غے دواں ماں فرق سمجھ سکیں جادوگراں نے اپنّیں سوہٹیں تے رسیں مدان ماں سٹ دتیں جہڑیں جادو نالڑ لوکاں ناں نچتا کدتا سپ سہئی ہونڑ لگا. اس ور موسیٰؑ نے فرمایو! جے '' جادو تے یوہ ہے جہڑو تم (بنّا غے) لیا ہیں'' یعنی وہ جادو نیہنہ تھو جہڑو میں پیش کیو تھو تم اس ناں جادو کیہنہ تھا وہ تے معجزو تھو! ہاں! یوہ جادو ہے

(۵۷) موسیٰؑ نے فرمایو تھو جے اللہ تعالیٰ اس چُھوٹھا جادو ناں اے ہُنڑ ملیا میٹ کردیئے غو کیونجے تم جادو نالڑ فساد مچانّوں چاہویں لوکاں ناں بیوقوف بنّا غے اپنّاں گو جا پَہریں، جادو نالڑ معجزہ ناں بے اثر کر غے لوکاں ناں دین تیں دور کرنوں چاہویں فر اساں فسادیاں غو کم خدا کدتوڑ چڑن دیئے، چھیکڑ یوہی ہو وو اللہ نے اپنّاں حکم نالڑ سچ ناں سچ کردسیو تے چُھوٹھ رڑے مدان چُھوٹھ ہو گیو خدا غا حکم نالڑ موسیٰؑ نے اپنّی سوہٹی مبارک زمین ور سٹی جہڑی اک ناگ بنڑ گئی تے اُس نے اُنھاں غو بنّا یو وو سارو جادو نگل لیو جس ور جادوگر سجدہ ماں ڈہہ گیا تے انھاں غا منہ تیں وی اڑک پڑک کلمو نکل گیو ۔تکو سورت اعراف حاشیہ (۹۷) تے سورت طٰہٰ حاشیہ (۱۶)

(۵۸) بنی اسرائیل حضرت موسیٰؑ غا آنڑ تیں پہلاں ہی اپنّی کتاباں غی پیش گوئی غے مطابق کسے اسا نبی غا ڈیک وانڑ تھا جہڑو فرعون غا ظلم تیں انھاں غی جان چھڑکاوے تے جس غے ہتھوں فرعون

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ (۸۵) وَنَجِّنَا
اے مھاریا ربا! توں ہمنّاں ظالماں غے ہتھوں ازمائش ماں نہ گھلیئے ؛ تے توں ہمنّاں
بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ (۸۶) وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى
اپنْی رحمت نالؔ کافر لوکاں تیں نجات دیدے (۵۹) تے ہم نۓ موسیٰؑ ناں تے انھاں
مُوْسٰى وَاَخِيْهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوْتًا
غا پَہائی ناں وحی کی، جے تم دوئے اپنْی قوم واسطے مصر ماں ہی گھر بنّایا رکھو!
وَّاجْعَلُوْا بُيُوْتَكُمْ قِبْلَةً وَّاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ ؕ وَبَشِّرِ
تے اپنّاں گھراں ناں نماز پڑھنؔ غی جگہ بنّا لیو تے نماز غی پابندی کرو تے موموناں ناں
الْمُؤْمِنِيْنَ (۸۷) وَقَالَ مُوْسٰى رَبَّنَآ اِنَّكَ اٰتَيْتَ
خوشخبری سنّا دیو (٦٠) تے موسیٰؑ نے عرض کی: اے مھاریا ربا! تیں فرعون ناں تے اس غا سرداراں
فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهٗ زِيْنَةً وَّاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ
ناں دنیا غی زندگی ماں زیبائش غو سمان تے رنگ رنگ غا مال دتا واہیں ؛
رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا عَنْ سَبِيْلِكَ ۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى
ربا! (تیں یہ اس گلوں دتا ہیں) تانجے ویہہ تیرا رستہ تیں لوکاں ناں گمراہ کریں؛ ربا! توں انھاں غا مالاؔں ور
اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰى
بَہاری پھیر چھوڑ! تے انھاں غا دلاں ناں باٹا کردے! تانجے یہ ایمان نہ لیانویں ات توڑی جے یہ
يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ (۸۸) قَالَ قَدْ اُجِيْبَتْ دَّعْوَتُكُمَا
درد ناک عذاب ناں تک لیں ؛ اللہ نے فرمایو : یقیناً تھاری دواں غی دعا قبول ہوگئی ہے
فَاسْتَقِيْمَا وَلَا تَتَّبِعٰٓنِّ سَبِيْلَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ (۸۹)
لہٰذا ہُنؔ تم دوئے ثابت قدم رُہو تے تم انھاں غے رستے بالکل نہ چلیو جھاں کونۓ علم نیہنہ (٦١)
وَجٰوَزْنَا بِبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ
تے ہم نۓ بنی اسرائل سمندر تیں پار چاھڑ چھوڑیا فر فرعون تے اس غی فوجاں نے ظلم تے زیادتی غی

غو بیڑ و غرق وہے فر جس ویلّے حضرتِ موسیٰؑ زبردست معجزا لے غے تشریف لے آیا اس ویلّے بنی اسرائیل غا دلاں نے تے گواہی دے دتی جے یہ ہی ویہہ اللہ غا نبی ہیں جھاں غا ہم اڈیک وانؔ تھا اور کھلم کھلا حضرت موسیٰؑ غی تصدیق کرنی تے انھاں غی حمایت غو اعلان کرنوں کجھ مخول نیہنہ تھو فرعون جیا ظالم جابر بادشاہ ناں بنگارنوں کوئے کھیڈ نیہنہ تھی، اسے گلوں پہلاں پہلاں تے عام بنی اسرائیل موسیٰؑ غی گل غی نہ تصدیق کرغے انھاں غی حمایت غو اعلان کرسکیا تے نہ ہی فرعون غی قوم، غالوک! ورڈر، خطرہ غا اس دہشت ناک کالاؔ چہڑھ ماں وی اللہ نے کجھ ''نوجواناں'' ناں ہمت دیدتی انھاں نے فرعون غی ساری خدائی ناں بنگارغے موسیٰؑ ور ایمان غو اعلان کردتو یہ ''باہمت جوان'' مُچ تے بنی اسرائیل قوم بچوں تھا اور کجھ اک خود فرعون غی قوم غا وی تھا جس را کہ جادوگر، تے اک وہ ایمان آلؔو جس غو ذکر سورت مومن رکوع ۴/۵ ماں ہے تے فرعون غی بیوی آسیہ وغیرہ؛ ان لوکاں ناں ڈر کس غو تھو؟ فرعون غو تے فرعونی حکومت غا ں مقدماں تے کھڑ پنچا غو تے تھو ہی نالؔو نالؔ بیچاراں بنی اسرائیلیاں ناں انھاں اپنّان کھڑ پینچاں تے سرداراں غو وی تھو جیہڑا اپنْی قوم تے دین غا غدار بنؔ غے فرعونی حکومت نالؔ رلؔ گیا تھا تے صرف دنیاوی فائداں پچھے اپنّاں آقاء غا نمک حلال بنن واسطے تے فرعون ناں خوش کرن واسطے اپنْی ہی قوم ور ظلم کریں تھا، جس را کہ قارون تے دوجا بنی اسرائیلی غدار مقدم! لوکاں ناں ڈر تھو کہ جے کدے ویہہ اپنّاں ایمان غو اعلان کریں غا تاں فرعون تے یہ دوجا سردار ہم ناں مصیبتاں ماں گہل چھوڑیں غا سگوں ممکن ہے ہم ناں مرتد ہو جانؔ ور ہی نہ مجبور کر چھوڑیں، اللہ تعالیٰ فرما وے انھاں غو یوہ ڈر ہٹ مُٹ ہی نیہنہ تھو بلکہ فرعون تے تھو ہی فرعون! اس نے سارا ملک ماں انت چکیو و تھو. اس غا ظلم تے انت غی کوئے حد تھی ہی نیہنہ ﴿وَاِنَّهٗ لَمِنَ الْمُسْرِفِيْنَ﴾ ''تے وہ یقیناً تھو ہی حدوں بدھیو وو'' سحان اللہ! یہ آیت جس ویلّے نازل ہورہئی تھیں اس ویلّے مکہ ماں ایمان آلاؔں غو وی یوہ ہی حال تھو ابوجہل جیا فرعوناں ناں بنگارنوں کوئے ہاسی مخول نیہنہ تھو تے اس ویلّے وی ساراں خطراں ناں کنڈ پچھے سٹ غے رڑے مدان آنؔ آلا کجھ نوجوان ہی تھا. اللہ اکبر! جس ویلّے مکہ غا اس اوکھا وقت ماں ایمان آلاؔں نے یہ آیت سنیں ویں غیں انھاں غا ایمان ماں کتنوں باہدو ہوو و وہے غو! ۔ بلکہ ہوں تے یاہ کہوں جے قیامت توڑی اللہ غا دین پچھے مصیبتاں پریشانیاں غا ہاڑ بلکہ طوفان غی کانگ اگے کھلا ہونؔ آلا اپنّاں اپنّاں ویلاؔ غا فرعون ناں بنگارن آلا جوان یہ آیت پڑھ پڑھ غے اپنْوں ایمان سجرو کرتا رہینہ غا **ولله الحمد فقد جمعنا بين الا قوا ل المختلفة فى ضمير ''قومهٖ و ''مَلَا ئِهِمْ'' والله اعلم با سرار كلا مه۔**

(۵۹) موسیٰؑ ایمان آلاؔں ناں اللہ تعالیٰ ور توکل تے پُہروسو کرغے مصیبتاں، قضیاں اگے ڈٹ جانؔ غی دعوت دے رہیا ہیں، جے جیہڑ وا ایمان لے آیو، جس نے اسلام قبول کرلیو، جس نے خدا غو دین من لیو فر اس ناں کسے فرعون غو ڈر کیوں!! کسے ہامان تے قارون غو خوف کیوں!! فر تے اس غو بساہ، اس غو توکل تے اس غو پُہروسو اللہ تعالیٰ ور ہی ہونْوں چاہیئے! ایمان آلا عرض کریں! جی جی! آہو! ہم نۓ اپنّاں مالک ور ہی توکل تے پُہروسو کر لیو ہے، ہم اسے ور بساہ رکھاں، ہُنؔ نہ ہم کسے فرعون تیں ڈراں تے نہ کسے قارون تیں! ور ہم کتبری وی نیہنہ کرتا، ہم صبر غی توفیق وی اپنّاں مالک کولؔوں ہی منگاں، سگوں ہم تے اس اگے یاہی درخواست کراں جے وہ ہم ناں ظالماں تیں نجات ہی دیدیئے، ہم ناں انھاں کافراں تیں ازادی دیدیئے تے ہم ناں انھاں واسطے ازمائش نہ بنّاوے جے یہ مھار اور ظلم کریں جس نالؔ ہم انھاں اگے نیٔواں ہونؔ غی سوچنؔ لگ جاں تے یہ ظلم کرکرغے اور مھاری مظلومیت دیکھ غے یاہ سمجھیں کہ جے کدے انھاں غو دین سچو ہوتو تاں یہ اس را مصیبتاں ماں تے ہم عیش ارام ماں کیوں ہوتا!؟۔

(٦٠) اللہ تعالیٰ غا دین پچھے مصیبتاں، پریشانیاں غا پَہاڑ سر لے لینّا کوئے سوکھو کم نیہنہ، اس طوفان اگے جیہڑی چیز انسان ناں پَہاڑ بنّا غے کھلاؔں کر چھوڑے واہ ہے اللہ غی یاد، اس غو ذکر، جس غو ساراں

تیں اُچورتبو نماز ہے، آپ اللہ تعالیٰ فرماوے ''اے ایمان آلیو! تم صبر تے نماز تیں مدد لیو'' (سورت بقرہ ۱۵۳) یا ہی نماز رب العلمین غی رحمت غو بوہٹھو کور غے اسمان اپروں مدد لے آوے! اللہ تعالیٰ نے موسیٰؑ تے انھاں غا پہائی ہارونؑ ناں وی حکم دتو جے تم اپناں ایمان آلاں سنگیاں ناں فرماؤ جے جچر توڑی کھٹھاں نماز پڑھن غا حالات نیہنہ بنّا اچر توڑی اپناں کہراں ماں ہی قبلہ غی سیدھ ور جگہ بنا غے نماز پڑہتا رُہو! نماز ہر حال ماں قائم رکھو! نماز چھوڑنی جائز نیہنہ تے اس غے نالؔ نالؔ اپنؔی قوم ناں دنیا ماں فتحیا غی تے آخرت ماں جنت غی خوشخبری سنّا دیو۔

(٦١) موسیٰؑ لموں عرصو تبلیغ کر کر غے تے معجزا دس دس غے فرعونیاں غا ایمان تیں مایوس ہوگیا تھا جے یہ لوک جداج توڑی ایمان نیہنہ لیا یا فر کد لیانویں غا! یوہ انھاں غو تجربو وی تھو تے ہو سکے وحی غے ذریعہ وی انھاں ناں دس دتو گیو وہے جے ہُنؔ یہ لوک ایمان نیہنہ لیاسیں اس تیں بعد ہی موسیٰؑ نے دعا واسطے چھو لی چکی۔ جے ربا! توں انھاں ور اسو عذاب نازل فرما کہ اس تیں پہلاں یہ منافقت نالؔ ایمان وی نہ لیا سکیں جس را اس تیں پہلاں وی موٹی ماڑیں پریشانی دیکھ غے کہہ چھوڑیں ویں تھا کہ جے تم دعا کر غے یاہ مصیبت ہٹا چھوڑیں تاں ہم ایمان لے آواں غا ور ہُنؔ اسو عذاب نازل کر کہ یہ دردناک عذاب ناں دیکھ غے ہی ایمان لیانویں جس وقت غو کہ ایمان قبول نیہنہ ہو تو جواب ملیو! اچھا! تھاری دُواں پہائیاں غی دعا قبول ہوگئی، اسے را وہے غو ور جیکدے مھاری حکمت غے مطابق ذری چر لگ گیو تاں تم ندان لوکاں ہاروں نہ ہو جائیو کہ تم کاہلا پے جیں۔

(٦٢) حضرتِ موسیٰؑ غی دعا غے مطابق وہ ویلو آ گیو جد اس نافرمان انؔ من قوم غو بیڑ و غرق ہونؔوں تھو بنی اسرائیل ناں مصر تیں ہجرت غو حکم ہو گیو اور اللہ نے ویہہ مصر تیں اس را پار کر چھوڑیا جے کسے غو پیروی نیہنہ بجیو ور جسویلے فرعون انھاں ناں پکڑن واسطے اپنؔی ساری فوج لے غے سمندر ماں بڑیو اس غو بیڑ و غرق ہو گیو تے سمندر ماں ڈوبا لگتاں ہی فرعون غی ساری آکڑ مٹھی ہوگئی تے بڑا زور زور نالؔ کلموں پڑھ غے مسلمانی غو اعلان کرن لگو ور خدا غو عذاب کُھلیں اکھیں تک غے جسویلے موت سر ور کھلی وی تھی اس ویلے ایمان کد قبول وہے تھو فرمایو: اچھا! ہُنؔ مسلمان وہے! یوہ ویلو مسلمان ہونؔ غو ہے؟ پہلاں تے تیں بڑوانت چکیو و تھو، اس را موسیٰؑ غی دعا لفظ بلفظ قبول ہوگئی تے فرعونیاں نے وہ عذاب تک لیو جسناں تک لینؔ تیں بعد انھاں غو ایمان قبول نیہنہ ہووو؛ ہور تفصیل واسطے تکو سورت شعرٰی حاشیہ (۱۳)

(٦٣) جس را فرعون ناں کویلے ایمان قبول کرنؔوں کم نیہنہ آیو اسے را اس غی لاش (نعش) ڈبنؔ تیں بچا دتی گئی ور روح نکل جانؔ تیں بعد لاش غا بچنؔ غو فائدو کے! اللہ نے فرمایو: اج ہم تناں سمندر ماں موت دے غے تیری لاش بچا لیاں غا واہ سمندر ماں نہ گلّے غی نہ تھلے بیسے غی بلکہ باہر آجے غی تا نجے پچھے رہنؔ آلا لوک اس تیں نصیحت حاصل کریں، ور متا لوک عبرت غی اسیں نشانیاں تیں غافل تے بے خبر ہیں۔ کجھ روایتاں ماں ہے جے بنی اسرائیل ناں فرعون غی موت غو یقین نیہنہ آرہیو تھو کہ اتنوں بڑو ظالم کد موو و وہے غو اس ور سمندر نے اک چھلّی مار غے اس غی لاش باہر پھینک چھوڑی، جسناں دیکھ غے ساراں ناں یقین ہی نیہنہ ہووو سگوں یاہ عبرت وی ہوئی جے خدا غا باغیاں متکبراں غو چھیکڑ کے حشر وہے۔ فائدو:۔ ''ہم تیری لاش ناں بچالیاں غا'' اس غی پراناں مفسراں نے بس اتنی ہی تفسیر کی ہے جے اج تیرو وجود ڈُبسے نیہنہ بلکہ باہر آجے غو جس تیں لوک نصیحت حاصل کریں غا یعنی یوہ ذکر نیہنہ جے وہ قیامت توڑی اسے را رہ غو؛ ور ۱۸۸۱ء ماں مصر غا ایک پراناں شہر تیں ریت ماں پھسیو و انسانی کرنگ لبھو تھو جس ور غور کرن آلاں نے انداز ولایو جے یوہ اسے فرعون غو کرنگ ہے جہڑو حضرتِ موسیٰؑ غا زمانہ ماں غرق ہووو تھو یوہ کرنگ اج وی مصر غا عجائب خانہ ماں موجود ہے ور کجھ دوجا محقق اس رائے ناں نیہنہ منتا ویہہ کیہنہ جے غرق ہونؔ آلو فرعون تمس ناں غو تھو جد کہ یوہ کرنگ رعمسیس یا عمسیس ناں غا فرعون غو بیان کیو جے۔ واللہ اعلم۔

(٦٤) بنی اسرائیل غو اتنوں بڑو دشمن غرق کر غے اللہ نے انھاں ناں رہنؔ واسطے شام تے فلسطین غی سُہنؔی زمین عطا فرمائی جت رنگ رنگ غی نعمت تے خوشحالی موجود تھی نالؔ ہی ہدایت واسطے تورات جسی عظیم

وَجُنُوْدُهٗ بَغْيًا وَّعَدْوًا ؕ حَتّٰٓى اِذَآ اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ ۙ

نیت ور انھاں غو پچھو کیّو ات توڑی کہ جسویلے وہ ڈبنؔ لگو (اسویلے)

قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا الَّذِيْٓ اٰمَنَتْ بِهٖ

کہنؔ لگو: ہوں ایمان لے آیو جے کوئے خدا نیہنہ اُس تیں سواء جس ور بنی اسرائل

بَنُوْٓا اِسْرَآءِيْلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿۹۰﴾ آٰلْئٰنَ وَقَدْ

ایمان لیا یا ہیں تے ہوں مسلماناں بچوں ہوں؛ (جواب لبھو) اچھا! ہُنؔ ایمان لیاوے! حالانکہ

عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ ﴿۹۱﴾ فَالْيَوْمَ

پہلاں توں نافرمانی ہی کرتو رہیو تے توں فسادیاں ماں شامل رُہیو (٦٢) تے اج

نُنَجِّيْكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُوْنَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً ؕ وَ

ہم تیری لاش ناں (غرق ہونؔ تیں) بچالیاں غا تا نجے توں پچھے آنؔ آلاں واسطے عبرت غی نشانی بنؔ جئے؛ تے

اِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ اٰيٰتِنَا لَغٰفِلُوْنَ ﴿۹۲﴾ ع وَلَقَدْ

ع ۹ ۱۴

بیشک مچ سارا لوک مھاری نشانیاں تیں بے خبر ہیں (٦٣) تے یقیناً

بَوَّاْنَا بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَّرَزَقْنٰهُمْ

ہم نؔے بنی اسرائل ناں رہنؔ واسطے چنگی جگہ دتی تے ہم نؔے انھاں ناں پاک چیزاں غی

مِّنَ الطَّيِّبٰتِ ۚ فَمَا اخْتَلَفُوْا حَتّٰى جَآءَهُمُ الْعِلْمُ ؕ

روزی عطا کی؛ تے انھاں ماں اختلاف نیہنہ پیو ور اس ویلے جد کہ انھاں کونؔے علم آ گیو تھو

اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِيْ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيْمَا كَانُوْا

بیشک تھارو رب انھاں غے بشکار قیامت غے تہاڑے فیصلو کر دئے غو انھاں گلاں ماں

فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ ﴿۹۳﴾ فَاِنْ كُنْتَ فِيْ شَكٍّ مِّمَّآ اَنْزَلْنَآ

جتھاں ماں یہ اختلاف کر رہیا ہیں (٦٤) تے جیکدے (چارے قضاء) تمناں کجھ شک وہے اس غا بارہ مان جہڑو ہم نے

اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذِيْنَ يَقْرَءُوْنَ الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ

تھارا ور نازل کیّو ہے تاں تم انھاں لوکاں ناں پچھ لیّو جہڑا تھارا تیں پہلاں کتاب پڑھیں تھا

کتاب عنایت فرمائی ور انھاں نے اپناں رب غو شکرادا کرن تے اُس غی دتی وی ہدایت ور اک مٹھ ہوغے عمل کرن غے بجائے آپسماں تفرقو کرلیو، اور یوہ وی کسے جہالت یا ندانی ور نیہنہ بلکہ چھڑی آپسی ضد اضدی ماں کنی کنی فرقا بنا یا اساں لوکاں ناں ہی فرمایو جے انھاں غے بشکار ہُنٖ اصل نمیڑو قیامت آنٗے تہاڑے ہی وہے غو جد گمراہ دوزخ ماں تے نیکوکار جنت ماں جیں غا۔ اس ویلٗے پتو لگ جےغو کہ ٹھیک رستہ ور کونٖ تھو!۔

لَقَدْ جَآءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ

یقین منّوں تھارے کونٗے تھارا رب غی طرفوں حق آ گیو ہے بس تم شک کرن آلٗاں ماں بالکل

الْمُمْتَرِيْنَ ﴿۹۴﴾ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا

نہ ہو یو ؛ تے نہ انھاں لوکاں ماں کدے ہویو جھاں نے اللہ غی آیتاں ناں

بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَتَكُوْنَ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿۹۵﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ

چُھوٹھیں کہیو ؛ نیہنہ تے ، تم وی نقصان آلٗاں ماں ہوجیں غا ؛ بیشک جھاں لوکاں غا بارہ ماں

حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿۹۶﴾ وَلَوْ

انھاں غا رب غی گل ثابت ہوگئی ہے ویہہ ایمان نیہنہ لیاسیں ؛ پَہانویں انھاں

جَآءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ ﴿۹۷﴾

کونٗے ساریں ہی نشانیں آجیں ات توڑی جے ویہہ دردناک عذاب ناں تک لیں (۶۵)

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَآ اِيْمَانُهَآ اِلَّا

تے کائے اسی بستی کیوں نیہنہ ہوئی ! جھڑی ایمان لیاتی فر ایمان لیانوں اس ناں فائدو دیتو سوائے

قَوْمَ يُوْنُسَ ؕ لَمَّآ اٰمَنُوْا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ

یونسؑ غی قوم غے ؛ جس گھڑی ویہہ ایمان لے آیا ہم نٗے انھاں وروں رسوائی آلٗو عذاب

فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنٰهُمْ اِلٰى حِيْنٍ ﴿۹۸﴾ وَلَوْ

دنیا غی زندگی ماں ہٹالیّو تے ہم نٗے اک خاص وقت توڑی انھاں ناں عیش غی زندگی دیدتی (۶۶) تے جیکدے

شَآءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيْعًا ؕ

تھارو رب چاہتو تاں جتناں لوک روئے زمین ور ہیں سارا ہی ایمان لے آتا

اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُوْنُوْا مُؤْمِنِيْنَ ﴿۹۹﴾

فر (اے نبیؐ) کیوں ! تم لوکاں ور زبردستی کرسکیں ! ات توڑی کہ ویہہ سارا مومن ہی ہوجیں

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ

حالانکہ کسے شخص واسطے ممکن نیہنہ جے وہ اللہ غا حکم تیں بجن ایمان لے آوے

(۶۵) یہ گل یا تے رحمتِ عالم ﷺ ناں کہہ غے ساری امت ناں بلکہ ساری دنیا ناں ہی سنائی جارہئی ہیں جس راکہ ہوروی کئیں جگہیں قرآن پاک ماں اس انداز ناںٗ گل کہئی گئی ہے، تے یا فر مخاطب عام انسان ہے مفسراں نے دوئے گل بیان کی ہیں، خیر! فرمایو جارہیو ہے جے اے انسانو! جے تمنٗاں قرآن شریف غی بیان کی وی حقیقتاں ماں کجھ شک یا ٹھسو ہے جھڑیں اس پاک ذات غی زبانی تمنٗاں سنٗائی جارہئی ہیں جھاں نے کسے کولٗوں علم نیہنہ سکھیو، تاریخ غیں کتاب نیہنہ پڑھیں، کدے یہودی یا عیسائی عالماں کونٗے نیہنہ بیٹھا فر ویہہ اُمّی نبی (فداہ ابی وامی) ﷺ تمنٗاں ہزاراں سال پرانٗیں یہ گل کس راسنٗا رہیا ہیں؟ اور ویہہ وی اس را جس راکہ اج ہی یہ ساریں گل انھاں غیں اکھاں غے سامنٗے ہورہئی ویں تے ویہہ دیکھ دیکھ غے بیان کرتا ویں، کیوں! اس غو یوہ مطلب نیہنہ نکلتو جے یوہ سب کجھ انھاں ور وحی غے ذریعہ اللہ عالم الغیب نازل کر رہیو ہے ور چلو چارے قضا جیکدے کوئے ہُنٖ وی شک کرے تاں وہ پرانی اسمانی کتاب پڑھن آلٗاں کولٗوں پچھ لیئے. انھاں ماں سچ کہنٖ آلٗا اپنٗی کتاباں تورات تے انجیل غے مطابق ضرور قرآن غی بیان کی وی گلاں غی تصدیق کریں غا، لہذا! اے انسان! توں قرآن غی حقیقتاں غو انکار کرغے آپے اپناں آپ ناں بربادی ماں گھل آخر ماں نہ اس شبہ غو جواب دتو جے اتنوں کجھ دیکھ لینٖ تیں بعد وی لوک ایمان کیوں نیہنہ لیا تا؟ جواب غو نچوڑ یوہ ہے جے جھاں لوکاں ور انھاں غا عملاں غی وجہ تیں عذاب غی گل پکی ہوگئی ہے ویہہ ایمان کد لیانویں غا؟ ویہہ تے فرعون ہاروں سخت عذاب ناں اپنٗیں اکھیں تک لینٖ تیں پہلاں ایمان بالکل نیہنہ لیاسیں نہ انھاں ناں یقین آوے غو، ہاں! جس تہاڑے یہ عذاب دیکھ لیں غا اور انھاں ناں موت غا سُلو ند لگنا شروع ہوجیں غا اس ویلٗے تے انھاں ناں پکو یقین آجے غو اور یہ ایمان وی لے آویں غا ور اس ویلٗے فرعون ہاروں کویلٗے ایمان لیانٗوں کم کجھ نیہنہ آسیں۔

(۶۶) یعنی جھڑیں بستیں وی ہم نٗے عذاب ناںٗ تباہ کیں انھاں ماں اسی کائے بستی کیوں نیہنہ ہوئی جس واسطے فائدہ مند ہوتو کیونجے ویہہ خدا غا عذاب توڑی ایمان واسطے تیار نیہنہ ویں تھیں اور عذاب غا دیکھ لینٖ تیں بعد اُس غا ڈر ناںٗ ایمان لیانٗوں خدا غی بارگاہ ماں قبول نیہنہ وہے تھو ور حضرت یونسؑ غی قوم غو معاملو بکھرو ہے ویہہ عذاب غا باندے آجانٖ تیں بعد ایمان لیا یا ور انھاں غو ایمان انھاں واسطے فائدہ مند ہوگیو کیونجے انھاں وراجوں عذاب نازل ہونٗوں شروع نیہنہ ہو وتھو نہ انھاں نے اصل عذاب تکیو تھو بلکہ انھاں ناں اجاں عذاب غا اثار دِسیا تھا جھڑا دیکھتاں ہی انھاں نے گریہ زاری ناںٗ توبہ کی، ایمان لے آیا جس توں بعد اللہ نے انھاں وروں یوہ عذاب چاء لیو تے انھاں ناں کجھ وقت توڑی زندگی غا فائدا چک لینٖ غو موقعو دیدتو، یا ویہہ ایمان تے عذاب ناں دیکھ غے ہی لیا یا تھا ور اللہ پاک نے عام قانون تیں ہٹ غے، انھاں ور خاص فضل فرما غے انھاں غو ایمان قبول کرلیو جس راکہ کجھ مفسراں غی یا ہی رائے ہے، اس آیت ماں دنیا غا عذاب غا ہٹالینٖ غو ذکر ہے رہیو آخرت غو عذاب تے اس غو ذکرات نیہنہ کیونجے وہ تے ایمان قبول کرن تے ایمانی تقاضاں ور عمل کرن ناںٗ آپے ہی ختم ہو جے حضرتِ یونسؑ عراق غا شہر موصل غے کونٗے نینوا ناں غی اک بستی ماں تبلیغ فرمانویں تھا، جت انھاں نے ست سال توڑی تبلیغ فرمائی ور اک بندو وی ایمان نیہنہ لیاؤ چھیکڑ

وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَعْقِلُوْنَ ۝۱۰۰ قُلِ

تے وہ انھاں لوکاں ور (گمراہی) غی گندگی سٹ چھوڑے جہڑا عقل تیں کم نیہنہ لیتا (٦٧) تم فرما دیو:

انْظُرُوْا مَاذَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَمَا تُغْنِي

اسماناں تے زمین ماں جو کجھ ہے تم اساں غور کرو ! تے جہڑا لوک ایمان نیہنہ لیا تا

الْاٰيٰتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُوْنَ ۝۱۰۱ فَهَلْ

انھاں ناں نشانئیں تے ڈرانوں کجھ کم نیہنہ آتو (٦٨) فر یہ لوک

يَنْتَظِرُوْنَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ

کانہہ غی اڈیک ماں ہیں بس اساں پہیڑاں تہاڑاں غی جہڑا انھاں تیں پہلاں لوکاں ور

قَبْلِهِمْ ؕ قُلْ فَانْتَظِرُوْٓا اِنِّيْ مَعَكُمْ مِّنَ

آیا ہیں ؛ تم فرمادیو : فر تم وی اڈیکو ! ہوں وی تھارے نالٚ

الْمُنْتَظِرِيْنَ ۝۱۰۲ ثُمَّ نُنَجِّيْ رُسُلَنَا وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

اڈیکوں لگو ؛ فر ہم نبیاں ناں تے ایمان آلاّں ناں بچا لیاں غا

كَذٰلِكَ ۚ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۝۱۰۳ ع قُلْ يٰٓاَيُّهَا

اسے را مھاری ذمہ واری ہے جے ہم ایمان آلاّں ناں نجات دیاں (٦٩) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: او

النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِيْ شَكٍّ مِّنْ دِيْنِيْ فَلَآ

لوکو ! جیکدے تم میرا دین غا بارہ ماں شک ماں ہیں فر (سُنٚ لیو!) ہوں انھاں معبوداں

اَعْبُدُ الَّذِيْنَ تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ

غی عبادت نیہنہ کرتو جھاں ناں تم خدا تیں علاوہ پوجیں بلکہ

اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِيْ يَتَوَفّٰىكُمْ ۖۚ وَاُمِرْتُ اَنْ

ہوں تے اس اللہ ہی غی عبادت کروں جہڑو تھاری روح قبض کرے تے متّاں یوہی حکم ہے جے

اَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ۝۱۰۴ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ

ہوں ایمان قبول کرن آلاّں ماں ہوجاوُں تے (یوہ حکم ہے) جے سب تیں کنّی ہوغے اپٹوں منہ (اِس)

ع ۱۱ ۱۵

اک تہاڑے انھاں نے فرمایو جے ترے تہاڑاں غے اندر اندر خدا غو عذاب آجے غو، جد تیجی رات آئی تے ویہہ ادی رات بستی چھوڑ غے نکل گیا، حالانکہ اجوں انھاں ناں ہجرت غو صاف حکم نیہنہ ملّیو تھو جس ور وہ مچھی آلو قصو پیش آیو جہڑ و سورت صٰفّت ماں ہے ایاں لوء کھلتاں ہی لوکاں نے اسمان ور سخت کالو ڈرانونوں تھووں تکیو، جہڑ و بلیں بلیں انھاں غیاں بستیاں در آرہیو تھو، اس ویلّے ویہہ گھبرا غے حضرتِ یونسؑ ناں لوڑن لگا جے ہُنٚ توبہ کراں، لیکن جد ویہہ نیہنہ لبھا فر سارا لوک آپے اپٹاں بیوی بچاں سگوں مالٚ چوکھر ناں وی لے غے بنٚ ماں چلّیا گیا جت رو رو غے توبہ کی ایمان قبول کیو جس توں بعد وہ عذاب ہٹ گیو۔

(٦٧) نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم ناں سخت ہڈک تھی جے کسے را سارا لوک اللہ تعالٰی غو دین قبول کر غے اپٹاں آپ ناں دوزخ تیں بچالیں، حضرت ناں تسلی دتی جا رہئی ہے جے کسے ناں ایمان واسطے مجبور کر دیٹوں یاہ اللہ تعالٰی غی حکمت نیہنہ وہ یاہی چاہوے جے لوک غور فکر کر غے آپے ایمان غی تاہنگ کریں تے جد ویہہ آپے دوزخ تیں بچٹوں چاہتا ہی نہ ویں، ویہہ خدا غا دین غے نیڑے لکٹوں ہی نہ چاہویں، فر اے رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم تم کسے ناں ایمان واسطے مجبور کس را کریں غا! یاہ نہ تے تھاری ذمہ واری ہے تے نہ ہی کسے غا دل ماں ایمان پیدا کر دیٹوں تھا را اختیار ماں ہے لہذا تم پریشان نہ ہو۔ ایمان تے بس ہر ایکنٚ ناں اللہ تعالٰی غی توفیق نالٚ ہی نصیب وہے تے اس غی توفیق تیں بجنٚ کوئے کس را ایمان لیاوے. ور وہ توفیق وی اسے ناں دیئے جہڑو عقل تے دماغ نالٚ کم لئے، غور فکر کرے، تے جہڑا خدا غی دتی وی سمجھ نالٚ کُجھ سمجھٹوں ہی نہ چاہویں، انھاں ناں اللہ تعالٰی وی انھاں غی کفر تے جہالت غی گندگیاں ماں ڈابو مارتا تے پھمل پھوسا کھاتا چھوڑ دیئے۔

(٦٨) یعنی جہڑا سمجھیں، غور فکر کریں ویہہ تے زمین تیں لے غے اسمان توڑی ہر چیز ماں اللہ غی قدرت غیں نشانئیں دیکھیں، انھاں ناں پتر پتر ماں ذرہ ذرہ ماں اس غی قدرت غیں، اس غی توحید غیں نشانئیں ہی نشانئیں دِسیں، ور جہڑا ایمان لیاٹوں چاہتا ہی نیہنہ . انھاں ناں نہ اس غی قدرت غیں نشانئیں کجھ کم آویں تے نہ انھاں ناں عذاب غی درڈ تھمکی غو ہی کجھ فائدو وہے !۔

(٦٩) یعنی جہڑا لوک اتنیں نشانئیں دیکھ لینٚ تیں بعد تے اسیں اسیں دلیل سُنٚ لینٚ تیں بعد اور حضرت نوحؑ غی نافرمان قوم نالے فرعونیاں غا غرق ہونٚ غا قصا سُنٚ غے وی ایمان نیہنہ لیا تا، نہ انھاں ور کسے چیز غو کجھ اثر ہو تو فر آخر یہ کانہہ ناں اڈیکیں ! کیوں ! یہ اسے اڈیک ماں ہیں جے انھاں ور انھاں پشلاّں نافرمان لوکاں جسا پہیڑا تہاڑا آجیں !۔ جیکدے اسے غی اڈیک ماں ہیں تاں کوئے گل نیہنہ آوُ اسے ور مھارو تھارو نمیڑ و ہو جے تم وی اڈیکو ! تے ہم وی تھارے نالٚ اڈیکاں ! فر دیکھاں کہ خدا غو عذاب کس ور آوے !۔ ور اللہ غو ایک اٹل قانون یاد رکھیو کہ عذاب جسویلّے وی آوے وہ چھڑو کافراں، مشرکاں، نافرماناں ور ہی آوے. باقی رہیا اللہ غا پیغمبر تے ایمان آلاّ ! انھاں ناں تے وہ ضرور بچا لیئے کیونجے ایمان آلاّں ناں اسا عذاب تیں بچالیٹوں اس نے اپٹاں فضل نالٚ اپٹے ذمہ لیوو ہے، بس شرط یاہ ہے جے مومن مومن ویں !۔

لِلدِّيْنِ حَنِيْفًا ۚ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٠٥﴾

دین در کر لیوں تے (یوہ حکم ہے جے) تم کدے وی شرک کرن آلاں ماں نہ ہویو

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا

تے نہ اللہ ناں چھوڑ غے کسے اسی چیز غی عبادت کریو جہڑی نہ تمناں نفعو دئے تے نہ

يَضُرُّكَ ۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِّنَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٠٦﴾

نقصان دے سکے ؛ تے جیکد ے تم نے اسو کم کیو تاں تم ناانصافاں ماں ہوجیں غا (۷۰)

وَاِنْ يَّمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗٓ اِلَّا

تے جیکد ے اللہ تعالیٰ تمناں کائے تکلیف پہچاوے تاں اس تیں بجن اس ناں کوئے دور کرن آلو

هُوَ ۚ وَاِنْ يُّرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَآدَّ لِفَضْلِهٖ ؕ يُصِيْبُ

نیہنہ ؛ تے جے اللہ تمناں کائے خیر پہچانی چاہوے تاں اس غا فضل ناں کوئے ڈکن آلو وی نیہنہ وہ اپناں

بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ ؕ وَهُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ ﴿١٠٧﴾

بنداں بچوں جس ناں چاہوے اپناں فضل ناں نواز چھوڑے تے وہ بڑو بخشن آلو مچ مہربان ہے (۷۱)

قُلْ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ ۚ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو : او لوکو ! مھارے کولے تھارا رب غی طرفوں حق آ گیو ہے

فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِيْ لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ

ہُنڑ جہڑو آدمی سِدا رستہ ور آ جئے غو وہ یقیناً اپناں ہی فائدہ واسطے سِدا رستہ ور آوے غو تے جہڑو

ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَمَآ اَنَا عَلَيْكُمْ

گمراہ رہ غو تاں اس غی گمراہی غو وبال وی اسے ور پُوے غو تے ہوں تھارا ور ذمہ وار تے

بِوَكِيْلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوْحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى

ہوں ہی نیہنہ (۷۲) تے تم اسے وحی ور چلتا رُہو جہڑی تھارا ور کی جئے تے تم صبر کرو ! ات توڑی

يَحْكُمَ اللّٰهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحٰكِمِيْنَ ﴿١٠٩﴾

جے اللہ کوئے فیصلو کر دئے تے وہ ساراں تیں سرس فیصلو کرن آلو ہے (۷۳)

(۷۰) سورت پاک گہنڈے آ لگی تے لوکاں ناں وی پھیر پرت غے ہر طرح دین غی دعوت دیدتی گئی، ہُنڑ نبی پاک ﷺ غے ذریعہ جا تو جا تو یوہ اعلان کروایو جا رہیو ہے کہ جیکدے ہُنڑ وی تمناں کجھ شک شبو ہے تاں میرا دین غی حقیقت، اور اپناں دین تے میرا دین غو فرق نالے میرو اٹل فیصلو کن کھول غے سُنڑ لیو تم تے شرک ماں سر تو لے غے پیر توڑی ڈُبا وا ہیں، ور مناں تھاراں بناوٹی خداں تیں ڈاہڈی نفرت ہے، ہوں انھاں غی عبادت کروں ! یوہ تے ممکن ہی نیہنہ، ہوں تے بس چھڑی اس اللہ غی عبادت کروں جس غا قبضہ ماں موت تے زندگی ہے، اس نے مناں یوہی حکم دتو ہے جے ہوں اسے ور ایمان لیا غے سب کئیں تیں اک پاسے ہو غے اُسے ور متوجہ ہو جاؤں تے اس ناں کسے ناں شریک نہ کروں ؛ اور جس را عبادت بس اسے واسطے خاص ہے اسے را مدد تے دعا وی اسے کولوں منگی جا سکے، اس تیں بجنڑ ساری کائنات ماں کسے ناں کسے غا نہ نقصان غو کجھ اختیار ہے تے نہ نفع غو. تے اللہ ناں چھوڑ غے کسے دوجا غی بارگاہ ماں متھو رکھنوں یا مدد تے دعا واسطے چھولی اڈنی اتنوں بڑو جرم ہے کہ چارے قضاء (بفرض محال) جیکدے شرک غیں یہ گل کسے نبی تیں وی ہو جیں تاں وہ وی ظالماں ماں شامل ہو جے۔

(۷۱) اپر باطل معبوداں غو ذکر تھو جے انھاں بچوں کوئے کسے چیز غو وی مالک نیہنہ نہ ویہہ کسے ناں نقصان پہچا سکیں تے نہ نفعو ! ہُنڑ اللہ تعالیٰ غی شان بیان ہو رہئی جے وہ سب کئیں غو مالک ہے، جس ناں وہ دینوں چاہوے اس ناں دنیا غی کوئے طاقت محروم نیہنہ کر سکتی، تے جس ناں وہ نہ دیڻوں چاہوے اس ناں دنیا غی کوئے طاقت دُوا نیہنہ سکتی پہانویں جت مرضی متھو گہسا لئے، وہ اپناں بنداں بچوں جس ور چاہوے اپنوں فضل کرے تے اس غا فضل تیں محروم وی وہ ہی رہ جس نے آپے اپنوں آپ اس غے لائق ہی نہ چھوڑیو وہے ور نہ اس غی تے شان ہی غفور رحیم ہے فر اس غا در تیں کوئے محروم وہے ہی کیوں !

(۷۲) فر اعلان کروایو جا رہیو ہے جے سچو دین آ گیو، جہڑو دلیل سنگ سمجھا دتو گیو ہے ہُنڑ کسے کولے کوئے عذر نیہنہ رہیو بس ہر کوئے اپناں نفع نقصان غو آپے فیصلو کر لیئے، جہڑو اس ہدایت ور چلے غو اس ماں اسے غو فائدو ہے وہ دنیا آخرت ماں کامیاب وہے غو تے جہڑو اس لوء ناں چھوڑ غے ہُنڑ انھیریاں ماں ہی ڈابو مارے غو وہ اپنوں ہی نقصان کرے غو نبی پاک ﷺ ور تے کسے غی کوئے ذمہ واری نیہنہ۔

(۷۳) یعنی کوئے منے یا نہ منے تم ہر طرح غیں مصیبت تے تکلیف جَھل غے صبر استقامت نالٰ اللہ غی وحی ور عمل کرتا جاؤ ات توڑی جے وہ حق تے باطل غے بشکار آپے نمیڑو کر دیئے سبحان اللہ ! فر کجھ دناں تیں بعد ہی لوکاں نے اپنیں اکھیں تک لیو جے خدا نے بدر غا مدان ماں کس را رڑے مدان اس جَھگڑا غو فیصلو فرما دتو، کفر غیں جڑ کپیں، شرک اُکل گیو اور مکہ پاک غا فتح ہونڑ ور تے باطل نے ڈیڈھ سال غے اندر اندر سارا عرب تیں کھند گھند ولی ہی چک لی تے ''حق'' غو جھنڈو سارا جزیرۃ العرب ماں کس را اُچو ہو گیو وللہ الحمد اور آخری فیصلو تے اجاں محشر غا مدان ماں ہونوں ہے جت مومناں مخلصاں واسطے جنت غو تے نافرماناں مشرکاں واسطے جہنم غو فیصلو وہے غو۔

(١) پنجماں رکوع ماں حضرتِ ہودؑ غو ذکر ہے جس وراس سورت پاک غو ناں ''ہودؑ'' ہے یاہ سورت وی مکہ پاک ماں ہی سورت یونسؑ غے کوئے کوئے نازل ہوئی ہے تے سورتِ یونسؑ ہاروں ہی اس سورت ماں وی دین غی دعوت دتی جارہئی ہے تے لوکاں ناں نافرمانی غا سخت پھیڑا نتیجہ تیں ڈرایو جارہیو ہے، ور پچھلی سورت پاک تیں اس ماں ڈرتے اگا ہی غو انداز مُچ سخت ہے، کیونجے اس سورت ماں کئیاں پیغمبراں غی دعوت غو ذکر ہے اور اس دور غا نافرماناں ور انھاں غی بداعمالی غی وجہ تیں انھاں ورپینڑ آلا عذاب غو وی تفصیل ناں ذکر ہے جن نافرماناں غو دنیا غا نقشہ تیں ناں نشان ہی اُکل گیو تھو بس یا تے تاریخ غاں ورقاں وریا زمین ور انھاں غا کھولاں ماں عبرت تے نصیحت غا نشان ہی باقی رہ گیا تھا یہ ساریں گل عرب غاں مشرکاں ناں سنائی جارہئی تھیں جس غو مطلب صاف تھو کہ جیکدے تم باز نہ آیا تاں تھارا اور وی اسی ہی ان کڑکی پےغی تے تھارو وی یوہی حشر وہے غو خدا غی اس درڑ ناں رحمتِ عالم ﷺ کس را سہئی کریں تھا اس غو انداز و اس حدیث تیں لایو جاسکے کہ رحمتِ عالم ﷺ ناں دیکھ غے حضرت ابوبکر صدیقؓ نے اک واری عرض کیو! حضرت! تم تے بڈھا ہوتا جارہیا ہیں؟ حضور ﷺ نے فرمایو: ہوں سورتِ ہود تے اس جسی دوجی سورتاں نے بڈھو کر چھوڑیو ہوں (ترمذی شریف)۔

(٢) سورت پاک غا مُنڈ ماں ہی قرآن کریم غو تعارف کرایو جارہیو ہے جے یاہ اسی کتاب ہے جس غیں آیت پکی تے مضبوط بنائی گئی ہیں یعنی اس ماں جہڑا قانون تے حکم بیان ہوواہیں، جہڑیں نصیحت تے عبرت غیں گل آئی ہیں، پرانی قوماں غا جہڑا قصا تے پچھلی تاریخ غا جہڑا واقعہ سنایا گیا ہیں تے آنڑ آلا وقت غیں جہڑیں پیشن گوئیں اور جہڑیں خبر دتی گئیں ہیں یہ ساریں مُچ پکی تے مضبوط ہیں زمانوں کتنوں اگے بدھے، حالات کتنا ہی پھیر پرت تے بیلڑ باجیں لانویں، انسان پہانویں کتنوں ہی تجربہ کار تے واقف کار وہے اس ناں قرآن غی گلاں ماں کوئے گھاٹو باہدو، کوئے تضاد تے آپس ماں بے جوڑ ہونڑ غی گل نیہنہ دس سکتی، انسان نے اج توڑی جو کجھ کہیو جو کجھ لکھیو جو کوئے قانون بنایو اس ماں وقت غے ناں ناں تبدیلی آتی گئی، تبدیلی غی لوڑ پیتی گئی ور قرآن ہی واہ کتاب ہے جسماں قیامت توڑی اسی کائے گل ممکن ہی نیہنہ بس جس را زمین تے اسمان توڑی اس غو بنایو وو کائنات غو نظام پکو ہے اسے را اس غی کتاب غیں آیت وی پکی ہیں یاہ تے معنی اور مطلب ہی غی گل ہوئی لفظاں غا لحاظ ناں وی یہ ڈور ماں پُرویا وا موتی تے کند ماں چنیا وا ہیرا ہیں جت جہڑو لفظ ہے جد انسان غور کرے وہ یاہ کہنڑ ور مجبور ہو جے کہ واقعہ ہی کوئے دوجو لفظ رکھنوں ممکن ہی نیہنہ جہڑی گل جہڑاں لفظاں ماں بیان کی ہے واہ دوجاں لفظاں ماں کہنی ناممکن ہے کیوں! اَحَدٌ تے وَاحِدٌ دواں غو ترجموں اکّو ہی نیہنہ! فر ﴿قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ﴾ غی جگہ وَاحِدٌ آسکے؟! کوئے عقلمند عربی جانڑ آلو اس ناں من سکے؟ کدے نیہنہ! فر روانی اس را غی ہے جس را مدانی علاقہ غا دریاماں کانگ چڑہی وی وہے جسماں نہ کدے گُھمنڑ گھیر وہے نہ کدے ڈک وہے بس اکسار ہوا غی تیزی ہاروں بغتو وہے، فر اس سارا کئیں غے ناں ناں جہڑی گل وی فرمائی واہ کھول کھول غے تفصیل ناں بیان فرمائی نہ کدے الجھا ہے نہ کدے گنجل ہے سبحان اللہ! یوہ سارو کجھ تک غے انسان حیران ہو جے کہ یوہ کسو کلام ہے!؟ جواب ملے جے یوہ اس ذات غی طرفوں آیو ہے جس غو ناں حکیم خبیر ہے فر اس غا کلام غی کائے گل حکمت تیں اور علم و خبر تیں باہر کس راہو سکے!! فر اس کتاب غا مضمون غو نچوڑ یا اس غا سنیا تے پیغام غو خلاصو ترے چیز پیش کیں (١) کہ انساناں ناں یوہ دسیو جے کہ عبادت غے لائق تے بندگی غو مستحق بس اللہ تعالیٰ ہی ہے اس تیں بجنڑ ساری کاری کائنات ماں کسے ناں وی کسے قسم غی عبادت تے بندگی غو حق نیہنہ (٢) دوجے یوہ دسیو جے رحمت عالم ﷺ دنیا غاں ساراں انساناں واسطے بشیر تے نذیر بنڑ غے آگیا ہیں یعنی جہڑو خدا غا اس پیغام ناں اس سنیا ناں منے غو اس ناں جنت غی خوشخبری سنانویں، اللہ غی رضا غی بشارت دیں تے جہڑا اس ناں منڑ تیں نمکر جیں انھاں ناں خدا غا عذاب تیں ڈرانویں (٣) تے تیجی گل یاہ جے جہڑو عبادت غو مستحق صرف اللہ ناں من لئے تے رحمت عالم ﷺ ناں خوش خبری دین آلا تے اگاہ کرن آلا نانے اپنوں رہبر من لئے فر وہ پچھلاں ساراں گناہاں تیں کفر شرک تے نافرمانی تیں پکی توبہ کرغے تے انھاں ناں اپناں مالک کولوں معاف کرا غے فر اسے در متوجہ ہو جے زندگی غو پل پل اس غی رضا ور تے اس غا دین ور عمل کر غے گذارے

سُوۡرَةُ هُوۡدٍ مَّكِّيَّةٌ وَّهِيَ مِائَةٌ وَّثَلٰثٌ وَّعِشۡرُوۡنَ اٰيَةً وَّعَشۡرُ رُكُوۡعَاتٍ

سورت ہود مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو تریئی آیت اور دس رکوع ہیں

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الٓرٰ كِتٰبٌ اُحۡكِمَتۡ اٰيٰتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتۡ مِنۡ لَّدُنۡ حَكِيۡمٍ

(١) یاہ اک اسی کتاب ہے جس غی آیتاں ناں مضبوط بنایو گیو ہے فر ویہہ کھول کھول غے بیان کردتی گئی ہیں اک حکمت آلا

خَبِيۡرٍ ۝١ اَلَّا تَعۡبُدُوۡۤا اِلَّا اللّٰهَ ؕ اِنَّنِىۡ لَـكُمۡ مِّنۡهُ نَذِيۡرٌ

خبر رکھنڑ آلا غی طرفوں؛ جے تم اللہ تیں سوا کسے غی عبادت نہ کرو! تے ہوں اس غی طرفوں تھارا واسطے ڈر سنانڑ آلو

وَّبَشِيۡرٌ ۝٢ وَّاَنِ اسۡتَغۡفِرُوۡا رَبَّكُمۡ ثُمَّ تُوۡبُوۡۤا اِلَيۡهِ

تے خوشخبری دینڑ آلو ہوں؛ تے یوہ (حکم ہے) جے اپناں رب کولوں بخشش منگو فر اس غے اگے توبہ کرو! (٢)

يُمَتِّعۡكُمۡ مَّتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى وَّيُؤۡتِ

وہ تمناں اک مقرر مدت توڑی دنیا ماں عیش غو سمان دیدئے غو؛ تے ہر اک زیادہ

كُلَّ ذِىۡ فَضۡلٍ فَضۡلَهٗ ؕ وَاِنۡ تَوَلَّوۡا فَاِنِّىۡۤ اَخَافُ عَلَيۡكُمۡ

عمل کرن آلا ناں زیادہ ثواب دئے غو؛ ور جیکدے تم منہ موڑتا ہی رہینہ غا تاں مناں تھارا بارہ ماں اک بڑا

عَذَابَ يَوۡمٍ كَبِيۡرٍ ۝٣ اِلَى اللّٰهِ مَرۡجِعُكُمۡ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ

تہاڑا غا عذاب غو ڈر ہے (٣) تم ساراں نے مڑ غے اللہ تعالیٰ کولے ہی جانوں ہے تے وہ ہر اک چیز ور

شَىۡءٍ قَدِيۡرٌ ۝٤ اَلَاۤ اِنَّهُمۡ يَثۡنُوۡنَ صُدُوۡرَهُمۡ لِيَسۡتَخۡفُوۡا

قدرت رکھنڑ آلو ہے؛ سُنؤں! ویہہ لوک اپناں سیناں ناں دوہرو کریں تانجے (اپنی گل) اللہ تیں چھپا

مِنۡهُ ؕ اَلَا حِيۡنَ يَسۡتَغۡشُوۡنَ ثِيَابَهُمۡ ۙ يَعۡلَمُ مَا يُسِرُّوۡنَ

لیں؛ سنؤں! جسویلے ویہہ اپناں کپڑا اپلپیٹ لیں وہ اس ویلے وی جانیں جو کجھ ویہہ اولے کریں

وَمَا يُعۡلِنُوۡنَ ۚ اِنَّهٗ عَلِيۡمٌ ۢ بِذَاتِ الصُّدُوۡرِ ۝٥

تے جو کجھ ویہہ باندے کریں؛ بلاشبہ وہ دل غاں بھیتاں ناں وی خوب جانے (٤)

ات توڑی کہ اسے حال ماں اس غی موت آجے یا ہی توحید، رسالت تے اپناں لیکھا غی تیاری تے اللہ در توجہ ساراں نبیاں غی تعلیم غو نچوڑ ہے۔

(۳) یعنی جہڑو قرآن غا اس سینا ناں من غے، اس ور ایمان لیا غے اپنی زندگی اس غی چھاں ماں گذارے غو اس ناں آخرت ماں اپناں مالک غی طرفوں کے کجھ لبھے غو اس غی گل ہی کے ہے! دنیا ماں اللہ تعالیٰ اس ناں عیش غی تے مزہ غی زندگی دیدیئے غو، اس غا دل ماں اسو سکون تے اطمنان پیدا کردیئے غو کہ وہ آخرت غی نعمتاں غی تاہنگ ماں تے اپناں مالک غی رضاء پچھے کنڈاں ناں وی پُھل سہئ کرے غو دنیا ناں پہانویں وہ غریب تنگ دست ہی سہی وہے ور اس غا دل ماں لکھاں بادشاہیاں تیں بدھ بے پرواہی وہے غی جد کہ اللہ غی یاد تیں غافل پہانویں ستاں بادشاہیاں غو مالک وہے ور اس غا دل ماں سکون تے اطمنان نیہنہ نصیب ہو تو وہ دسے تے بادشاہ ور اس غی زندگی بے پانی مچھی تیں وی بدھ تڑفاٹ ماں وہے ﴿فَـاِنَّ لَـهٗ مَـعِيۡشَةً ضَنۡكًـا﴾ (طٰہٰ ۱۲۴) خیر! خدا غا دین ناں نہ منن آلا غی یاہ چار تہاڑا غی فانی زندگی تے جس راکس راگذر ہی ہے ور آخرت ماں تے بہت بڑو عذاب اس غی اڈیک ماں ہی ہے۔

(۴) قرآن غا آنٚ تیں بعد دنیا غی دو قسم ہو گئیں کجھ اس سُچا پیغام ناں منن آلا فرمانبردار تے کجھ نہ منن آلا نافرمان انھاں غو اصل نمیڑو آخرت ماں ہی وہے غو، جت چُھوٹھ سچ غو نکھیڑ وہے غو، فرمانبردار نافرمان کِنی کِنی ویں غا اُسّے عدالت غو ذکر کیّو جا رہیو ہے کہ اس تیں بچ کوئے نیہنہ سکتو جانوں اوڑک ساراں نے اسے غی بارگاہ ماں ہے تے اس قادرِ مطلق غا قانون غی پغڑ تیں کونٚ بچ سکے وہ تے ہر چیز ور قدرت رکھنٚ آلو ہے اس تیں کسے غو کوئے عمل تے کسے غی کائے گل چھپی نیہنہ رہ سکتی جہڑا لوک اسلام غے خلاف بُو اُبند کر کر غے تے کپڑا پلہیٹ پلہیٹ غے سازش کریں، اپنی چھاتی دوہری کر کر غے اپنیں گل اللہ تیں چھپانی چاھویں ویہہ اس تیں چھپ نیہنہ سکتا وہ ہر حال ماں دیکھ رہیو ہے تے ہر اک گل اس غا علم ماں ہے، دلاں غا راز وی اتیں چھپیا وا نیہنہ قیامت غے تہاڑے یہ سارا راز باندے آجیں غا۔ ﴿ھذا ما ذھب الیه الرازی وطائفةمن المفسرین والجمهور علیٰ ما رواہ البخاری عن ابن عباس و فیه اقوال اُخر ایضاً﴾